JOSIP KOZARAC

BISER-KATA

I DRUGE PRIPOVIJESTI

TISAK I NAKLADA KNJIŽARE ST. KUGLI, ZAGREB, ILICA 30

JOSIP KOZARAC

SABRANA DJELA

SVEZAK II.

BISER-KATA / PROLETARCI / NAŠ PILIP / KAPETAN GAŠO / SLAVONSKA ŠUMA / KRČELIĆI NEĆE LJEPOTE

TISAK I NAKLADA KNJIŽARE ST. KUGLI, ZAGREB

JOSIP KOZARAC

BISER-KATA

I DRUGE PRIPOVIJESTI

TISAK I NAKLADA KNJIŽARE ST. KUGLI, ZAGREB

SADRŽAJ

BISER-KATA

I.

Selo V. bogato je i lijepo kao i sva slavonska sela oko onih crnih hrastovih šuma, opasanih našom silovitom Savom. Ko je proživio ikoji čas u tom ubavom kraju, dugo će se sjećati onih bijelih, čistih kuća; onih rumenih, milih djevojaka, štono svakomu ljupko i drsko zure u oči, ko da se nude na poljubac. Ko da zaboravi na ono kolo, na one obijesne večernje sastanke i popijevke!... Svako to selo je galerija ljepotica, svako za se zbirka ljubavnih popijevaka, knjiga noveleta à la Dekameron... Kao što se siromaštvo odaje žalosnom vanjštinom, potištenom dušom, tako dobrobit tih slavonskih sela rađa obijestan i razbludan život; tu je narav posijala raskoš i ljubav sa svim njenim mirisom i otrovom.

Toj općini načelnikuje već šest godina Adam Šarić. I sad, nakon dvije godine, otkako ga zadnji put vidjeh, ko da ga gledam pred sobom, kako odmjereno koraca ukočenim voj-

ničkim korakom, kako pronicavo motri sivkastim očima, a strogost pogleda povećava mu mršavo, zašiljeno lice i one dvije nabreknute žile pod vratnom jabukom. Akoprem je Adam Šarić bio od najsiromašnijih u selu, ipak su ga birali za načelnika, jer je bio zdušan i razborit, strog i pravedan, — pa ako mu se baš i nijesu klanjali, jer nije imao kao mnogi drugi po šest vilovitih konja, po dvadeset tustih volova i krdo svinja, a ono su ga se bojali, jer su više oblasti priznavale Adamovu vrlinu, pa mu išle svagdje na ruku, znajući dobro, da knez Adam i najmanju naredbu vojničkom točnošću i strogošću provađa... Samo jedanput iznevjerila sreća kneza Adama.

Došao naime novi pretstojnik i prenoćio u V. Bila slučajno nedjelja, a gospodin pretstojnik nije mogao od cike, trke i pjevanja, kojim je sve selo orilo, cijele noći oka zaklopiti. Kad je sutradan zapitao kneza Adama, šta ta noćna halabuka znači, ne znade mu knez ino odgovoriti nego: »Gospodin pretstojnik, to je kod nas od vajkada tako!« Iz razgovora s knezom sazna pretstojnik uzrok noćnom naganjanju, sazna, kakovi društveni odnošaji u toj općini vladaju, odnošaji, kakovi možda nigdje više

ne opstoje. Pretstojnik je trnuo i blijedio, sad od jara, sad od začuđenja.

— Pa traje li to odavna već, ko je krivac tomu, zar ti ne možeš to zabraniti...? pitao on na jedan dušak.

— Ja ne znam, gospodine upravitelju, bi li se tomu ičim moglo na kraj stati, jer to je našemu svijetu u krvi, kod nas to nije sramota; otkako ja pamtim, oduvijek je tako bilo.

Pretstojnik se snebivao od čuda, te na koncu zapovjedi knezu, da se otsle poslije devete ure navečer ne smije nijedno čeljade na ulici pokazati; panduri da moraju cijelu noć selom obilaziti, pa koga besposlena nađu, toga moraju zatvoriti pa ga sutradan svezana kotaru dopremiti, — a tamo da će im on suditi... Još istog dana stupio taj nalog u krepost. Što se večer većma približavala, to ulicama sve živahnije bivalo, kao da se kakova svečanost sprema. Potcikivalo se, podrugivalo se, pjevalo se. Kad odzvonilo pozdravljenje, zagrlila se dva momka, Luka Vitković i još jedan, pa krenuše duž sela pjevajući, što ih grlo nosi:

Ču li moja garava, — da nas Adam zatvara;
Nećemo se grlit moći, — u rešt ćemo doći.
Nećemo se ljubit više, — to nam kotar piše.

To je bio znak, da se sve selo pogoropađi. Zalud panduri vikali i prijetili: momci ih opkolili, stisli ih u sredinu, pa uhvatili oko njih kolo, te ih naposljetku pjevajući dopratiše do općinske kuće, rugajući se knezu Adamu, da su pohvatali »izgrednike«.

Knez javi sutradan kotaru, kako stvari stoje, a pretstojnik pošalje oružnike; ovi krenu od kuće do kuće, povežu nekoliko momaka i djevojaka, pa ih otprave kotaru. Kolovođe Luke Vitkovića, koliko su i nastojali, nijesu mogli uhvatiti.

To zatvaranje potrajalo gotovo nedjelju dana, a kad pretstojnik uvidi, da je tomu socijalnomu zlu dublji korijen, negoli je i pomišljao, okani se svega, a u selu ostane kako je i dosad bilo. Samo knezu Adamu ostala rana na srcu, nije mogao tog tobožnjeg neuspjeha preboljeti; a osim toga mnogi mu ocevi zamjerali, da uvađa kojekakve novosti; mnoga ga mati i djevojka proklela, a momci mu bacali klipove pod noge, gdjegod su samo mogli. Stoga se knez još većma uspizmio na njih, a ponajpače na Luku Vitkovića, držeći ga začetnikom svega zla.

Prošla već i godina dana iza toga; knez Adam izmirio se s općinarima, zaboravile se i negdašnje porugljive pjesme, no u sebi još nije knez došao do potpunog mira. Često puta za besanice razglabao, rad čega li bi mogli društveni odnošaji njegove općine pretstojniku onako zazorni biti? Njegov svijet ide u crkvu, moli se, plaća porez, to je valjda sve u redu... Ono malo noćne halabuke... Tu knezu zapnu misli... Tek u hitrim slikama preletješe mu glavom slijedeći prizori: on vidje, kako oženjeni ljudi, napustiv svoje žene, obilaze oko mladih djevojaka; kako se momci sastaju noću sa mladima ženama; kako matere vode rođene si kćeri u prvi mračak pod krov bogatih šumskih trgovaca i kako se pusta sirotinja preko noći zaodjene teškom svilom... Knezu Adamu razbistri se u jedan hip pred očima; na zadnju pomisao sledenila mu se krv u srcu, sjetivši se svoje kćeri-jedinice... Ta mu misao dozove potanko u pamet razgovor s pretstojnikom, razumio je posve njegov gnjev, pa mu nekako bilo, kad bi sad dobio onakav nalog, da bi ga se kudikamo vatrenije latio i izveo... Da, al onda je kneževa Kata još malena bila, a sad se poče raspupavati djevojčicom...

Malo je ko znao za kneževu kćer; odrasla u poslu i pod kneževim strogim okom rijetko ju bilo vidjeti. A bila je i sirota, pa se i u crkvi slabo ko obaziro na sićušnu, jednostavno obučenu modrooku curicu. U šesnaestoj godini izraste ona kao preko noći uzor-ljepotom, sva ju okolica prozva Biser-Katom. Onakovih modrih vlažnih očiju pod gustim trepavicama, koje su treptajući čezle za nečim, nije niko u selu upamtio. Bila je srednjeg stasa, sitnih kostiju, ponešto dugoljasta, nježno zaobljena lica, prozirne jedrine, ispupčenih usana, s kojih je posmijeh bježao te plinuo poput talasa po doljnjem dijelu punanog lica i vrata. Ako je iz tog raskošnog posmijeha i virila tek razvijajuća se strast i mlađahna obijest, to je opet iz sjajnog ravnog čela s glatko pričešljanom kosom sjalo djevičanstvo, djetinja nježnost i plemenitost značaja. Ta dva kontrasta na licu činila ju omamljujućom ljepotom.

Osim velikog dukata pod vratom nije Kata imala drugog uresa, al nije ni čezla za njime. Njezinom smjernom biću, sitnom hodu ne bi ni pristajala šumeća svila i oholo pričešljana kosa; ovako se njena ljepota bez kitničarske primjese tim većma isticala.

Samo mati joj jadikovala. Bila to slabašna, prije reda ostarjela žena, koja je pod kneževom strogošću skoro posve izgubila svoju volju, pokoravajući se u svem svomu mužu. Isprvice očajavala, držeći se najnesretnijim stvorom; kašnje privikla, akoprem joj se sa žuteljiva i nabrana lica ni za najvećeg zadovoljstva nije mogla neka gorčina izbrisati. Budući sva kuća na njoj, to je u selo rijetko zalazila, te se selom pronijelo, da je ponosna, što joj je muž knezom, dok je uistinu njoj to više bilo na trh i pokoru nego na dobro. Kad joj se Kata rascvala ljepotom, i ona se popridignu novim životom. Plačljivo znala pogledati kćer, žaleći ju, što se ne može obući i nakititi kao druge djevojke; a kad se Kata na to veselo i obijesno nasmijala, da joj nije ni najmanje stalo do bogata nakita, — onda staroj uz blažen posmijeh sinula suza na oku, ne znajući ni sama, da li od radosti ili žalosti.

Nešto to siromaštvo, a još više strogost kneza Adama, štono se utisnula između kćeri i matere, bilo je uzrokom, da je Kata nekako više pod očevom negoli pod materinjom paskom odrasla, radi čega i nije među njima dvjema bilo one potajne, tople povjerljivosti,

koju obično ženske međusobno goje. Knez Adam kao da nije vlastitoj ženi vjerovao, sve u strahu za svoju jedinicu; nije Kata ni pomislila, da bi izvan kuće s djevojkama, a kamoli s momcima drugovati smjela...

II.

Otkako se Kata raspupa djevojkom, stali se momci prijaznije gledati s knezom, dapače ulagivali mu se, jer je svaki nesetni bacio oko na njegovu jedinicu. A i matere im laskaju Kati, ne bi li im ikako snahom biti htjela; prođe li koja pokraj nje, svaka će joj pružiti košaru, da si izabere voća, a kad Kata podigne s veziva guste, svilene trepavice, nasmjehnuv se milo, stidljivo, — u taj čas se i matere u nju zaljubljuju. Svakoj se činilo, da joj je Kata tim pogledom kazala: bit ću ti snahom! Ostalim djevojkama bila kneževa jedinica trn u oku, ogovarale ju, da se pravi tobože sveticom, a u potaji da se miluje koje s kime. Da, jedna mlada prijetila se u sav glas svome mužu, da će mu oči iskopati radi Kate...

— Neka ih! dobro je, dok tako govore, rekao bi knez Adam u sebi, znajući dobro, otkle

bura bije. Jedino žena mu namršti se od časa do časa, — a sam bi ju Bog znao zašto?

Tako se razvijala Kata ostavljena samoj sebi, otrgnuta ženskom razgovoru i društvu. Nastali najopasniji časovi djevojaštva, kad strasti stanu buktati, a ona ne ima komu bi povjerila onu blaženost, onu neizrecivu slast, s koje joj duši krila rastu, koja joj oslađuje svaku misao, život i sav svijet; slasti, štono se za čas pretvaraju u čudne muke i tjeskobe, napunjujući srce onom burnom čežnjom i nemirom. To su oni svakoj ženi dragi časovi, kad jedna bez druge ne može obastati, kad se sklapaju doživotna prijateljstva; časovi posvećeni prvim otajnim razgovorima srca.

Knez Adam nije zamijetio taj pokret u duši svoga djeteta, nije razumio borbe, što joj burka mladi život, s koje joj pogled onako nemirno trepeće, usna podrhtava... Gdje bi njemu, čovjeku prostu, ta duševna uglađenost, da razumije nježnijih čuvstava i misli bujnog djevojčeta... On je ljubio svoje dijete, ona mu bila svetinjom, kojoj je sve svoje misli posvećivao, misleći, da je njegova briga i mar za nju ujedno i sva njezina sreća... On ju je naumio dati Franji Meštrićevu, jer je Meštri-

ćeva kuća najveća i najbogatija u njegovoj općini, ljudi bili pošteni i pazili se s knezom kao rođaci. Franjo bi zacijelo bio zadnji momak u selu, da nije bio dijete Meštrićeve kuće. Djevojke i momci zovu ga »bebane«, jer je glavat i debeo, pa kraj svih devetnaest godina još uvijek nedotupavan. Bio jedinac u matere, pa ga razmazila i raspustila; sirota mati trsi se, kako bi ga svetkom pristalije obukla, namještajući pol sata po njemu, — no tek da Frânja korakne, izgubi se sva namještena strojnost odijela i popada po njemu kao povješano... Knez Adam nije imao djevojačkog oka, da spazi tu nepristalost Franjinu, pa da se zapita: Hoće li ga takova, kakav je, uzljubiti Kata? On je samo vidio bogatu Meštrićevu kuću, gdje će mu jedinica imati svega u izobilju, — pa kud bi si veće sreće ona još poželjeti mogla!...

Malo koju večer ne tetoši Franja pod kneževim prozorom. Kata mu se u oči smije i zove ga »bebane«, kao i druge djevojke, nu on za to slabo mari; on je sretan, kad samo može gledati u nju. U Katinu srcu nije on mogao nikakva čuvstva pokrenuti; akoprem je inače milokrvna, ipak ni da bi ga sažalila, kad drugi momci uzmu s njime kojekakve šale zbijati.

Kata je dobro znala, da se Franja za njom povlači, da samo u nju gleda, pa je to podavalo njenoj doskočici, naperenoj na Franju, neku oporost, kakove nijedna djevojka nije imala. Kad Kata govori, ne skida Franja očiju s nje; nasmiješi li se ona, i on se kesi; prestane li ona govoriti, odmah on prihvati riječ, misleći, da joj time ugađa. Nekom takom zgodom gurnuće jedna djevojka Katu, pa joj prišapnuti: Gle Franje! kako zija, kako je isplazio jezik — —

— Kao Božji volo!... baci Kata prštućim, zvonkim glasom, da je sve prasnulo u smijeh. Najvećma se smijao Franja, od dragosti, jer se Kata toli slatko smije... Otada ga neko zvao: »bebane«, neko: »Božji volo«.

Ni toga nije knez Adam razumio.

Trpkost Katine šale razumio je jedini Luka Vitkovićev. Koja promjena s Katom, kad sjedi Franja i kad sjedi Luka do nje! Onda vesela, obijesna, vragoljasta, — a sad! Okrugli, punani glasić kao da se lomi i podrhtava; šala joj ne pogađa svaki put cilja, u neprilici je i s posmijehom i s pogledom; mjesto što bi rada sakriti s njima ono, što joj u taj hip srcem struji, sve se većma odaje.

A kad ju Luka kriomice primi za ručicu, stiščući ju nježno, onda ju probija čas led, čas oganj; srce sad će probiti prsi, sad posve utihne, — a na krijeseće se oči probija joj plamen omamljujuće strasti i blaženosti... Sve je to Luka oćutio po onoj tihoj drhtavici, koja samo ljubeće srce uzdrmava na dodir obožavanog bića.

Luka prvi krenuo buru ljubavi u Katinom srcu. Polako buktio taj plamen u njoj, a da je iko samo slutio. Kata nije s nijednim momkom nasamu govorila, a najmanje s Lukom. Luka je bio najpoznatiji momak po svoj okolici; bilo je nešto na njem, čemu nije nijedna žena odoljeti mogla. Drski, žmiruckajući pogled njegovih crnih, igrajućih očiju prorazivao je žensko srce. Njegovom žuteljivom, isisanom licu s prilijepljenim crnim brčićima pristajao onaj prkosni bezobrazluk oko usta. Malo ali odrješito govori; vatren je i silovit, najbolji konji smalaksaju kod njega za godinu dana. Više se miješa s oženjenima negoli s momcima; već je u dvadesetsedmoj godini, a još neoženjen. Nema mlade žene, kojoj ne bi to namignuo, to prišapnuo, to stisnuo ruku; kraj svega toga svaka mu vraćala poglede i šapute

onom ljupkom, ropskom odanošću, kojom se pripoznaje premoć jednoga bića nad drugim...

Knezu Adamu nije se Luka nigda osobito sviđao: koje s tvrdokorne ćudi, koja pred nikim uzmicala nije, koje opet s pustopašnog mu života; od lanjske godine uprav zamrzio knez na njega. Povede li se u kneževoj kući riječ o momcima, svakomu će Kata makar štogod prišiti; smijeh i dosjetke pršale kao iskre s njezinih usana, — nu u svu tu šalu bila udahnuta neka nevina dražest i bezazlenost, da joj ni onaj ne bi zamjerio, komu je namijenjena bila. Samo kad se o Luki štogod spomene, a knez mu otresito nabaci, da je bekrija, — onda Kati šika licem sad rumen, sad bljedilo, te se dublje nagne nad vezivo, da sakrije zbunjene, treptajuće oči. Svaki put oćuti slatku polakšicu, kad mati spočitne knezu, da je Luka inače vrijedan momak, da sâm svu kuću uzdržaje, pa da naposljetku nije on kriv, ako žene za njim pomanitaše... Na to priznanje ženske slabosti promjeri knez oštrim pogledom i ženu i kćer, pa da pokaže svoju jaču volju, natukne izdaleka, da će Kata valjda već pod jesen za Franju...

Mati ju na te riječi pogleda u pol radosti, kao da očekuje njen odgovor, al mjesto toga Kati u taj čas ponestaje daha, ko da život u njoj izgiba...

Ni toga nije knez opazio...

III.

U bližnjem selu, koje je spadalo pod kneževu općinu, popravljala se cesta. Knez nadgledao cio dan posao i radnike; tek pod večer dođe kući, priupita za kućni posao, zapovjedi ovo i ono, te umoran legne na počinak. Tih dana morala je Kata tjerati konje u šljivik na pašu. Potpregnuv se, s grančicom u ruci, popijevajući sad tiše, sad glasnije, žurkala ljepotica preko livada. Livadama sterale se dugačke sjene stabalja, mirisala teškim, zadušljivim mirisom ugrijana trava, zapad se rumenio, a kroz šljivike i voćnjake šikali crljeni traci. S ceste zamiralo zadnje škripanje kola, a iz trave i grmečaka criktalo, sad tiho-tajinstveno, sad ošto-glasovito, a nju, u toj počinku se spremajućoj tišini prolazila tiha jeza, te zapjeva glasnije, slobodnije, sokoleći si mlado srdašce.

Najednom se zarumeni i prodrhta, — u susret joj išao Luka. Stotinu raznih čuvstava buknulo u isti par u njenom srcu; u časovitom komešanju nesta ih opet sviju, tek jedno osta na površju: pritajena, drhtajuća radost. Sastaše se s posmijehom na licu, premda ga silom htjedoše sakriti i ugušiti.

— Kao da smo vračali! reče on, kad stadoše jedno pred drugo.

— Ne kažu ti badava, da si vilovnjak, nasmija se ona glasno.

— Lako meni uz takvu vilu vilovati, požuri on, pogledavši ju oštro postrance.

Ona ne reče ništa, nego nedužno, sretno zirne mu u oči.

Luka ju uze za lijevu ruku, ona ne braneći se obazrije se samo uokolo, da li ih ko vidi, pođe uz njega. Mramorkom šuteći koracahu naprijed. Čuvstvo, što im se sad srcem razli, zaveza im jezike, kao da nigda nijesu govoriti znali. Sto puta se skaniše da progovore, al svaki put im zapeše riječi u grlu. Njoj je bilo milo, lagano, kao da se ne dotica zemlje, kao da leti povrh rumenog, zlatnog mora u vječnost. Luka bio u neprilici, njemu se još nije pripetilo, da idući uz žensku ne bi znao

zgodne riječi progovoriti. Žmiruckao je sitnije, oči mu se iskrile, a lice potrzavalo. Motreći, kako ona odano uz njega koraca, kako joj se lice mijenja, djevičanska grud nemirno biba, mune mu tijelom strast, te prigne glavu k njoj, da joj šapne nešto, — al njezin djetinjski iskreni pogled zaveže mu jezik, suzbije njegova uzavrela čuvstva. Poče uviđati razliku među ženom neokaljane duše i ženom grješnom, koja je bacila stid pod noge. Sramio se sama sebe, ne znajući, kako bi se istrgao iz te sapetosti. Ruka mu se znojila, sama od sebe popuštala, a Katini se prsti iskliznuše iz nje . . . Pogledaše se, — i koja razlika u tim pogledima! U njenom ljubeća povjerljivost, u njegovom sa sviješću boreća se grabežljiva putenost, suzbijena Katinom nevinošću. Od strasti tupim, nijemim okom motrio on dražesno joj tijelo.

Uto dođoše u šljivik; konji se ustaviše, a njih dvoje kleknuv mekanično pred konje, uzeše ih putati. Jedva jedvice im zavezaše noge; ruke im se uzmiješale, kao da ne znaju. što rade, — valjda su i same bile sputane. Da si uzrujanosti dade oduška, prasnu ona u smijeh, smijući se traljavu poslu, kako sama reče. Njega taj smijeh osokoli; konji otklimataše u pašnjak,

a njih dvoje osta sjedeći na travi. Njezine trepavice podrhtavale, zjenice zurile neizrecivo blaženstvo, ispremiješano tihom bojazni. To zrcaljenje ljubavne sreće na očima podijelila je narav samo ženi, i tim ju većma ukrasila.

— Kato, ti ćeš biti moja, reče on prigušenim glasom, ne znajući, kako bi začeo razgovor.

— A Fema — — —?

— Mani me se s Femom — —

— A ono, što se po selu čuje, i što Fema sama govori, da ćeš ju pod jesen vjenčati — —?

— To sve nije istina — — —.

— A što ti s njome po cijelu dragu noć ašikuješ, a po danu ju vodiš s rukom oko pasa?

— Ta zar sam jedino njoj ašikovao, zar samo nju obuhvaćao oko pasa — —? Misliš, da ju zato moram uzeti?

— Tako valjda kaniš i sa mnom . . . reče ona drhtavim glasom, oboriv oči dolje, ne mogavši na to pitanje uprtima u nj očima dočekati odgovora.

— Ne kanim, vjeruj! Ja znam, da ti samog mene ljubiš, da ti nijesi ko Fema i one druge. Ti dobro znaš, da ja nijesam Femi ni prvi ni zadnji, pa zar da se na takovoj djevojci usta-

vim? Misliš li, da se ja ne bih davno već oženio, da sam kanio onakovu uzeti! Ne moram te učiti, što rade takve djevojke i poslije, kad se udadu: zar im je samo vjenčani mužem? Da sam takovu uzeo, zar ne bi to isto i meni moglo biti! A znaš li ti, što je to, kad se zove tvojom ženom, a drugog voli? Misliš li, da bih ja obilazio pol godine oko tebe i bez riječi i bez milovanja, gdje druge pomahnitaše za mnom, a da te ne volim? Kažem ti, od nedjelje polazim na vojničku vježbu, a kad se vratim, onda ćemo se vjenčati.

Ona nije svega razumjela, što je on govorio; ona ga je bez svijesti slušala, ukočeno zurila u njegove oči, te kad je on dorekao i nagnuo se k njoj, utisnuv joj usta na usta, nije se ona nijednim kretajem odbranila, već svladana ljubavlju i strašću pala u njegov naručaj. Vidjev ju u svom krilu, povrati se Luki prijašnja smjelost i snaga. Njega nije opajalo isto blaženo čuvstvo kao nju; oćutiv se gospodarom ohladi. Navikao samo razuzdana usta ljubiti, nije razumio one sreće, onih drhtaja Katina srca, one djetinje odanosti. Njegova duša nije kliktala slavopjeve ljubavi, njegovom srcu jedino je godila putena naslada, pobjeda nad

ženskom slabosti. Tom hladnoćom prikazao se on njoj tim uzvišeniji, a ona napram njemu tim neznatnija, skrušenija...

Već se mračak hvatao, kad krenuše kući. Sve do ceste išli mrtvim mûkom; njoj godio taj muk, jer se još nije mogla razabrati u buri, što je talasala u prsima joj i glavi, njega pekao taj muk kao krivca; a nije se usudio buniti njezine tišine. Na cesti se rastadoše; ona mu pogleda u oči pogledom punim djevičanskoga stida i sreće, a on joj prisiljenom šaljivošću nešto šapnu, na što njoj tek lahak smiješak preko lica preleti.

Rastavši se krenu svako drugim pravcem. Žureći ona doma jedva je znala za samu sebe; tjeskoba, lagoda, pečal — sve to jednim vihrom bučalo u njoj, sad utihujući, sad stoglavim životom oživljujući, ko da bi izjurilo van, da oda nemir njene duše. Tako u njoj, a izvana, čini joj se, da ju svako drvce, svaka gruda pita pitanjem, na koje do večeras ne bi znala odgovoriti...

Jedva dočeka, da dođe kući; otac i mati već polijegali. Ušavši na prstima u sobu, pobaca na vrat na nos sve sa sebe i legne u postelju. Otac ju zapita, gdje da je tako dugo zaostala,

a ona odvrati, da su se konji raštrkali po pašnjaku, te ih jedva pohvatala. Gutajućim glasom izlanula tu laž; uvukla se sva pod plahtu, da zatomi silno udaranje srca. Mislila je, da neće preživjeti tu noć. Cijele noći nikako usnuti, sva je gorjela, misli joj lijetale širom svijeta, vraćajući se neprestance jednom te istom predmetu. Polusan joj zaklopi oči, krv i misli smire se za čas, blažen posmijeh razlije joj se oko usta, dok ju opet težak uzdah trgne iz slatkog snatrenja. Neljupko, mrsko čuvstvo uvuklo joj se u srce — strah, kajanje, osveta svijesti, što li? Probudila joj se svijest, pa kao da sada tek osjeća, da je žena, da je udo ljudskog roda, da i ona uživa prava toga društva: kao da je najednom progledala, te vidi u duši daleko, daleko, daleko . . .

Pred zoru usnu slatkim snom, a s njim nesta svih neugodnih misli, koje su ju cijele noći trapile. Kad se je probudila, strujalo joj životom ubavo raskošje, a na pomisao jučeranje večeri sjalo joj plavo oko blaženom vatrom, a na lice joj nalijetao poput leptirića posmijeh mlade, tek okušane slasti i sreće . . . Cio dan žuborila u slatkom nemiru; sad pjevuckala, sad se šalila i smijala. Češće nego dosad pro-

viri na prozor; katkad se žacne same sebe, čelo joj se uozbilji, a oko ne zna, kako bi nenadanu zabunu pritajalo. Oponašala samu sebe, nastojeći da bude kao što je dan prije bila. Češće govorila o Franji, dočim Luke ni riječcom spomenuti . . . Jedan put zapita mater, da li će i večeras otjerati konje na pašu—? Mati joj odvrati, ako bi otac pokasno došao, pa ako ju je možda strah, da će ona mjesto nje konje otjerati.

— Ne znam, čega bi me bilo strah! — pobrza Kata porumeniv, — i nasmjehnuv se na to brže bolje.

Jedva dočekala, da se spusti večer; čežnja ju davila poput žeđe, obrazi joj tiho gorjeli, a ona u toj vatri sve to ljepša bivala. Kolike li dražesti, kad opaziv se sama, prevuče lijevom rukom preko kose i lica, uzdišući, kao da guta sreću, što joj srce sapinje. Odlanulo joj, kad je otac došao. Otjera konje i nađe Luku na livadi, na istom mjestu. Nekim nadahnućem i izvjesnošću slutila ona, da ju on tamo čeka; to su časovi, kad čovjek u sebi nešto božanskoga ima.

Tri dana išao knez Adam nadgledati posao, i tri večeri gledala visoka kruška Katu u za-

grljaju Lukinom. Drugog i trećeg dana bila je Kata spokojnija. Čuvstva, kakova da bila, ponavljajući se danomice, gube prvanju žestinu, prelazeći iz buktećega plamena u tiho tinjanje. Divna je bila tih dana, cijelo joj biće bilo ogledalo kradom uživane sreće...

Zadnju večer oprosti se Luka s njome; sutradan mu valjalo poći u bližnju varoš na vojničku vježbu. Oboje bilo šutljivo i zamišljeno; koliko se on i napinjao, da bude veseo i razgovoran, nije mu nikako išlo od srca. Na rastanku ponovi joj on posve hladno, da će doći isprositi ju, čim se natrag vrati. Iz njenog muka čitala se iskrenost, provirući iz dna srca; na oku joj blisnula suza, tiha molitva njene ljubeće duše. Ko bi znao, što je sve bilo u toj suzi! Možda joj se on činio preveć hladan, premalo srdačan naprama njoj; nu tješila se, da je valjda muška narav takova, bojeći se i u misli vrijeđati ga. Možda joj je došlo, da ga nije dosta uvjerila, da joj je on sve na svijetu, da joj nema života bez njega. Možda ga je htjela ganuti, možda je tom suzom tražila njegovo smilovanje?... Na njemu se vidjelo, da mu se ne mile ti ganutljivi časovi, bili su mu preveć djetinjski; on bi volio, da je mjesto te

suze čuo raskalašen smijeh; mjesto što ga je nijemo gledala i grozničavo se stiskala uza nj, volio bi on slušati koju obijesnu slavonsku pjesmu. Taj čovjek nije bio više kadar osjećati nježnijim čuvstvom.

I tako se rastaše... Izgubilo jedno drugoga s očiju, udari svako svojim srcem misliti. Ono, što je njih dvoje u taj čas vezalo, nije počivalo na dubljem međusobnom poznavanju; njena ljubav bila je prva, puna vatre i čara, gledajući u njemu najljepši i najsavršeniji stvor na svijetu, ne znajući ni sama, s čega ga obožava. Ona se nije bojala jedino toga, da bi on koju drugu zavolio, nego ju isti strah hvatao, da bi još koja žena njega onako vruće, kao ona, uzljubiti mogla. Čuvstvo, koje je njega uz nju vezalo, nije bilo ljubav, nego naslada, sigurnost, kojom si je u duši ugađao, da je taj biser, ta ljepota, za kojom toliki čeznu, samo njegova, ničija više. S te strane vladalo u njemu posvemašnje ravnodušje, sitost, ona ista, koju svi ćutimo, kad se dovinemo željenog cilja. Pomisao, da ju oženi, nije uhvatila dubljeg korijena u njegovoj duši; njemu, iskipjelu čovjeku, bile su sve žene jednake... A kad se još sjeti kneza Adama, onda mu je,

kao da ga kneževa mržnja rješava svake riječi, zadane njegovoj kćeri. »Puklo — kud puklo, nit ću se usrećiti, nit unesrećiti, ako ju uzmem«, bio konac njegova preklapanja.

IV.

Prve nedjelje iza rastanka s Lukom nije se Kata mogla oteti osjećajima, koji su neprekice sve joj misli vukli na livadu, ponavljajući joj svako najtanje čuvstvo, sve malenkosti, što ih je onih časova sjedeći do Luke proćutjela i proživjela. Neki blažen nepokoj ispunjavao cio njen život; koliko ga se i htjela otresti, on se opet vraćao i ponavljao. Dok još nijesmo uživali slasti sreće, sve dotle moguće nam je u mašti si ju pretstaviti, ugađajući si s njome u mislima; jesmo li jednom već bili u zagrljaju sreće, onda nas mašta iznevjeri; svaka pretstava bježi, a nas oblada strasna, nemirna želja, da u zbilji opetujemo i ponovično uživamo one slasti.

U tom čuvstvovanju trgne se iznenada, kad pomisli na oca i mater, i na ono, što skriva pred njima. Na tu pomisao ukoči joj se život, misli se zaustave kao pred zagonetkom

tamnom, nerazrješivom. Danomice bivao dojam sastanaka s Lukom slabiji, maglovitiji, gubeći se u zaborav, a pred dušom joj nikle nove, još mutne al tim slađe slike budućnosti. Prijašnja sloboda vraćala se pomalo u nju, navečer kao i dosada izilazila pred kuću, popijevala i šalila se s Franjom... Samo kad Femu vidi, zaboli ju srce čudnom, dotle nepoznatom boli...

Slijedeće nedjelje dođe im iz obližnjeg sela tetka u goste. Bila je udovica bez djece, pa joj Kata bila kano i rođeno dijete. Poslije ručka udariše u razgovor. Tetka reče, da bi ju tri kuće iz njenog sela prosile, sve da su prilično imućne, momci da su čestiti, pa neka bira. Kata se na svaki pitajući pogled tek za nuždu nasmije; nešto suvišnog bio taj posmijeh na lijepome njezinom licu. Mati roditeljskom zabrinutošću pogledala dijete, okolišala, govoreći u pol riječi, kako bi izdaleka navukla kneza u razgovor, da čuje njegovo mnijenje. To je bio običan način njenog govora, kadgod se ne bi u čemgod slagala s knezom, ne imajući snage otvoreno izreći mu svoju volju.

Knez šuteći slušao, što žene govore, i spremao se na polazak.

— Ne dirajte mi djeteta, već ste joj tom udajom svu pamet pomeli; ja sam ju obećao Franji Meštrićevu i njegova će biti još ove jeseni, reče knez mirnim i krepkim glasom, koji dobiva pravu snagu tek poslije, kad je već izrečen.

Mrtvačko bljedilo obli Katino lice; ode u kiljer, zatvori se i pokrije oči pregačom, pustiv suze da curkom cure.

Knez ode i ne opaziv promjene na svom djetetu. Tetka i mati ostadoše same u sobi, njima se nije otelo, kad Katine oči suzom zasjaše.

— Hvali Bogu, da si udovica; vidiš, što je s takvim čovjekom živjeti. Mene kao da i nema u toj kući; Kata kao da i nije moje dijete, sve mora biti, kako on hoće. Obećao ju je Franji, pa dobro; Franja nije Bog zna kakav momak, al na to se slabo gleđe kraj onakove kuće, kao što je Meštrićeva; s te strane nema prigovora. Nu ja velim, da je Kata još mlada, da bi mogla koju godinu pričekati; da je proživjela štogod, ne bi mi ni žao bilo, — nu kad vidim, kako druge djevojke žive i uživaju, požalim rođeno dijete.

— U što li joj mladost i djevojaštvo, u što ljepota! Kad pogledam kojekakve šugavice, ta nit šta na njima u struku, nit u obličju, pa ti se to zaodjelo zlatom i svilom kao pašinice. A za kog ona čuva ljepotu? Zar za muža? Dragosti! Zahvaliće joj za to, milovaće ju i šakom i štapom... Proći će ju mladost, kao da i nije nikad bila mlada. A kad se uda, pa donese svoje troje djece, eto ti gotove babe, pa kud je onda pristala!...

— To i jest ono, što me boli. Koja joj korist, što je najljepša, kad se ne može ničim na sebi podičiti. I sada propitkuju toliki trgovci za nju, a da se može opremiti kao druge, možda bi se i usrećila. Koliko se gorih od nje uvuklo u dobro, pa nit moraju sad nositi skuta nit oplećka, nit tkati, nit kopati, — pa zašto ne bi i ona... Al kud ćeš i što ćeš, — kad otac ne da pa ne da, dovrši mati suznim okom.

— Neko u čem sretan i nesretan, sestro moja.

Obadvije nato beznadice uzdahnu, a tetka se digne na polazak. Ode i do kiljera, da rekne Kati »s Bogom«. Ona još sveđer zaplakana, nabreknutih očiju, sjedi na škrinji, podnimita na obje ruke. Mati i tetka mislile, da je nje-

nom plaču uzrok ono, o čem su one čas prije govorile, pa ju sažališe. Da su znale pravi razlog njenoj boli, od čuda bi se prekrstile i bez sažaljenja joj rekle: Bog s tobom, dijete, ta valjda nijesi poludjela! Radi jednoga momka toliko se kiniti, a deset ih se za te otimlje!...

Toga dana nije Kate bilo na večernji. Kad zvono odzvonilo večernju, ispade iz crkve nakićena šarena ženskadija, sustaviv se pred crkvom. U jednu hrpu zbile se obijesne djevojke, u drugu visoke, ohole mlâde, dočim se babe što tjesnije stisle jedna do druge, samo da im ne izmakne ni jedna riječ ogovora i prigovora. Ne bi dugo, a ona dva velika klupka se razmotaše; veći dio, sve dvije po dvije, ode pravcem seoskoj gostioni, gdje su cigani već cijukali po guslama, dočim se ostale širom raštrkaše: jedna, da obuče druge cipele, jer se baš danas ponovila; druga, da promijeni maramu ili oplećak, kako će joj zgodnije biti kod igre; a gdjekoja je opet na svu žalost reduša, pa mora prigledati oko gospodarstva.

Sasma odbijene od ostalih djevojaka, koracale nebrižnim korakom po pol puta Fema i Manda. Cijela vanjska prikaza tih djevojaka

bila izvanredna. Fema je visoka, crnomanjasta, očiju punih čara i zamamljivosti. Tijelo pravilno, bujno razvijeno, odisalo putenim raskošjem i razuzdanošću. Cijela ta divno sagrađena slika imala u sebi nešto demonskoga, graničeći sad na uzvišenost božanstva, sad na najnižu prostotu. Prije pet godina bila je ljepota prvog reda, nu razbluda izbrisala vremenom nježne poteze mladenačke miline. Meke negda crte toga pravilnoga lica s lijepim obrvama ukočile se; nije bilo na njima onih titrajućih nijansa, koje izražuju svaku misao i svako čuvstvo. Pod dojmom tuge nijesu ti potezi bili mekši, razblažujući, nego tvrđi, neskladniji; pod dojmom veselja bili opet neljubezni, oštri, rastrgani...

Manda je plavokosa, oniska, kao jabuka okrugla i rumena lica, i prepunih, širokih grudi. Debele joj usnice uvijek prkosno namještene, u velikima joj očima vragometan pogled, uvijek nadignute glave, uvijek živahnog hoda. Ljepotom nije dorasla Femi, al ima nešto osobita u onom krupnom oku i domišljatom jeziku.

Obadvije su već u dvadeset četvrtoj godini, i cvatu sad po drugi put. Lice im je fino, ne-

opaljeno sunčanom žegom; ruke i bijele i mekane, pune prstenja; vidjelo se, da osim igle ničim drugim ne rade. Mirisale su po više vrsti pomasti. Oprava im nije obična seoska, nego više kupovna, slikovita. Od sedamnaeste godine pa do danas žive one tim udobnim, pustopašnim životom. Pozna ih sva okolica, svaki stranac. Ko se je samo htio s njima zabaviti, pa bud ko on bio, ako je samo imao novaca u žepu, taj je srkao med njihovih usana, divio se prekrasnomu tijelu, — i naposljetku zgražao nad praznim srcem, u kojem nije bilo trunka ljubavi, ni iskre plemenitoga ponosa.

Akoprem su svačije, ipak svaka ima po jednog ili dva odabranika u pričuvi, za kojeg se kani danas sutra udati. One si same izabiru svoje momke, obično najljepše i najbogatije u svem selu, te neisprošene još narivavaju im se za buduće žene. Femin odabranik bio Luka, a Mandin — Franja Meštrićev.

— Što bi to moglo biti, sestro, da Kate ne bi na večernji? uze Manda.

— Vidjela sam tetku joj; možda joj je donijela poruku od R—skih momaka, pa se pogađaju.

— Čula sam, da će ju Franjini zacijelo pod jesen prositi.

— Od Luke ni glasa; moraćemo u nedjelju otići u varoš, da ispipamo, što je to, Tri dana pred odlazak nigdje ga nijesam mogla naći, samo što ga je nestalo. Neće biti čista posla s njim i Katom; a Luka ti je smiješne ćudi, ništa mu ne možeš pravo povjerovati.

— Da je meni za Franju, ko tebi za Luku! Onaj beban, što si utuvi u glavu, ne da si više izbiti iz nje. Ipak, s njim bih ja već kako tako izašla na kraj, samo da nije matere mu, one lajave vižle.

— Najbolje će biti, da se porazgovorimo s Katom, ne bi li saznale, kud ona i njezini ciljaju, da se onda uzmognemo ravnati, — jer ovako bi jedna od nas mogla praznih ruku ostati.

— Ja se moram ove jeseni po što po to udati, nastavi Manda. Već mi dodijala sirotinja u našoj kući; štogod dobijem, moram s ukućanima podijeliti, hoće silom da me istjeraju napolje; vele, da ne radim, pa da ne trebam ni jesti... Što koji dan, to gore; trgovci se odbili od nas, a naši ljudi ne imaju ni sami ništa. Prokleta nužda i nerodica! Bartol mi

obećao kupiti cipele, a moja inoča mal se nije pogoropadila; to ti je zmija, kakove nije Bog više stvorio, samo što nije već i meni i Bartolu oči iskopala, dao Bog, te oslijepjela... Tako ja ostadoh praznoruka ovoga vašara, a Marica, ona hrapava ciganka, dobila šareni kožušak. Morao Martin kupiti i njoj i ženi, samo da ni jednoj ne bude krivo; podijelio se malo prije, pa mu ukućani morali nešto isplatiti. Palavorda, nije se znao prvo dijeliti, dok se je još sa mnom držao... Eto, što imamo! Zato sam i mislila za Franju. Franjina je kuća bogata, tamo ću bar s te strane biti bez brige; žénâ je puna kuća, nit ću se ubijati poslom, nit će me napastovati, da im rađam djecu...

— I ja ću ove jeseni. Ako ću ti pravo reći, dodijao mi taj život. Kod kuće ne mogu ostati, naučila sam izilaziti, — a kud znaš sada otići? Kad se ne mogu širiti po gospodskim sobama, po kojekakvim smradnim sobicama neće mi se više povlačiti. Više puta, kad se probudim, pa besnena uzmem razmišljati, kako nam je nekoč bilo, a kako je sada, — budne mi na samu sebe žao, na što smo spale! Ne znam ni sama, kako je to sve polako i neopazice došlo... U taj par mi bude, da se svega okanim, — no kako

sutradan pade mračak, nešto mi usfali, nešto me tjera od kuće, — i ja odoh opet sve u nekoj nadi... Kako rekoh, dozlogrdjelo mi, stoga bih najvoljela pod jesen za Luku; ipak, kakva taka promjena u toj dosadi; a imaću i čovjeka po svojoj volji: — ako on bude mirovao, mirovaću i ja, neće mi barem ni žao biti. Pođe li on kao dosada, neće ni meni moći zabraniti. Luka je sam s materom, biću gazdarica u svojoj kući, niti će mi ko zapovijedati, niti ću koga slušati, neću ni znati, da sam udata. Da nema Luke, ja ne znam, za koga bih drugoga mogla poći. Stisne mi se oko srca, kad pomislim, da bi mi moglo nestati sadanje slobode...

— Samo ako nam Kata ne pokvari račune.

— Da nam je moći ma najmanju ljagu na nju baciti, ne bih se za Luku više bojala. Muško je srce kao i žensko: godi mu, kad može kazati: »To je moje i ničije više«. Znadem to dobro iz moje mladosti...

Nato se dogovoriše, kako će ispipati i Katu i Luku, pa da će u nedjelju poći u varoš, te na svaku ruku i Katu sa sobom povući.

Preobukav se nato kod kuće, namjestiv se dražesno-bezobrazno, krenu ispod ruke gostioni, pjevajući u pol glasa:

Idi kući, pitaj mame, hoćeš poći za me?
Kako ne bih pošla za te, kad ti nosiš zlatne sate!
Idi kući, pitaj oca, hoćeš za trgovca?
U trgovca dosta novca... itd.

Zlato, novac! ... A ljubav?! Kćerka Božja prezrena, odavno otprhnula iz te lijepe, blistave ljušture, ostaviv na dnu prazna srca bisersuzicu: prekasno kajanje u poznije doba...

V.

Od nedjelje buknula nova borba u Katinu srcu. Očeva riječ rastjerala slatko, nebrižno snatrenje ljubeće duše. Sad tek upozna, što je sreća, sad, kad joj ju otimati staše. A taj otimač je njezin rođeni otac! Što je to, zašto je to? Zar sve mora imati svoje zapreke? Život — svoju smrt, dan — svoju noć, ljeto — svoju zimu? Čemu to trvenje, to ubijanje, to stajanje na put? Mora li to tako biti? — Njena čuvstva, ona sama bila si zagonetkom; nešto ispremiješanoga, tamnoga, bez pravoga oblika mutilo joj se pred očima. Ta mutna slika stala med

nju i oca joj, otuđujući ga od nje dotle, da joj se nije činio ocem, nego stvarju, o koju su njene poletne, slatke misli zapadale, osjećaji joj se kao o bridak kamen ozljeđivali. Bila je samoj sebi kao zbijen vijor bez izlaza. Goruća čežnja vukla ju k Luki; da ga sada vidi, poletjela bi k njemu, stisla bi ga grčevito na grud, pa ga ne bi pustila od sebe do sudnjega dana. Jedino kod njega našla joj misao za čas otpočinka i olakšice.

Pred večer izađe na ulicu; sjedila je sama, a ta samoća godila joj, kao sustalome hladan vjetrić. I neopazice nađoše se Manda i Fema ukraj nje.

— A gdje si ti, Kato? Od nekoliko dana ne daš se pravo ni vidjeti; ne znam, ko mi danas reče, da si bolesna, — hvala Bogu, vidim, da nijesi.

Tako ju nagovori Fema. Kata se zastidi same sebe; kog se je najvećma bojala, taj pokazuje najviše sažaljenja napram njoj. Niko ju dosad ne upita za njenu bol, jedina Fema; puno i prepuno srdašce joj taj čas preli, te samo što ne pade Femi oko vrata. Prije odurne ženske pričiniše joj se sada u večernjem mraku najljubeznjivijim stvorovima. Slašću i pouzdanjem

slušala im svaku riječ. Kad navrnuše razgovor na Luku i Franju, nije Kata opazila pritajene jetkosti njihova ispitkivanja. A i kako bi, kad ju one sad zamamnim, sad utješljivim riječima nude, da pođe u varoš, tamo će se u nedjelju reći »mlada misa«, pa će uz put i Luku vidjeti!... Na te riječi Kati se razgalilo u duši, pa bila samoj sebi kao preporođena; glas joj podrhtavao od radosti, oživljivao, zvoneći pokraj oštrog Feminog toli umilno i blaženo, da su Fema i Manda iz tog ljubavlju uzbibanog govora potanko razabirale, što se u njenoj duši kreće... Obećav im, da će u nedjelju s njima rano u varoš zaželješe joj djevojke laku noć. Ona bi voljela, da su još ostale; bilo joj, da bi mogla cijelu noć s njima prosjediti i do dna im srce iskaliti. Silna i raznolika čuvstva, koja nam na naglој promjeni uzdrmaju životom, prolazna su kao plaha proljetna kiša, koja jedva ostaviv za sobom traga, već se izmjenjuje časovitim divnim sjajem sunca. Najneznatnija tuđa riječ, tičuća se naših osjećaja, na kojima nam taj par život visi, kadra ih je promijeniti i baciti iz jedne skrajnosti u drugu. Razgovor s Femom i Mandom, zatim pomisao, da će vidjeti Luku, rastjeraše

tešku magluštinu s Katina srca, a mjesto nje sinu joj u duši opet sunce ljubavi... Očeve riječi nijesu više onako ledene i okrutne bile, možda ih nije ni izrekao, možda si ih samo utvorila... Ona se već nije htjela ni svraćati k njima...

U subotu reče Kata roditeljima, navukav pri tom usnice na posmijeh, da bi sutra pošla u varoš, tamo da će se reći mlada misa, dani da su lijepi, a ona i tako još nije ondje bila. Kneza Adama kao da u prvi čas preseneti Katina riječ, zašilji obrve, nu napokon jedva čujnim glasom izgovori: Al da si mi se još za dana stvorila kod kuće!

Mati htjede nešto progovoriti, nu dosjetiv se, da bi zapodjev govor izazvala kneza, te bi on mogao još koješta prigovoriti ili čak zabraniti, priguši se, pogledav zadovoljnim okom Katu.

Sutra će ga vidjeti! Legavši s tom mišlju u postelju ražarila se Kati mašta poput plamena. San i java izmjenjivali se, sveđ jednu te istu misao preplićući, rišući joj do najtanje potankosti sastanak s Lukom. Ona još nije bila u varoši, pa si umišlja, da je tamo onako kao i u njihovu selu. Pred očima joj iznikao šljivik,

kao i njihov; na travi izvalio se Luka, čisti pušku i misli na nju. Ona će polako, neopazice od stabla do stabla, pritajaće isti dah, te najednom stvoriti se pred njime!... On će od čuda raskolačiti oči, ne vjerujući sam sebi, da je to ona, njegova Kata!... Nato joj se i u snu raspline oko usta ljubak, blažen posmijeh, — te iznovice uzme iste misli premišljati. Veće naslade duša ne pozna.

Koja razlika među maštanjem i zbiljom!

U zoru dočekaše ju Fema i Manda na kraju sela, te sitnim, brzim korakom krenu dalje. Fema i Manda navukle visoke cipelice, s tijesnim crljenim nanogvicama, zapregnuv se, da im se vide puni, obli listovi. Stegle se oko pasa, kako bi jače istakle jedar struk i uzrast; kako su koracale, tako im se tijelom prelijevao pravilan, kao saliven sklad. Taj tjelesni čar posve krnjila duševna prostota, odajući se ružnim hihotanjem, te drskim nabacivanjem i kretanjem glave, kao da bi rade cijelu Božju narav na se upozoriti. Kata išla krotko, stidljivo među njima dvjema, ne ističući se ni hodom ni odijelom, te se izdaleka ni slutiti nije moglo, kolika se nježnost i dražest skriva u tom tijelu. Jutrnja svježost najedrala joj obraziće, da su

se sjali; usne disale bujnim životom, a u vedrima očima zrcalila se sva jutarnja narav sa tisuću divnih tajna i ljepota... Femi i Mandi podalilo se lice neljupkom bljedoćom, usne im se nacrtale sitnim naborima, nos se zašiljio i pobijelio, očnice nabrekle i zaokružile modrim kolobarom, odajući burne, neprospane noći.

Sunce se još nije diglo nad šumu; zrak bio tih, nepomičan, tek od mladog hrastika strujao jedva osjetljiv hladak; iz rosnih livada dizala se niska magla, vidimice iščezavajući, — sve to navieštalo poldanju rujansku žegu. Smijeha i razgovora bilo putem dosta, ali sve bilo nekako napeto, ispretrgano, — skladna razgovora ne složiše nje tri. Katkad će Fema i Manda bocnuti Katu, nu ona im u veseloj obijesti ne ostane dužna; od vremena do vremena nije Kata razumjela, što nje dvije međusobno govore; nagađala je doduše, nu pravoga smisla nije mogla izvući; bilo joj to neugodno, al si nije uzimala k srcu.

Bila nedjelja, pa svaki čas projurila kola pokraj njih; Fema i Manda skoro svakom kočijašu doviknu koju neslanu i drsku, nu čast im se vrati u žajam u još jačoj mjeri, što njima

dade povoda novom hihotanju i još pustijim primjedbama. Jedan kočiš im dovikne: Gle, gle! zar imate i treću? pa pokaže bičem na Katu. Kata, koja je dosad svaki put odvraćala glavu od kolnika i sve to više uvlačila lice u maramu, promijeni se na te riječi, kao da ju je ošinuo onim bičem. Razumjela je dobro: Ona da je treća, to jest, ravna Femi i Mandi! Kad je naumila s njima poći, nije joj ta misao ni izdaleka došla u glavu. Bilo joj teško, samo što se nazad ne povrati, — — al nešto slađega, silnijega vuklo ju unaprijed.

Oko osme stigoše u varoš. Dva reda vitih jablana stalo kao pretstraža! Katu preseneti ona gromada gusto zbijenih kuća s mrkim zidovima i dimnjacima. Po uskim ulicama povlači se nepregledan niz kola sporo, bučno; prašina guši dah i oči; svjetina se žuri i gura, ne mareći niko za nikoga. Fema i Manda koracaju ravno i sigurno. Kata se svakomu uklanja, pa svaki čas zaostaje za njima dvjema. Rekla bi im, da stanu, da ne žure tako, al ne može doći do riječi. Ne može pojmiti, zašto joj ta mlada gospoda onako milo i drsko zaviruju u oči, i ne može se načuditi, kako njih dvije širom motre smjelim slobodnim pogle-

dom, kao da su sa svim tim svijetom poznate.

Išle su duž cijele varoši. Kati se pričinilo, da nema tomu ni kraja ni konca, — i već pomislila na svoje mirno ubavo selo sa širokim ulicama, hladovitim lipama i zelenom tratinom.

Uto dođoše do velike, žuto okrečene zgrade: bila to vojarna. Rekoše joj, da je tu Luka. Ona se prene, — skoro da je zaboravila, zašto je došla... Slobodno, kao u vlastitoj kući, otvori Fema teška, crnožuta naličena vrata. Uđoše u ogromno dvorište; po njemu se raštrkali crljeni domobranci: jedni čiste pušku uz prasak i glomot, drugi šibaju po prašnim iskrpanim hlačama, dvojica klekla pa savijaju i skreću posivjelu kabanicu, — umivaju se, nagleđu se, pjevaju i obijeste... Kad nje tri uđoše, nasta metež među vojnicima kao u osinjaku. Jedni im stadoše dovikivati svakojake riječi; drugi namigujući sletješe se oko njih, gurkajući ih laktovima i tiskajući jedan drugoga na nje. Najviše su zavirkivali u Katu; Manda i Fema kao da su im otprije dobro poznate bile, pa zaokupiše Katu, da vide tu »treću«. Ne poštediše je ni riječima, ni rukama. Njoj bilo da

propane u zemlju, a kad začu s dvorišta porugljiv glas: »Hej! Kato, zar si i ti tu, gle, gle! kneževe svetice!« snebi se od stida i sramote, spoznav glas Mate Radova iz njihova sela.

Tako prođu cijelim dvorištem i izađu na suprotna vrata. Fema reče, da Luke nema tu, nego je valjda u drugoj vojarni, te ga treba tamo potražiti. Kata nije mogla riječi prozboriti; drhtala je i blijednula, a sjajne oči caklile se neprolivenom suzom.

Fema i Manda, opaziv Katinu bol, zlorado se pogledaše... Muče pođu dalje. Kata, domisliv se himbi svojih pratilica, samo da ne zarida od jada. Jedva povlačila nogu za nogom, ne znajući ni sama, zašto ide za njima.

— Ta požuri se, djevojko Božja, što ti je, pa si se smrkla ko drvena Marija! Ta nagledaćeš ga se još, dugačak je dan... reče joj Manda, pa skupa sa Femom hihotne u surov smijeh.

— Zar sam ja zato pošla s vama, da pravite od mene rugobu? Lude mene! I pravo mi je, kad sam se s vama smiješala, huknu Kata.

— Ma što smo ti uradile, za ime Božje! Valjda te nećemo metnuti u košaricu, pa te nositi kao dijete. Hajd, evo ovdje je Luka.

Došle su do druge vojarne. Kata se zaustavi, kad vidje, da će njih dvije unutra.

— Hajde, što stojiš sad?

— Idite! odvrati ona drhćućim, prezirnim glasom, ni ne pogledav ih. Lice joj zasjalo djevojačkim ponosom.

Fema i Manda uđu, a ona osta vani. Stajala je tu i nepomično zurila u daljinu, hvatajući pogledom misli i odluke. U prvom spratu nad njom otvori se naglo prozor, a na nj izviriše dva mlada čovjeka razbaukane kose, mamurnog, gospodskog lica. Pružili se, što su samo mogli, ne bi li zavirili Kati u lice; jedan krnjio zid pa ga bacao na nju, pucketajući jezikom, da svrati njenu pozornost. Ona pogleđe gore, i zastiđena obori hrlo glavu nice. Uto izađe zamusan domobranac, gologlav, zasukanih rukava, zaviri joj u lice, štipne ju, te obuhvativ oko pleća, uze ju pred sobom gurkati u dvorište. Spaziv Kata, što on kani, trgne se svom silom, te iščupav se iz tvrdih vojničkih ruku, uze bježati. Prljavi poslužnik ispsova za njom, ona dvojica gore nasmijaše se grohotom i zatvoriše prozor.

Sva u strahu i stidu dostigne Kata glavnu ulicu, provlačeći se oborene glave kroz svje-

tinu. Kogod ju vidio, divio se blijedomu mramornomu licu, plahom modrom oku, dražesnom struku i sitnom hodu, — a nju svaki taj pogled probadao u dušu... Uto zatutnjiše zvona, te ju ponešto ohrabriše; zvuk zvona i s njime iznikle misli istisnuše pomalo pretrpljenu bol i stišaše burnu uzrujanost. U prvi mah nije znala, gdje je; nu promotriv oko sebe, sjeti se pojedinih predmeta i kuća, i to joj uli nove snage. Kad zvona umukoše, oćuti neku prazninu i samoću u sebi; obazre se nešto i opazi pred sobom dugi red jablana i cestu, koja vodi kući. Odlanu joj. Oh! da joj se stvoriti pred kućnim pragom! Tamo, gdje je ne motre ti oštri pogledi, gdje se sve oko nje milo smiješi, gdje je sve krotko i pitomo... Kad je ispala iz varoši, prouji joj srcem slatka lagoda, opaziv, da je sama. Sunce pripeklo, ona od vanjskog i nutarnjeg ognja sva znojna i izmučena, razveza maramu na vratu i odahnu kao srna, izmakavši psima. Otpočinuv časak, krene kući. Bilo joj kao poslije teškog neugodnog sna, koji ju sveđ uznemiruje, koliko ona i nastoji da ne misli na nj. Najvoljela bi, da može izbrisati to pol dana iz svog života: sad joj se to pol dana pričini neznatnom malicom, sad

joj se poput prijeteće gorostasne strahote izvije pred dušom. Tako nam je isto, kad dugo promatramo ranu na svom tijelu: sad nam se pričinja da zacjeljuje, sutra već je neće biti; a sad opet raste, otvara se sve to većma, tjerajući nas u strah, da nigda neće ni zacijeljeti... Uto dođe pred selo. Od bojazni i stida nije se usudila proći ulicom do kuće, nego udari ispod gumna i šljivika, te preko bašte dođe u dvorište. Mati joj se čisto preplaši, kad vidje, da je već došla, gdjeno se je više bojala, da ne bi zakasnila.

Kata joj na vrat na nos ispripovijeda, da su ju pratilice iznenada ostavile, a ona da u gunguli i metežu varoškom nije znala kud bi, pa joj dođe, da će najbolje biti, ako se kući vrati...

Dok je govorila, igrale joj oči, izbjegavajući pogled s materom, a govor joj bio iskidan, kao i titraj očiju... O Luki ni spomena...

Mati svega toga nije opazila; ona je poput svake matere obožavala svoju jedinicu, uživajući u svakoj njenoj riječci.

Te večeri bio knez neobično dobre volje (valjda stoga, što se je Kata onako rano povratila), nu tim mučavija bila Kata; koliko se

i smješkala, da se pod silu pokaže veselom, nije mogla zatomiti neku sparinu i zabrinutost. Bila slična toplom ljetnom danu, kad niko ne zna, što se iza žege i omare valja...

VI.

Sutradan još u svu zoru zareda selom glas, da je Biser-Kata bila jučer u varoši kod mlade gospode, da se je povlačila s domobrancima po vojarnama, te da je donijela puna njedra novaca; da se je skrivala, al ju je ipak vidio Māta Radov, i još kojeko...

Mnoga te mnoga djevojačka mati jedva dočeka tu vijest, te uze prkosno vikati u lijevo i desno susjedstvo, pljuckajući iza svake druge riječi: Eto vam te kneževe svetice, eto vam! Znala ja davno već, da je to gad, da hoće boljom biti, a nema je gorije u svem selu... Sad nek mi još rekne, da je najpoštenija, — lozu joj materinu nepoštenu... Baš hvala toj Femi i Mandi, da su ju ukebale... Nesreća traljava, nek se sada zaodije barem...

Knez Adam smrknu se, kad začu, što se govori, selom; nije doduše svega vjerovao, nu gdje je laži, mišljaše, biće i istine.

— Govori, što si radila juče u varoši? zapita Katu smrknut kao vuk.

— Čuo si, što govore; ako im vjeruješ, što me još pitaš? odvrati Kata smjelo, otvoreno, — odlanulo joj očevim pitanjem.

— Ja hoću, da iz tvojih usta čujem. Pazi se, kako to govoriš sa mnom!

— Kad hoćeš, da znaš, oče, kazaću ti cijelu istinu: išla sam, da vidim Luku.

— Luku?!... Što ti imaš s Lukom? Ko je tebi dozvolio s tom lupačom — — — ko?... Knez se gušio u gnjevu, jedna riječ prestizavala drugu.

— Govori, oče, štogod hoćeš, — al ja sam samo radi njega išla.

Knez se upropastio.

— Ma ko je tebe naučio tako govoriti? Otkad si ti takova? Jesi li ti moja kći — — —?

— Jesam i biću, doklegod i ti meni budeš otac.

— Zar sam ja tebe za Luku othranio; zar sam te zato čuvao kao oko u glavi, da te dadem onomu pustahiji? Neka on sebi traži sliku i priliku, ti nijesi za njega niti ćeš ikada njegova biti! Pamti, što ti tvoj otac kaže: Nikada!

Kati sinuše suze u očima, ne s bojazni i smalaksanja duše, već što je tu uvredu, taj prezir čula iz očevih usta. Duša joj se osovila, doljnja usna drhtala od prigušene boli, kao da će reći: dotle si ti moj otac, moj gospodar, — ali dalje ne!... Okrene se od njega, (a u tom kretu očitovala se sva snaga volje) i ode.

Knez osta zelen, nepomičan, zgrčenih ruku, izgubiv svaku vlast nad sobom. Kad mu žena stupi u sobu, prorazi ju očima, te stade taj inače šutljivi čovjek kleti i vikati, skidajući sunce i nebesa, da je kukavna žena i dah si pritajala. Njega je većma razgnjevio Katin odrješit odgovor negoli ono, što se je selom o njoj naklapalo; veće muke nije za nj bilo, doli kad mu se mlađi i slabiji suprotstavi; gnjev, što mu se je raspirio srcem, uništio mu kao plamen svaku misao. Njegov značaj, naviknut na vojnički posluh, zahtijevao je, da mu se taj posluh od nižih uzvraća, — pa ako je gdjegod iznenada zapelo, onda se poremeti sav onaj umjetni sklad, što ga neki krivo zovu energijom, zaboraviv, da bez inteligencije ni postojane energije biti ne može. Izgrizav se raznolikim mislima, izmučiv si nejasnim slikama i odlukama dušu, hukne napokon knez, kako bi si

svu tu magluštinu sa srca otpuhao. Ohladnjev ponešto i napraviv račun sam sobom, izađe knez pouzdanim korakom van, laskajući si, da je i izvana sve uredio, kao u svojoj duši. Ugodna isprika svim onima, koji nisu kadri stvarima na dno zaviriti, uzroke i posljedice na jednu nit svesti.

Mati plačući i moleći zaklinjala Katu, da joj istinu kaže, što to biva s njome? Kata se jedva nakani, te joj potanko ispripovjedi polazak u varoš.

— Ako li nije što drugog, već to, da voliš Luku, i da si samo radi njega tamo pošla, — što bi se toliko kinila radi toga! Bože, Bože! hudu si joj namijenio sreću! Nu sve mi se čini, da ti mene više slušaš, ne bi toga svega bilo.

Kata brizne u plač, baciv se materi o vrat. Bilo joj, da ispripovjedi materi svoju ljubav i sastanke s Lukom, al stid i strah zavezaše joj jezik, te se još dublje zakopa u se. — — — —

Manda ocrni Biser-Katu pred Franjinom materom, kako je bolje znala, — a žena je uvijek sklonija povjerovati u laž i zlo, nego u istinu i dobro, ponajpače, kad čuje od sličnog

sebi jezika. Franja osta na sve ravnodušan, on je ljubio Katu, kao i ona Luku.

— Brige mene, govorite štogod hoćete, ja druge neću osim Kate.

A kad mati navali na nj, da ona ne treba takove lažidjevojke za snahu, izvika se Franja na nju, lomeći i kidajući oko sebe, te napokon od ljutavi suznima očima vikne materi: da uvuče jezik za zube, jer da nije ni ona djevojkom bolja bila.

To je bila praslika trome i podle slavonske duše; katkad plane ta duša, al plamenom slame. Zašto da bude drugačije, kad može i tako biti! Nigdje ne uhvati ta duša dubljeg korijena: ni na dobru ni na zlu; svud polovičnost i mlakost, koje u ničemu još nijesu daleko dotjerale...

I do Luke doprli glasovi o šarenom Katinom poštenju, kako se je Franjina mati izrazila; pozelenio je, čuvši te riječi. Ljubimac i zavoditelj žena nije u prvi mah bio kadar dovinuti se ikakovoj pomisli. Istom poslije vježbe, kad se je izvalio na tvrdu postelj, uze potanko rasuđivati; jedva pohvatao niti mislima. Stoput dođe do zaključka: nije istina, što o njoj govore, hoće da ju ocrne, Kata je čista kao sunce!

Ali tek da izrazi tu pomisao, već jedna druga baci svoju sjenu preko nje, potamniv ju posve. Iznovice pođe raščinjavati Katino srce i dušu, — i opet kao u zrcalu gledao njenu djetinju nevinost, gledao, kako mu se turobno osmjehuje, koreći ga, što i on vjeruje u tuđe laži. Zalud nastojao da podrži tu misao, što mu poput rose blažila uzavrelu krv, — zalud; med taj gorčala vlastita mu duša, koja mu sve jasnije na vidik istiskivala pritajenu, zlobno vrebajuću sliku i misao: »A četiri večeri u šljiviku!« Taj kobni šljivik. Nije mislio, da bi ono mjestance, gdje je uživao svu slast i vlast nad jednim ženskim stvorom, moglo igda otrov po srcu mu razliti. A ona misao zakvačila mu dušu poput aždaje, pa ga pakosno pita: Zar ju poslije tebe nije mogao i drugi čovjek dočekati u šljiviku, i drugi — i treći, baš kao što si i ti?! Zar ona nije mogla i drugoga i trećega vatreno zagrliti, strasno poljubiti, kao što je i tebe? Zašto ne bi mogla —? Mogla, mogla!... I ta aždaja proguta ono nevino, turobnim osmijehom zadahnuto lice kneževe jedinice.

»Zaman! Kad sam ju na krilu držao, mislio sam, da nijesu sve žene jednake; sad vidim, da sam prije imao pravo; jedna kao i druga,

— sve ih je Bog stvorio za muškarce«, umovao Luka, a da ju je samo jedan časak ljubio kao ona njega, druge bi mu misli duša snovala... Nadalje maštao, kako će hladno proći pokraj nje, kao da je i ne pozna; kako će jednim pogledom saznati: je li to ona prijašnja Kata, ili ona, kakovu su ju razvikali. Srce mu već drhtalo od zlobne radosti, kako će ju porugljivo i prezirno nazvati, i kako će sve selo uživati, kad oda svijetu tajne one četiri večeri u šljiviku, — a njoj se srce bude kidalo od muke...

* * *

U kneževoj kući vladalo primirje, ono trpko, vanjsko primirje, gdje riječi ne idu od srca, gdje posmijeh ne poljepšava, nego naružuje lice, gdje jedno drugom izmiče i riječju i djelom. Knez bio šutljiv, bezobzirno zapovijedajući, ne mareći i ne slušajući na ničiju riječ. Prezirno odbijao svaku ljubežljivu riječ ženinu i kćerinu. Činilo se, da sâm sebe najvećma mrzi. Što se je povratak Lukin većma približavao, to on i Kata postajali nemirniji, zazirući jedno od drugoga, uviđajući, da nijedno ne popušta. Je li knez Adam mislio, da će tim ponašanjem najstrožije kazniti svoje

dijete, — ili je možda čak uživao, gledajući ju onakovu tihu, poništenu — —? Ko bi znao, — nu to stoji, da ni za jedan časak nije osjetio duševne potrebe, da sa svojim djetetom na čistac izađe. — Duševna napetost i borba jasno se izražavala na Katinu licu; mjesto dosadanjih ružičastih listića na obrazima naletjeli na nje oblačci bljedoće i umora. Prije plamenit i raskošan pogled postao sada ljubak, izrazit, golubinje turobnosti. Ne znaš, da li je sada, — ili je prije ljepša bila: divan dan se pretvori u divnu noć. Iz tih očiju sjala plemenita duša, iskreno srce; samo knezu nije se taj pogled sviđao, jer nije bio pokoran, nego pun duha i ljubavi.

* * *

Tri dana pred Lukin dolazak poruči tetka kneževima, da je oboljela, pa da koje od njih dođe. Otiđe Kata i ostane do ponedjeljka kod nje.

U nedjelju navečer vraćao se Luka kući. Bilo nekako iza Miholja; vrijeme bilo na kišu, smrklo se još za rana, a sumornim zrakom hukne od časa do časa jesenski vjetar, kao bolan uzdah, kidajući i vitlajući lišće sa sta-

balja, budeći i u ljudskoj duši toj noći slične puste i mrzle misli. U Luki se poče gibati neko bolno čuvstvo; što bliže dolazio selu, sve mu tjesnije bivalo oko srca, — skoro bi volio, da je ostao kod vojništva. Strogi red zadnjih dana pročistio mu ponešto pustu seosku raskalašenost, u kojoj mu srce već posve prokislo i nagnjilo. Neka samoća i čežnja slegla mu se na dušu; i u njegovoj duši bilo pusto, kao ta noć; tek razne uspomene sad munjimice sjeknu kroz taj mrak, sad bolno i gorko zatrepeću mu u srcu, kao i vjetar vani... Nu čemu sve to? Čemu ta jecajuća praznina, kad je život pred tobom! Ispuni ju onim, što ti je milo i drago. Promisli, kolika ti to slast mora biti, kad još jedno vjerno srce kuca s tvojim, samo za te živi; kad se obraz tica obraza, dvije duše jednim šaptom šapću... Luka pomislio na Katu, noge mu same udarile pravcem pod njen prozor. Svuda gust, crn mrak; svuda gluho, mrtvo, samo psine reže na nj, kao da nije iz toga sela. Rijetko da je koji prozor rasvijetljen, ni na Katinu ne vidi se svijetla... To ga trgne iz sanjarije, nu pođe ipak tamo: možda ga čeka pod oknom. Obiđe oko kuće, nema nikog, — svuda crna tmina bez tračka

života... Uto začuje korake i razgovor kod prilaza. »Laku noć — laku noć!« razabrala se dva glasa. Teški muški koraci vratiše se nazad, a sitniji udariše pravcem k Luki. On se ustubočio uz plot pa čeka. Prođe ženska, spazi mu bijele gaće, zaviri mu u oči i zapita: ko je to?

— Ja sam, šapnu Luka.

— Joj! zar si ti to?! trgnu se ona, tobož uplašena. Bila je Fema.

— Jesi li mi jednom već došao! Teško li sam te dočekala, nema meni života bez tebe... I poljubi ga, žestoko, vatreno... On niti odobravao, niti prigovarao, samo strast poče ključati u njemu.

— Hajde, što ćemo stajati tu! Rad čega si ti i došao amo? Zar da vidiš Katu? Misliš li, da te čeka? Dragosti! Sam Bog znade, kud se ona skita. Bilo, pa prošlo; nije više od nijedne bolja. Znaš li, da je i u varoš išla, pa bila kod gospode, — pitaj samo Matu Radova... Polakomila se, pooholila se, pa neće više nikoga da gleda. Al šta sam se ja uzbrbljala... Hahaha! Hajdmo, eto kiše...

Fema silovito ugušila zadnji trunak onoga čuvstva, koje dovede Luku pod Katin prozor.

Praznina njegove duše napuni se taj čas Feminim bićem. Zatravljen njenim poljupcima i gorućim dahom, zaslijepljen strašću, stisnuo se Luka uz nju, a ona ga kao djetešce odvede u svoju izbicu...

Sutradan sunce dobrano poskočilo, kad se Luka kradomice prošulja preko vrtova do svoje kuće. Mati mu se obradova, i to tim većma, kad ju iznenadi, da će se ženiti ove jeseni, pa da ide još danas za izliku isprositi mu Femu, — ona da je i tako već njegova, al neka ostane kod običaja — — — — —
— — — — — — — — — — — —

Toga jutra polazila Kata od tetke kući, tetki krenulo zdravlje na bolje. Prije odlaska Katina pozva ju ona u kiljer, otvori staru hrastovu škrinju i prevrndav ju odozgor do dolje, izvadi napokon u marami zapetljan prsten.

— Uzmi ga, dijete, lijep je; dobila sam ga još djevojkom, i ja sam negda lijepa bila, onda je to još rijedak dar bio, čuvala sam ga za te, sad si odrasla, pa eto ti ga nä. Stara sam, mogla bih iznenada otići na onaj svijet, pa Bog zna, koga bi dopao... A sad mi pođi s Bogom, pozdravi mater i oca; ako bi mi, ne daj Bože! pozlilo, poručiću vam, da dođete koja.

Kati sinuše suze, poljubi tetku, te ode naglo, da sakrije tronuće. Putem ju zaokupile svakojake misli; jedna gonila drugu, slične roju sunčanih mušica, rađajući u srcu onu sitnu, kipuću uzrujanost... Noćas kiša tek dobro porosila; sunce blistalo, svaka travka, svaki listak diše, pruža se, otimajući se za dijelak života. I njena nježna ljubeća duša kao da buja, raširuje se po cijelom svemiru, obuhvaćajući svaku stvarcu istom ljubavlju. Sad joj misao i pogled leti visokoj, tamnoj šumi, sad ubavim stanovima i gumnima s onim bijelim niskim kućicama; sad opet onomu zelenim šašem obraslomu ritu sa plandujućom stokom... Svagdje je proživjela koji — tol nevin i sretan časak. Što je to, da ju ti nijemi, njenim čuvstvom oživljeni predmeti tako u srce diraju? Je li i to ljubav? Nato se sjeti oca, Luke, pa tetke, pa prstena... Izvadi ga iz marame i metne na prst. Žalosti moja, — prostran joj je! Sad tek spazi, koli nježni su joj prstići. Ali za Lukin prst, kao stvoren! Lice joj se razvedri, usta joj se sretno nasmiješe. Kakoli će ga iznenaditi, kakoli će se on začuditi, kad mu ona iznenada natakne prsten na ruku... I iznovice mislila na to, i svaki put bila sretnija.

Eto i sela! Grozničava tjeskoba stisla joj srce: ona mora proći pokraj Lukine kuće, a on je valjda već došao. Išla je s druge strane široke ulice. Dok je još podaleko bila, otvori se prozor, a Lukina glava izviri van pravcem k njoj. Radost, sreća, blaženstvo samo što ju ne ugušiše. Prozor se opet zatvori, a njoj kao da olakša time. Sad će proći pokraj kuće, ljubav ju shrvala, pa oborila oči nice. Prozor se opet otvori, proviri Luka, a sa strane naslonila se na nj Fema, ogrliv ga lijevom rukom. Fema veselo govorila, neobuzdano se smijala... Kati stao život, krv kao da će prošikati na sve žile van, noge se usklecale, oči zamaglile. Dotrta do kuće bez svijesti, uhvati se za vrata, pa odahne što je igda mogla, kao da je svega svijeta teret na njenom srcu visio...

* * *

Četvrte nedjelje iza toga vjenčao se Luka s Femom.

Kata nije više riječi progovorila s njime; venula kao cvijetak; knez se čudio i nagađao, što bi moglo biti uzrokom, al nijedan razlog nije mu bio dosta jasan. Otkako se Luka i Fema prvi put navijestiše, odlanulo knezu, iš-

čezla gorčina, kojom ga je briga za Katom otrovala.

Udobrio se opet, dapače milovao ju, — ali ledenoga njenog pogleda i mrtvog ukočenog govora nije mogao raznježiti. Da bi Kata toliko za Lukom ginula, bilo mu nepojmivo, kao i pomisao, da ne ima Boga.

Kata problijedjela, kao bijela ružica, gušeći u sebi ljubav i čemer. Višeput joj sune u glavu, da ode k Luki, da ga pita, zašto ju je ostavio, zašto joj se kleo? Zar je povjerovao u ono, što se o njoj pronijelo? Nije ju ni nevjera njegova toliko boljela, kao pomisao, da je zbilja možda podvojio o njenoj vjernosti. Katkad se trgne, da ode do njega, pa mu samo jednu riječ kaže, — ali kao ograda stane pred nju Femina slika. Čini se, da joj ne bi bilo tako teško, da je uzeo ma koju drugu, samo ne Femu. — —

Jednog dana reče joj otac veselo: Kato, sutra će Franjini doći u prosidbu; hvala Bogu, da sam dotle poživio, da te udam i udomim.

Ona se tek žalobno osmjehne, a otac stane pred nju, iščekujući odgovor.

— Ne mogu! izlanu Kata, pogledav oca molećim pogledom.

— Ne možeš...

— Dosta sramote po me, zašto da sramotim i onoga još, koji sa mnom dobro misli.

Otac i mati protrnuše, pogledaše se i razumješe...

Kata zanijela.

Knez Adam bio tri dana izvan sebe, ne znajući što da počne.

Groznica mu trgala mozak, pomutiv mu zdravo mišljenje.

Primiriv se četvrti dan, sjedne pred Katu. Premda ju bol i pečal oborila, iz njenog pogleda prosijevala ipak snaga čiste svijesti, da je knezu Adamu uz nju čisto laglje bilo.

— Kato, sramota je velika, ko će ju izbrisati s našega imena? zapita ju i sam shrvan, očinskim, svečanim glasom.

— Ako ima Boga i pravde, ona je izbrisana, oče! Voljela sam ga kao nikoga na svijetu; grlila sam ga žestoko, vruće — kao i on mene; kleo mi se, da će mene uzeti, nijednu drugu; prevario me je, uzeo je Femu. (Knez problijednu.) Je li to moj grijeh i sramota, da sam iskreno ljubila, da sam mislila, da je vjera i poštenje u njega, kao i u mene? Sad sudi! No ne krivi ni njega, možda nije zlo mislio sa mnom. Prije, kadno me ozloglasiše — i ti si povje-

rovao, moj oče, — a gdje ne bi on! Podnijela sam dosta i podnašam još, al nije mi teško, jer osjećam, da nijesam kriva. Duša u meni govori, da ljudi i Bog ne mjere istom mjerom...

Suze oblile Katu, kad je dogovorila. Knez Adam gledao nepomično, zbunjeno u nju — i on bi možda plakao, da je imao suza. Duša njegova izmirila se sa sramotom njegove kćeri, te jedva prošapta: Bog te blagoslovio, dijete!

Knez se preobrazio; dosada ne bi ni u snu pomisliti mogao, da i sramota može biti poštena! Sad je tekar pravo uvidio, u kakovo lažno poštenje ugrezla je sva mu općina, i djeca i roditelji; sad je razumio pretstojnika i njegovu ljutav. Zgražao se pred tim smećem, pred tim ponorom... Nu u srcu mu olakša; bio mekši i spokojniji, kao nigda dosada... Mati kukala i zdvajala dan i noć; naličila više kipu nego živu stvoru. Jednog dana otišla do sestre i opet se natrag vratila; sutradan još u svu zoru tražila nešto i vrndala po tavanu; zalazila dva tri put u susjedstvo i vraćala se uzrujana nazad, noseći uvijek nešto sakrivena u njedrima. Kneževu oku nije izmaklo to neobično ponašanje ženino. Jednog dana zateče u svojoj kući staru babetinu iz trećeg sela i

spazi još, kako mu žena sva zbunjena brže bolje nešto poveza i sakri u maramu. Ljutit stupi među nje, pa pokazav na pušku o zidu ruknu: Usudite se samo!... Zgrabiv babu za zatiljak, iznese ju pred vrata: Na vješala s tobom, izrode ljudski!

Od te zgode, kadgod knez izostane pol dana od kuće, vrativ se natrag, svaki put promotri jastrebovim okom sve kutove po kući, da ne bi štogod sumnjiva opazio. Istom kad se skobi sa snuždenim iskrenim pogledom Katinim, koja je razumjela njegovu bojazan, odlane mu i umiri se.

— — — — — — — — — — —

Negdje o Uskrsu pokloni Kata život slabačkomu čedu guste, crne kose...

Još prije, tek da su se pokazali na njoj vidljivi znaci materinstva, pogoropadilo se sve selo. Svaka nesetna djevojka s prezirom se odvraćala od Kate; skitati se s najzadnjom propalicom, zatirati plod pod srcem na očigled svemu svijetu, — sve to nije grijeh, nije sramota... Ali pokloniti život čedu, očuvaj Bog! to je vrhunac sramote i nepoštenja. Nijedan momak ni da čuje za kneževu jedinicu; da je sva zlatna, ne bi je nijedan uzeo za ženu, niti

bi mu to rod njegov dozvolio. Kao stršeni navalili jezici na Katu, izmišljali o njoj nečuvene rugaveti i svakojake pjesme, kakovih ne pozna nijedan narod pod nebom. (Na primjer: Za kneževu sveticu — Dao Juda peticu; — Petice se popile, — Knezu osta kopile...)

Mirne duše, vedra oka slušao i gledao knez sve to. Samo kad Luku vidi, stisne ga zmija oko srca; muče ugibao se jedan drugomu, kao silna dva kotača u stroju, — za dlaku samo da zapne jedan o drugoga, obadva bi se razmrvila...

Iz Katina oka čitao knez zahvalnost, koja se nije riječima izreći dala. Oprostila mu sve, ljubila ga i štovala iznovice, više nego mater, koja nigda nije prestala plakati i jadovati, ubijajući time i sebe i svoje dijete — — —

Poslije mjesec dana sahraniše i Katu i čedašce joj. Nalik sivu kamenu, al vedra oka koracao knez za lijesom svoje jedinice; rekao bi čovjek, ponosio se svojom nesrećom.

* * *

Bila nedjelja; u gostioni guslaju vatreni cigani, pjesmice se popijevaju, kolo se okreće. Ko ne igra, posjedao uokolo za stolove, te pro-

matra igru i igrače. Sjedila tu i Fema; ona je ona ista, da, rekao bi, još ljepša. Kao i dosada blistaju joj crne vatrene oči, sja se puni, bijeli vrat. S jedne strane pogleđe, kako se Luka, i ne mareći za nju, vrpolji i ulaguje oko netom udate sitne snaše, dovedene iz drugog sela. Fema dobro zna, što će od svega toga biti, no nije joj stalo... Ona očijuka s crljenim, neopranim židovskim kožarom, povlačećim se od sela do sela. Triput je on već obišao oko nje, pogledao ju izazovno, šapnuo joj kradomice, pokazao joj zgužvanu prljavu forintu, — a ona mu očima odobrila...

I Manda se gurkala oko žida, da ga upozori na se.

I »Božji volo« je tu; on je još neoženjen i igra u kolu uvijek do Mande... Manda ga zove: »moje ždrijebe«, jer uvijek ide za njom.

A Franjina jezičava mati veli: Kad je Manda mogla tolikoj gospodi dobra biti, zašto ne bi mojemu Franji!...

PROLETARCI

SLIKE IZ SLAVONSKOG DRUŠTVA

I.

Jesen i zimu godine 188* imao sam posla u posavskoj Slavoniji. Rekoše mi, da ću dobro i ugodno probaviti ondje to inače dugočasno doba godine na selu, a ponajpače, ako se nastanim u R... To me selo sjeti na prijatelja Lackovića, koji mi je pred dva tri mjeseca odande pisao, javljajući mi puno koješta i »doselе neviđena i nečuvena« iz toga kraja. »To ti je u svakom pogledu mali Pariz, bud pomislio na lijepe žene, bud na društveni život, bud na imućnost, riječju — bud na što; ako ti je moguće, a ti nastoj svoje službene poslove amo prenijeti, nećeš se kajati«... Tako je glasio jedan stavak toga lista, koji sam već davno zaboravio, jer mi se oduševljenje prijana Lackovića nigda nije osobito sviđalo. Sad mi je ipak drago bilo, da ću nekog poznatoga tamo naći, pa mi se uz tu pomisao i razne uspomene na Lackovića probudile. Ako se ne varam, pisao mi je, da je u nekakovom željezničkom

poslu ondje, te se nada, da će se posao po njega dobro dovršiti. Donekle me presenetilo, kad sam saznao, čim se sada opet bavi. On, negda poslanik na oba sabora, on, izabranik gospođa, općeći negda u najvišim kruzima, — nalazi se u slavonskom selu, za koje onda ni čuo ni znao nije, a nekmoli da bi ga nazivao »malim Parizom« ... A nema tomu jedva deset godina! Onda, kad je došao iz Trsta, gdje je zastupao očevu trgovinu, sve je iznenadio: mlad, elegantne visoke prikaze, cvatućeg tijela, duhovitog lica, finog ponašanja, govoreći odlično talijanski i francuski, — ukratko, imao je sva svojstva, koja i najviši krugovi poželjeti mogu. Niko ne htjede vjerovati, da je to sin žitnog trgovca Jandre Lackovića, onoga istoga starčića, koji je još uvijek išao po starinski obučen u onom vječnom prsluku sa okruglim, srebrenim gumbima. U velike poslove nije se stari Jandro baš puno razumio, al je imao ono bistro oko, pa je skoro uvijek pogodio, gdje će biti unosna posla. Od vajkada štedljiv, brojeći svaku nesetnu krajcaru, skucao on do pod konac svoga života kakovih 50.000 forinti. Njegov Pavel, kako ga je on najrađe zvao, bio od malih nogu u Trstu i bio poslušan sin očev.

»Ako budeš pametan, imaćeš za deset godina deset puta toliko, koliko ja imam!« svjetovao stari Jandro u zadnjem listu sina. Isti dan, kad je taj list stigao, stiže Pavlu i brzojavna vijest, da mu je otac naglo umro od kapi. I tako on ode iz Trsta, da sahrani staroga, u čvrstoj nadi, da će se što prije natrag povratiti. Nu prevario se. Dok je uredio očeve poslove, dok je posjetio sve znance svoga oca, koji su poput staroga Jandre od malih trgovčića postali bogataši i koji su ga na glas, da je došao u domovinu, sa svih strana pozivali, — prođe i pol godine. Ona želja za Trstom i trgovinom svakim danom većma ohladnjivala, a čuvstvo, da je sada on gospodar priličnog imetka, svijesnost, da je rado viđan u svakom društvu, nesamo radi toga imetka, nego i radi sjajne svoje osobe, uzoholi Pavla u vlastitim očima, te mu dopisivanje s trgovačkim tvrtkama najednom tako omrznu, da je prekinuo sve trgovačke veze. U doticaju s prvim obiteljima uze se zanimati za politički život svoje domovine, koju je u Trstu malne posve zaboravio. Budući da mu je pokojni otac u svoj okolini bio dobro poznat, ponukaše ga, da primi mandat saborski, jer su znali, da će sin staroga Jandre bez napora biti izabran. On

privoli, — te nije prošla godina dana iza očeve smrti, sjedio on u saboru. Stari Jandro prekrstio bi se u grobu, da je mogao saznati, na što mu se sin dao! ... U prvi kraj shvatio Pavel svoju saborsku zadaću posve ozbiljno, te govorio dapače jedan govor o narodno-gospodarstvenim stvarima, koji je, u polemici sa opozicijom, bio doduše pun finog humora, al pozitivnoga nije ništa sadržavao, te naposljetku ostao bez onoga dojma, komu se je Pavel zacijelo bio nadao. Taj mali neuspjeh brzo ga prođe, kad se je u glavnom gradu Ugarske iznenada upoznao i sprijateljio s nekoliko mladih aristokrata, te sada mjesto saborske dvorane postane aristokratski klub, u kojem se je kartalo, pilo i trošilo novca, glavno stjecište njegova rada. Pavel uvidi, da može i bez studija i govora prosjediti koji sat u saboru, a da mu to imenu ni najmanje nauditi neće; što više, on se kasnije stidio svojeg saborskog govora, jer mu se sad pričinio preveć demokratičan. Da po mogućnosti izbriše svoj plebejski iskon i što ravniji bude svojem novom društvu, uze obilno trošiti i potpisivati se »Latzkovych«. Da se ustali i uzdrži u krugu, u koji je dospio, pomisli Pavel, da bi — valjalo naći ženu si iz

aristokratskog sloja, kako bi time došao u srodstvo prvih obitelji. U to ime uze prebirati sva poznanstva, te od mnogih ljepotica, za koje je mislio, da potajno uzdišu za njime, zaustavi se na vremešnijoj barunici, koja se nije više odlikovala ljepotom, ali tim većma novcem. Računao je, da će ona biti posve sretna, ako njega, najmlađega i najljepšega saborskoga člana, salonskog junaka, odbornika u svim poznatijim sportsmanskim društvima, uzme za muža. Ta namisao još ga većma ushiti, kad mu i aristokratski drugovi tu namjeru odobriše. Kako se činilo, nije ni barunica ništa proti tomu imala, kad joj izdaleka o tom natuknuše, a Pavel, u misli, da je sad na konju, ne htjede nipošto požuriti se sa svadbom, nego će još koje vrijeme kao neženja potratiti. Međuto zaprosi barunicu viši štopski časnik, koji je osim svoga odličnog čina i tu prednost pred Lackovićem imao, da je svomu imenu dodao još »vitez od Silberthala«. Vijest o baruničinoj udaji nemalo je prenerazila Pavla, tim većma, što je pod zadnje vrijeme potratio silan novac, sve na račun ženidbe. Sad je valjalo okaniti se pretjeranih troškova, te izdatke malko stegnuti, — nu od tog časa ne nađoše ga dosa-

dašnji drugovi više onako zanimivim, kao dosad, te ih je sve rjeđe bilo vidjeti u njegovu društvu. Potrošiv prilično sav novac, uvidje Pavel, da je odigrao svoju ulogu. To ga boljelo, te on pod konac saborskog perioda uze opet zalaziti u sabornicu. Da si pridigne glas i ime, uze pomnije pratiti saborski rad i odluči opet zahvatiti riječju u debate. U predzadnjoj sjednici govorio govor i posvema se osramotio u vlastitoj stranci, ne znajući, što se je tri godine bez njega radilo i stvaralo. Kad se je saborski period dovršio, izišao je Pavel iz sabornice u tvrdoj nadi, da će za tri četiri mjeseca opet u nju unići. Zanemaren u aristokratskom klubu, preduzeo je da će se sav posvetiti političkom i saborskom radu, kako bi se bar donekle uzdržao na površini, u koju je zabasao i s kojom mu se tako teško bilo dijeliti. Još se izbori i ne raspisaše, pohodi on svoj izborni kotar, u koji za cijele tri godine ni stupio nije, te se opet ponudi svojim štovanim izbornicima. Na dan izbora pođe Pavel na biralište s onim istim neizvjesnim čuvstvom kao i prije tri godine; baš ta neizvjesnost tješila ga donekle, sjetiv ga na tadašnji uspjeh. Nu kao što je onda s neizvjesnošću sjajno prošao, tako je danas propao.

I tako mu se i ta nada izjalovi, a on osta ondje, gdje je pred četiri godine bio, — samo puno, puno niže: poštene trgovačke tvrtke očeve nestalo, nestalo očevih tisuća, nestalo njegovog vlastitog trgovačkog znanja i iskustva... Nikad se Pavel nije tako ogledao po staroj drvenjari i ogromnoj žitnici pokojnog Jandre kao dan poslije izbora: svaku stvarcu prevrnuo, pod svaki krov zavirio, izmorio se i oznojio, pa se izvalio na starinski mekoslon, podav se posve čuvstvu i mislima, koje su letimice hrlile ispred njegovih očiju, prikazujući mu razne prizore od zadnje četiri godine. Sad mu zveketali kartaški dukati u aristokratskom klubu, sad slušao zavodljive zvukove glazbe i upijao dah namirisane kose dražesnih grofinja i barunesa, a sad mu opet pištale u ušima riječi kotarskog službenika, koji je već promuklim glasom jučer sazivao izbornike na glasovanje... To ga neugodno prenu, te digavši se uze knjižicu i sračuna sve, što mu je još preostalo, — pa sračunav i stoku, i hranu, i zgrade, i gotovinu, — pronađe, da mu je ostalo još kakovih deset tisuća forinti. Za Pavla ni mnogo, ni malo! Sve bi lako bilo, samo da mu je opet uljesti u kolotečinu prijašnje očeve

trgovine, al je već unaprijed znao, da to neće tako lako ići. Nakon pogodišnjeg natezanja i pipanja uvidi napokon, da mu doduše otsvuda na upite odgovaraju, ali ga i — učtivo odbijaju. Svagdje je našao svoje mjesto već popunjeno. Uze na svoju ruku voditi trgovinu, kušao šumom, marvom, šljivovicom, al svaki put se prenaglio, htio naime ubrzo ustaliti se i dočepati novca, a to nije išlo. Tako je plivao tri godine, a da mu imetak ni padao ni rastao nije.

Kako je još uvijek puno na svoju osobu držao i kako je bio fina ponašanja, a i prilične naobrazbe, bio je rado viđan u srednjem društvu, kojemu je dapače donekle i ton davao, a to tim laglje, jer su ga žene oduvijek nalazile zanimivim, a on je opet njima svu svoju dokolicu posvećivao.

Takova sam ga ostavio, kad sam ga prije četiri godine zadnji put vidio. Krenuv sada u R..., nemalo sam bio znatiželjan, kakva li ću ga naći, — je li za te četiri godine naprijed ili nazad krenuo. Poznajući njegovu naprednjačku, za novcem gramzeću trgovačku narav, nije bilo ni ono prvo isključeno, nu tišina, u kojoj se je ovo zadnje vrijeme reć bi izgubio,

pa onda selo, u kojem se je taj čas nalazio, i onaj list, koji je mirisao dahom »malog Pariza«, koji je disao mirisom ženskoga tijela, — sve to budilo u meni bojazan, da je Pavel pošao nizbrdice.

A nijesam se ni prevario, — jer kad sam došao u R..., jedva spoznadoh prijana Lackovića, toliko se on u svemu promijenio. Ni sjene prijašnjeg lijepog čovjeka; posve propao, te nijesam u prvi mah znao, da li mu je duh ili tijelo većma spljesnulo i zarđalo.

— A što me gledaš tako? Zar ti se valjda ne sviđam više? Čekaj, braco moj! proživi ti među tim narodom koju godinu dana, pa ćeš vidjeti, kakav ćeš izgledati, — kao očupan paun, baš kao što sam i sâm.

Propitkujući jedan drugoga za ovo i ono, jedva se do ponoći izbrbljasmo. Pavel me častio svim mogućim slasticama, kao da smo u Italiji, a ne u Slavoniji. Vidio sam, da on novčano prilično dobro stoji, al tjelesno i duševno pao duboko. Lijepo ono negda i duhovito lice posivjelo i zašiljilo se, oči mu se crljeno pomutile i nabrekle sa ono nekoliko rijetkih treptavica; tjeme već ponešto oplešilo, dočim su sljepočice bile pokrivene kosom, pričešljanom

prema sredini čela, kako se obično konjanički časnici češljaju... Svaki čas bi naprćio doljnju usnu nad gornju, pa me probadajućim ironičnim pogledom promatrao, sučući pri tom svoje na tanko zasukane brkove. Vidio sam, da ga je isisala raskalašenost, da mu je finije čuvstvo otupjelo. Mjesto prijašnjega toplog humora, s kojeg ga je prije svako u prvi mah zavolio, sjeo mu i na lice i na jezik jedak sarkazam, kojim nikoga nije poštedio. Razgovor mu bio nekakovo anatomično raščinjavanje dotičnog predmeta, pri čem je puno puta veliku oštroumnost odavao, no i ta je bila jalova, jer je osobito ljubio krivu logiku pravom prikazati, i obratno. Ni sada mu se nije mogla poreći njegova darovitost, — ali je ta darovitost podivljala, kao zanemaren cvijet. I glas mu se promijenio, te mu je govor bio nekako na vojničku, pun surove sile... Oduvijek je puno razgovarao, a govorio je o svem i svačem i to uvijek s nekom sigurnošću, kao da se uprav bavi dotičnim predmetom. Kad sam mu se jednom zadjeo u govor, odvrati mi osorno, kao da sam mu potčinjen... Uvidjev, da mu je to slabost, nijesam više mario prigovarati mu, nego sam ga puštao, da se izgovori po miloj

volji, jer takovi ljudi misle, da oni, koji šute, sve odobravaju, pa budu otvoreniji i povjerljiviji.

— U zadnjem svom listu spomenuo si mi nešto od »nečuvenog i neviđenog« iz tog kraja; — što bi to moglo biti? Uopće, u tvom današnjem razgovoru ne nalazim onoga ushita, kojim ti je bilo zadnje pismo nadahnuto.

— Čekaj! Ne ide to odjedanput; vidjećeš već, pa ako nijesi puritanac, mislim, da ćeš se i ti toga ushita nažiti, ako te uopće takova što može ushititi. Bože moj! što je moj prijašnji život spram ovoga; što su one velegrađanke spram tih Slavonkinja, — baš kao mjesec spram sunca! To ti se ne može u jedan sat, u jedan dan ispripovijedati, to valja sâm doživjeti! Pa ako si i prešao već granicu, u kojoj razbor stoji nad strastima i zabludama srca, to je valjda još ipak toliko krvi u tebi ostalo, da će te bar zanimati, što drugoga ushićuje.

— Žene su bile, otkako je svijeta, najzanimiviji stvor, najljepša tajna za onoga, ko ih hoće odgonenuti... I ja — —

— Mani se toga; nit je to ikomu pošlo za rukom, niti će ikada poći. I mene je to negda zanimalo, kao i svakog naobraženog čovjeka,

— al sam se kanio, pa sad nastojim da budem bar dionikom onih tajna i uživanja, koje žene u sebi kriju. A da je Slavonkinju narav i preobilno u tom pogledu nadarila, iskusićeš za koji dan i sâm. A sada laku noć! Hajde na počinak, danas još u Morfejev zagrljaj, a sutra, ako hoćeš, i u — Venerin! ...

I Pavel se izvali na postelju i okrenu k zidu, a ja, pipajući po mračnom hodniku i mireći velikog crnog psa, da me ne razdere, polako se otšuljam kući...

II.

Kad sam se sutradan digao, sipila vani kiša. Pogledam na prozor, a uokolo sve snuždeno i turobno; sa krova pištala kiša bolno i monotono, nekako sasma drugačije od obijesnog rominjanja proljetnog dažda. Put i ulice već se pretvorile u glib, preko kojeg te samo visoke čizme prenesoše. Kuće, koliko sam ih u zadimljenom zraku razabrati mogao, bile su lijepe i čiste, bijelo okrečene, porazdaleko jedna od druge, a u svakom dvorištu bilo bud orahovo, bud dudovo stablo, sa kojih su slijetale od spavanja još polupijane kokoši. Zapregnute djevojke u snježno-bijelim skutima i crljenom

haljetku prolazile amo tamo, dovikujući jedna drugoj na prozor, i cirikajući se, kadgod bi se osklizle, da se je čulo po svem selu.

Kako su mi sobe još posve u neredu bile, a ja ne osjećah prave volje za rad, uputim se k Pavlu, dok se u razgovoru malko ne saberem i otpočinem od duge vožnje.

Nađem ga, gdje s dalekozorom sjedi do prozora; na moj pozdrav jedva se obazreo na me.

— Na, eto ti, osvjedoči se, da nijesam lagao; pogledi der tamo prijeko... I pruži mi dalekozor. Ja pogledam i vidim lijepu, plavokosu žensku na oknu.

— Dakle što veliš? Noćas ti sanjam o njoj dražestan san; još sav u slasti te sanje dignem se i pogledam onamo — i gle ti đavolčeta, i ona cio dan amo gleda... Ako to nije srodnost duša, kako li se to već kaže — — —

— Možda je i ona isti san sanjala — — —

— Misliš li? uze Pavao vatrenije. Molim te, promotri samo te bujne grudi, ta obla ramena, te jedre, prkosne usnice, — gle! kako se potsmjehava... Ja se sâm sebi čudim, da te ljepote nijesam prije spazio. Reklo mi se, da joj je tek petnaest godina, pa sam ju pregledao.

— Nijesi sanjao o njoj — — —

— Skoro da imaš pravo! Pa da je bajka, da ljudi više puta u snu vide svoju sudbinu — sreću ili propast.

— Ti valjda nećeš spadati među te — — Ne znaš li, čija je?

— Ph! Koliko sam čuo, ničija! Ja sam ti tu naišao na razred ljudskoga društva, kakva dosad nijesam nigdje u tolikom broju našao. Taj razred utisnuo se među seljaštvo i inteligenciju kao klin, kao parasit, onoga prezirući, ovoga oponašajući, a obadva trujući... Na, eno ti ga vidiš!

Iz gostione, nama preko puta, izađe čovjek u istrošenom odijelu, podvrnutih hlača, razdrljenog izlizanog kaputa, i navrh čela podignutog, posve raspuzanog šešira. U lijevoj ruci nosio svežanj papira, a desnom udarao po njemu, dokazujući nešto seljacima, koji su išli oko njega.

— Dakle, kako ti se sviđa? Sjajna figura, — samo mu još manjka batina u ruci i dva oružnika za njime... To joj je otac... Promotri ga dobro, jer na sutrašnjoj zabavi teško da ćeš ga spoznati.

— Ne mogu zatajiti, da mi je razlika među nježnošću one ljepotice i propale prikaze ovoga

čovjeka probudila neko sažalno čuvstvo, slično onomu jutarnjemu, kad spazih mokre krovove...

— I to ti je jedan od plodova kulture, koja je onako iznenada među nas Hrvate banula. Nije ona došla postupice, rastući tako rekavši iz samih nas, nego je letimice nahrlila na nas. Mi ni ne znasmo, što je sve to i zašto je, je li probitačno po nas ili ne; mi je samo spopadosmo objeručke, zagrizosmo u nju, pa kako nije ona bila za nas zrela, niti mi za nju pripravni, tako ju neprobavljenu progutasmo i — prisjela nam. Sad su je jedni rada izbljuvati, drugi probaviti, a oboje je skopčano s nekom boli. Od te boli boluje dobra trećina našega naroda... Tako ti je bilo i s njime — s Martinom Božićem. Otac mu bio imućan seljak krajišnik, pa htio pod svu dušu sina Martina pogospoditi. Nositi kaput mjesto kožuha, biti ma što, samo ne seljak, to je vršak želja našega prostoga svijeta. Za time je išao i Martinov otac, ne pitajući, ima li Martin u tikvi i srcu ono, što je najpreče, da budeš bolji od drugoga. U Martina nije toga baš ni zere bilo, — al otac silom htio, da sin bude bolji od oca. Do dvadesete godine potezao se Martin po školskim

klupama, obišao sve moguće škole, a od sveg »učenja« preostalo mu jedino čitanje i pisanje u glavi, — upravo toliko dosta, da bude danas stražar, sutra pisar, prekosutra poslužnik i t. d. Makar što, tješio se Martinov otac, samo kad ne mora zemlje orati i pluga kovati! ... Kad već nigdje nijesu Martina trebali, bude zvonarom u bližem selu; veli se, da ga je tamošnji načelnik, pravi bećar, sâm pozvao, te ga već za mjesec dana sa svojom »nećakinjom« Nančikom oženio.

Zlobni jezici govore, da je Nančika već iza šestmjesečnoga braka poklonila Martinu žensko čedo, nu za sve to pogovaranje nije Martin puno mario, jer je njemu u načelnikovu domu dobro bilo. On je tim zadovoljniji bio, jer njegova žena nije od njega nikad zatražila, da se pobrine bud za nju, bud za dijete...

— A to dijete, — pogleđi ona fina, pravilna usta, one mudre oči, jest, kako i sâm vidiš, svakomu sličnije negoli svome ocu Martinu Božiću. Što se Nančike tiče, ona je u moralnom pogledu prava pravcata pola svoga muža. Negdašnja ljepota potucala se do tridesete svoje godine s časnicima i trgovcima, dok naposljetku, još uvijek zavodljiva i kadra koga

toga ugrijati, ne pade u načelnikovu kuću, te ga splete posve u svoje mreže. Dok je načelnik živio, dobro je bilo; dobro je bilo i koju godinu dana poslije njegove smrti, dok se nije potrošilo, što je iza njega ostalo, — ali sad, sad! Vidio si ga! Nu neka ga, nije ga požaliti, ni pas neće za njim zalajati, — ali ona lutka na prozoru, kud će ta, hoće li stazom djedova ili otaca, naprijed ili natrag?

— Dandanas sve veli: naprijed!

— Da, naprijed! Al naprijed viče i zapovjednik polu izvježbanih četa, koje ga čas dva slušaju, da se u najkritičnijem času širom raspu. Naprijed! veli i mnogi poduzetan duh sa puno dobre volje, ali s malo inteligencije, dok se naposljetku sâm ne zakopa u ruševine svoga poduzeća... Naprijed! kani i onaj dražesni stvor na prozoru, — a gdje su joj uslovi za taj »naprijed«?

— Tako je to, živu istinu govoriš, priša moj. Naprijed! rekao je i Pavao Lacković, kad je zabasao u sabor i u aristokratski klub, al taj naprijed bio je nenaravan, pa se izmetnuo u natrag. Jest, treba pregnuti naprijed, ali po pravoj stazi i k pravoj meti: ne preskakivati, ne previše visoko letjeti... Da je Pavao Lacko-

vić poslije smrti svoga oca ostao u Trstu i rekao: naprijed, tad bi mu se zbilja ta riječ i obistinila, jer je za taj naprijed bio put već priređen.

— Ti kao da kaniš meni lekcije davati — —

— Očuvaj, Bože! ja sam samo htio tvoje primjere potkrijepiti novim dokazima.

— Kakav je to dokaz vis à vis meni! Ja ne znam, što se meni može prigovoriti; ja sam čovjek neovisan, stojim na svojim nogama, ne moram se u nikojem pogledu pred nikim stidjeti... Shvaćam svoju dobu, te se prema tomu i ravnam.

— Veliku si riječ kazao, braco! Shvatiti svoje doba! Neću ni mrve otkidati tvojim duševnim sposobnostima, ali shvatiti svoju dobu jeste najveće, što se od ljudskog duha zahtijevati može... Baš time, što mnogi misle, da shvaćaju svoju dobu, nastali su silni nesporazumci u ljudskom društvu današnjega vijeka, koji nesporazumci sad u ovom, sad u onom opasnom obliku izbijaju na površinu svjetskog društva, rađajući sad duševnim, sad materijalnim krizama. S tih nesporazumaka nastale su one teške rane na ljudskom društvu, koje jedan na drugome otkriva, koje se bujnim bo-

jama i potresnim riječima rišu, kojima se divnom oštroumnošću traže uzroci, — a još nikoga nema, koji se ne bi plašio snažnom rukom tomu zlu na kraj stati. A što da rečem tek o našoj domovini! Kudgod dođeš, svud se raspravljaju velika politička i narodno-gospodarstvena pitanja, kako da se pridigne ovo ili ono, kako da se pomogne ubogomu i jadnomu narodu... U toj vici jednaki su svi: počevši od đaka do sveučilišnih profesora, t. j. svi vide zlo, svi ga ističu, al nijedan ne zna pomoći, a i kako bi, kad je lakše kritizovati nego dati se na mučno proučavanje stvari... Svuda riječi, i ništa nego prazne, sjajne riječi. Taj nesretni jezik, taj laži-rodoljub, taj najveći neprijatelj sviju malenih naroda... Sve smo na jeziku, i učeni, i radini, i požrtvovni, i jaki, i samostalni, i štogod hoćeš! Prazno isticanje, lažno rodoljublje bez čina, to je naš zlosretni hašiš, kojim obmamljujemo i sebe i druge, pod kojim nevidljivo ali sigurno izgiba onaj pravi patriotizam, nehinjena požrtvovnost, bez kojih ništa, ni malog ni velikog postalo nije...

Pavao se je namrštio. Vidio sam, da mu moje riječi nijesu ugodne; s jedne strane volio je on veliku riječ voditi, a ne slušateljem biti, a

s druge strane čini se da je našao i svoju sliku u mojima riječima. Pri koncu uzeo on sa štropotom puniti lulu i prosijavati duhan, da me samo što prije sustavi u razgovoru.

— Na, eno ti još jednoga! pokaza mi Pavao na čovjeka, što se vozio na lijepa tri konja... I taj je rekao: naprijed, i taj nosi zlatni lanac i baršunaste hlače, i taj voli, kad mu se duboko klanjaju, — ko da nigda nije vidio suda i sudbenih zatvora. Vidi ga samo, kako se krotko i ponizno klanja, a ovamo je tigar, ne tigar, već prosta hijena.

— Čini se, da se ne gledaš s njime dobro —

— Čemu da se ja s njim dobro gledam, — kao da meni imponiraju njegove zelene nanogvice! To ti je tobožnji šurjak Martina Božića, živi nevjenčano s Nančikinom sestrom, a tamo negdje u Primorju ostavio ženu i djecu. Došao amo gol i bos, radio dužicu kao i drugi Kranjac, najprije za drugoga, a onda za se; krao hrastove, stekao par novčića, bio zatvaran i udaran, pa eno ga, sad je ipak kod jedne od najvećih šumsko-trgovačkih tvrtka. Što je bio, to on više ne misli, on samo sanja, što će biti, — naime Joško Lipovac, šumski trgovac en

gros; a ja s moje strane dodajem na tu posjetnicu: lopov en gros et en détail.

Pavao bio u svom elementu; nabacivao se riječima, kao da korbačem udara po psu. Nikad ga nijesam čuo, da kogagod hvali ili pripoznaje; tuđe mane na svijetlo iznašati, griskim primjedbama svačije ime popratiti, u tom je on bio delija.

Uto zazvoni poldne, a ja se spremim na polazak.

— Sve bi bilo dobro, samo da čovjek ne mora svaki dan jesti, isprati me Pavao, — pravo prokletstvo.

— Malo zlo, od kojeg ljudi napraviše veliku nevolju.

— Ako se ne bi više vidjeli, nemoj zaboraviti na sutrašnju zabavu, pruži mi Pavao na rastanku ruku, nasmjehnuv se onim zagonetnim posmijehom, koji ima veliku moć na žene...

III.

Sutradan oko osme navečer odem u glavnu gostionu na urečenu zabavu. Svijetli prozori, osobiti neki miris, žurba i dovikivanje, bijahu prvi vidljivi i nevidljivi znaci, da se tu zbiva

nešta izvanredna. Razumije se, da bez plesa nema ni u R... zabave, pa se u to ime uredila velika družinska soba. Kraj sveg pranja i prozračivanja zaudaralo po rakiji i friškom krečenju, te po onom prosjačkom zadahu, koji se od vajkada upio u zidove. Uokolo bila plesaona, opletena bršljanom, te urešena najraznolikijim slikama, skupljenima po svem selu. U jednom kutu raspuhala se ogromna peć od izdubljenih zelenih opeka, a u drugom bio smješten »melodion«, na kojem su svi redom okretali, — nu buduć da se nijedan od okretača nije razumio u glazbu, to se rijetko kada moglo razabrati, svira li se valčik, četvorka ili što drugo. Samo neka plačljiva mrtvačka koračnica mogla se od vremena do vremena dobro raspoznati. Kad sam ja došao, bila već plesaona puna općinstva. Iznenadilo me donekle, kad sam u tom zabitom šumskom selu spazio toliko bogatstvo i ures: sve to sjalo, blistalo i šuštalo... Prijan Lacković bio je tu; oholim, vještim kretanjem šuljao se od jedne hrpe do druge, klanjajući se osobitom elegancijom, kakovu samo ženskari posjeduju. U ukusnom odijelu, gipka tijela, lakog držanja, posjedovao je on još uvijek mladenačku pristalost, ponaj-

pače, kada si ga iz daljega motrio. Sa sviju strana duboko mu se klanjalo, te se već u prvi mah vidjelo, da je on tu prva osoba, da ga svačije oko prati. Prije nego ću otići k njemu, razgledim se po društvu, koje se je sastojalo iz pojedinih, izoliranih hrpa, od kojih je jedna za drugu slabo marila. Kraj svega žamora i okretanja opažala se neka hladna ukočenost, neko promatranje preko leđa, uzvisivanje vlastite osobe. Nedaleko »melodiona« stajala dva mlada učitelja u dugačkim, ponešto izlizanim crnim kaputima; jedan je neprestance nakretao dugačkim vratom, namještajući tijesni ovratnik, dočim je drugi raširenima prstima zabadao u veliku, u vis stršeću kosu. Do njih stajalo nekoliko šumskih poslovođa u šarenom kockastom odijelu, sa zlatnim prstenjem na hrapavim popucalim rukama, a po bijelom kolobaru oko zatiljka i ušiju vidjelo se, da su se tik prije pol sata ošišali. Posve u kutu sjedila mirno, jedva koju riječ govoreći, tri četiri inteligentna čovjeka, a sudeći po smjernim pogledima, kojima su ih oni u kockastom odijelu od časa do časa pogledali, bili su to šefovi velikih šumskih tvrtka, većim dijelom Bečlije i Francuzi.

Sredinom sobe koracala važno dva čovjeka, razlažući si živahni razgovor rukama. Jedan, u baršunastom engleskom odijelu sa debelim zlatnim lancem, posve nizak, košćunast, sa duboko utonulima, veoma živahnima očima, koje su se na svijetlu crljeno krijesile; sa iskočitom doljnjom čeljusti, koju je obrubila kratka brada, skrivajući suho, žuto-crno lice. Gentlemansko odijelo i zlatan ures nikako nije pristajao ukočenoj kretnji toga čovjeka. Onaj drugi bio je puno viši i plećatiji, debele glave, jaka opaljena vrata, koji se je neugodno odbijao od bijelog ovratnika; kratka i šćetinasta kosa kao da nikako nije htjela stajati, kako ju je posjednik njezin večeras naravnati i prigladiti htio. Širok nos i nepravilna usta sa crnima prednjima zubima lišavali toga čovjeka već u prvi mah svake inteligencije i značajnosti. To je bio Martin Božić, a ono drugo Joško Lipovac.

— Ja ću se tomu načelniku već osvetiti, da će pamtiti, ko je Martin Božić! Što njega brige, što ja radim! Piše on kotaru, da ja bunim narod, da pravim molbenice, da izmamljujem od svijeta novaca i koješta... Pa što to njega ide, — valjda smije svako raditi što hoće...

Sutra ću ti čitati, već sam sastavio dopis za novine, izgrdio sam ih sve skupa, i načelnika, i bilježnika, i pretstojnika... Valaj će se grepsti za ušima, kada budu čitali.

— Gleđi, umetni i suca kakogod unutra — —

— Nemaj brige! svima ću ja zasoliti... Htio sam već i onoga, al neću, — eno ga, cijelu večer sjedi kod Sofije.

Taj neimenovani bio je po svoj prilici Pavao, jer kako sam kašnje doznao, ženske, s kojima se je zabavljao, bile su žena i kći (u kojoj sam spoznao ljepoticu s prozora) Božićeva i milosnica Lipovčeva, koju su familijarno zvali: tetka Eva. Oči cijeloga društva bile najviše uprte u njih, po svoj prilici radi toga, jer je Lacković sjedio do Sofije, živahno se s njome razgovarajući, ne mareći ni najmanje za mater i tetku joj, koje su kao za se potanko promatrale društvo i marljivo si šaptale u uho. Žena Božićeva, ili gospođa Nančika, kako su je na selu zvali, već je ocvala, te se samo po doljnjem dijelu obličja i po pravilnom profilu moglo vidjeti, da je negda lijepa bila. Uslijed prijašnjeg šminkanja bilo joj lice jako nabrano, s crljenima mrljama; oči obarala dolje, kao da je u zabuni, htijući se time valjda čednom i

dobrostivom pokazati; prikrojeno odijelo zastarjele boje posve dolikovalo njenoj osobi. Usuprot sestra joj Eva bila obučena u svijetložutu opravu, koja samo da nije popucala na debeloj joj tjelesini. Mogla je biti u tridesetpetoj godini, nu predebela, pa joj se fine crte i sva ljepota izgubila u salu. Neprestano se smijala na sestrine primjedbe, te je pri tom očima sasma zažmirila, a usta širom otvorila, pokazujući niz bijelih, širokih zubi... Na oko hladne i mirne, sjedile su njih dvije uistinu kano na iglama, drhćući od veselja, što je Pavao u njihovu društvu; akoprem su neprestance razgovarale i akoprem su bile obrnute, nije im nijedna Lackovićeva i Sofijina riječ izmakla...

Promatrajući nadalje društvo, sustavim se i na ženskoj, sjedećoj posve za se u kutu. U prvi mah sam ju pregledao; sad opazim, da je to impozantna, mlada žena, u crnoj opravi, duboko izrezanoj na grudima, s ružicom u zagasitoj kosi, ljenivog pogleda, slabo mareći za društvo i zabavu. Bila je to učiteljka u R.... i bliža rođakinja Božićeve obitelji. Iznenadilo me upravo, da sama samcata sjedi i da joj ostalo društvo jako malo pažnje posvećuje,

dočim bi, sudeći po sjajnoj vanjštini joj, baš obratno moglo biti...

Napokon oglasiše, da ples počinje. Otvorio ga je pako Pavao sa Sofijom, proletjev s njome kao vihar pokraj mene, glasno me pozdravljajući. Sofija bila dražesno djevojče, pravi ružičin pupoljak. Obrazi joj okrugli, rumeni, glatko zaobljeni, oči velike, tamno-zelenkaste, sad gledale djetinjom naivnošću, a sad se ko u čudu upirale u te, da joj je svaka faceta blistala sad modrim, sad zelenim metaličnim sjajem. Obučena u ružičastu, laganu opravu, prepletenu bršljanom posrebrenih listova, igrala je oduševljeno s onim nevinim, čeznućim posmijehom oko uzdignute gornje usne, koji je bio kadar i stara, uvenuta srca uzburkati. Kako je igrala tako, tako joj je debela, dugačka pletenica skakala po strojnima plećima. Cijelo društvo motrilo nju i Pavla, koji joj je i za plesanja neprestance pripovijedao. Mladim učiteljima iskrivljivalo se lice od duševne boli; teškom mukom uspjelo im kadgod ugrabiti ju za koji ples, — al i tad im sav trud bio uzaludan, jer nekako smrznutim licem i riječju odgovarala im ona na njihova laskanja... Kako li joj se lice razvedri,

kad opet pade u Pavlov naručaj; kako joj tad preleti jedva vidljiv posmijeh, kao da su oni stari znanci...

I tako se sva ta zabava sastojala jedino u plesu; a sviralo se i plesalo sve u jagmu, te izgledalo, da je taj ples rabota, a ne zabava. Tako se bar dalo suditi po onome teškome znoju, po mokrim ovratnicima i zasopljenim zdvojnim licima. Nije tu smetala ni teška sparina, ni oštra prašina, štono se je poput pomrčine bibala oko petrolejskih svijetala, grizla oči i pluća.

Kad su se plesači napokon ipak umorili, a poslužnici jedva mogli naslužiti žedna grla pićem, tad istom poče društvo oživljivati. Uzelo se pretrkivati s ove strane na onu, dovikivati si i kucati čašama i nazdravljati, riječju: svako htio pokazati, da je veoma zadovoljan sa zabavom. Gospođa Nančika odvraćala svaki pozdrav mladih ljudi s nekim slatko poniznim posmijehom, po kojem je i neznalica mogao razabrati, da ona ima kćer za udaju.

Oko polnoći razišlo se društvo po nuskrajnim dvjema sobicama, da založi i okrijepi se; Pavao me pretstavi Božićevoj obitelji, te me smjestiše u svoj krug i to do učiteljice Marije,

koja me je toliko svojom samoćom zanimala. Pavao sjedi do Sofije, slabo mareći za ostalo društvo. Božić i Lipovac naručili slastice i vina, natakali meni i Pavlu. Tetka Eva nahrupila na slastice, koje su samo iščezavale u njenim širokim ustima. Dočim je amo neumorno u se trpala, nije se opet mogla dosta nabrisati maramom, koja joj je neprestance bila na ustima. Gospođa Božićka nije ni jela ni pila, ona je samo bacala stidljive poglede sad na moju, sad na Pavlovu stranu.

Moja susjedica sveudilj mučala, katkad samo nemaran pogled bacila amo, tamo; neka sitost, prelazeći u dosadu, sjedila na njenom punom, ponešto opuznulom licu one prozirno žutežljive, veoma nježne boje, kakova se rijetko nalazi. Veoma lijepe, tanko svedene obrvice sa sitnima, sjajnima očima, koje su od časa do časa žmirućke i raskošno pogledavale, neki oholi mir u izrazu i držanju, sve to budilo motrioca na svakojake misli o njoj.

— Ja se, gospođice, nijesam nadao naći ovdje toli sjajnog društva, okrenem se k njoj.

— Rada bih znala, koja vas je strana toga društva toliko zanijela, da ga nazivljete sjaj-

nim. — Govor joj bio trom, ali siguran, glas dubok, nečist.

— Sveukupna slika proizvela je barem u meni taj dojam, odvratim zatečen i nepripravan na onakav upit.

— I krijesnica je sjajna — izdaleka, no ko je rad da je pobliže vidi, pa se sagne, da ju uzme u ruke, nerijetko se zbude, da je od gnjusobe brže bolje baci...

— Ja sam jedino htio reći, da se nijesam ni pukomu vanjskomu sjaju nadao, ne misleći na potanju analizu toga društva. Čovjeku nekako godi, kad dođe iz grada u ovakovu zabit, pa nađe sebi slične ljude.

— I o toj tobožnjoj sličnosti dalo bi se puno koješta govoriti. Rezultat, čini se, da ne bi baš u prilog ispao ovoj zabiti, kako izvoljeste naše selo nazvati.

— Iz naših razilazećih se mnijenja morao bih zaključiti, da u tom društvu ima neka bitna točka, koje ja dosad još nijesam spazio.

— I meni se čini. Nu budete li dulje vremena ovdje, mislim, da će vam se odgaliti tajna, te ćemo biti istoga mnijenja.

— Ne bih li ja već unaprijed smio znati, u čemu se sastoji ta tajna točka?

Marija se za čas zamisli, ne promijeniv pri tom ni najmanje svog ravnodušnog izraza na licu.

— Kako bih vam i rekla! To se ne može jednom riječju označiti, to je i opisati veoma teško; to se mora vidjeti, doživjeti... Onako nešto kao: ako dvojica čine isto, nije jedno te isto... Nekakovo oponašanje, trzanje za višim nego što jest.

Marijin govor bio je doduše naravan, od srca, — nu govorila je bez topline, bacajući u zrak mrtve riječi, ne dajući im nikakove vrijednosti. Cijela njena prikaza, njezino držanje i govor, kojim je i sebe i okolicu omalovažala, budilo sve većma moju izvjedljivost. Nu u misli, da nije dobre volje, ili da sam joj dosadan, prestanem ju ispitkivati, te se okrenem k društvu, koje je pozorno slušalo nekakovu pretjeranu Lackovićevu pripovijest. On je za našim stolom bio suverenim gospodarom. Kad je on govorio sa Sofijom, onda je ostalo društvo kao na zapovijed tiše govorilo, da ga ne buni. A kad bi on uzeo društvu što pripovijedati, onda je cijela rodbina — izuzev Mariju — pokorno u njega zjala, prateći svaku njegovu riječ posmijehom, gdje je i gdje nije trebalo.

Najednom se on diže, izvadi zlatnu uru i reče, da mora otići. Taj nagli odlazak nemalo prenerazio Božićeve, što im se je jasno na licu čitalo. Pokušaše ga suzdržati, nu on odlučno odbi. Pozva i mene, a ja mu se drage volje pridružih. Rekav još Mariji, da mi je dužna razjašnjenje u onoj stvari, a ona, da je uvijek pripravna sa mnom onaj govor nastaviti, pruži mi ruku, i mi ostavismo društvo i zabavu. Božićevi i Lipovčevi svi ustali i otpratili nas do vrata, a Sofijino oko kao da se suzom zacaklilo... Kod drugih stolova napijalo se, a pomalo već i pjevalo. Moj Pavao, akoprem sa svima poznat, ne okrenu se baš nikomu, što je gospođu Božićku uvelike zadovoljilo.

— Ostao bih još, ali nijesam mogao onih starih trabanta podnijeti, reče mi Pavao, kad smo izašli u tamnu, vlažnu noć.

Ja sam mu posve vjerovao.

— Hodi, ako hoćeš, k meni malo, pozove me Pavao.

Pogledam nešto napram njegovom stanu, a tamo svi prozori sjajno rasvijetljeni.

— Što je to? zapitam ga.

— Valjda imam gostiju — odgovori u pol meni nepojmive šale.

Došav u hodnik Pavlova stana, začujem unutri hihot, smijeh i vrisku, što me je nemalo začudilo. Ušav u toplu, mirisavu sobu, ne opazih u prvi mah nikoga, dočim su svjetiljke samo slabo svijetlile u polutminu.

— Hajde, traži ih! reče mi Pavao, nategnu fitilje svjetiljkama, da su sobe iznova zasjale. Uto poskakaše iza postelje, iza ormara, peći itd. četiri — ja ne znam, kako bih ih bolje nazvao nego: huriske — lijepe, čiste djevojke, bijelo-crveno obučene, cirikajući i gurkajući se oko nas, da sam se jedva snašao u halabuci.

— A što nas gledaš ko lipov krst! Hi-hi-hi, ha-ha-ha! gurnuše jedna drugu na me.

— A sad, priša, da ti ih pretstavim, stade Pavao porugljivo-dostojanstveno između njih i mene: — Ovo ti je Katica, zasada madame Lacković, — pokazav mi na najljepšu i najstasitiju od sviju. Ovo je Anka, ovo Tena — čije ste sada?

— Brige tebe, čije smo! Ako hoćeš, i tvoje, hi-ha-ha!

— Dakle — logično, ako hoćeš, i tvoje, obrnu se Pavao k meni. Kako ti se inače svi-

đaju? To je živa vatra, čuvaj se, da se ne opečeš...

— Sve je moguće; za tu vatru nema osiguravajućeg društva.

— A šta ti toliko mudruješ? Reci, koja ti se najbolje sviđa, pa gotov poso, rekoše mi dvije odjedanput.

— A sad, cure, kuhajte čaj! zapovjedi Pavao.

— Hajde, Ana, kuhaj!

— A, hoću baš! Ja sam malo prvo kuhala, sad nek kuha Tena, njezin je red.

— Ako ćeš ti sa mnom da piješ iz jedne čaše, onda ću ja kuhati, reče mi Tena.

— Pa hoću...

Po stolu bilo isprevaljivano nekoliko šolja i čaša, iz kojih se već pilo. Bilo tu smokava, mandala, slatkiša i tako dalje.

— A gdje si ti tako dugo? zapita Katica Pavla. Jesi li ti meni kazao, da ćeš doći najkašnje u jedanaest sati, a sad je već pol jedan! No, no, čuvaj me se, — pazim ja dobro na te.

— Izgrdi ga pošteno, Katice, danas je čitav dan gledao na Sofiju...

— A što se ti tako stidiš, kao da si došao od kaluđera, sjede mi Anka na krilo, ogrliv me kao sestra brata. Vidjela sam te jutros, kad si

gledao na prozor. Hajde, pa ćemo sutra navečer k tebi doći, al moraš nam pripraviti čaja i kolačića... Je li ti pravo, a? Je li, da je! Hej, cure, sutra ćemo u sobu »numera finfe«, da nijeste falile!...

Pod brojem petim bile su zbilja moje sobe: i to su one već znale...

Pavao je vidio, da sam još uvijek u čudu s cijeloga toga prizora, pa mi reče njemački, da je to nešto posve obično u R..., dapače u svoj Posavini. Reče mi, da to još nije ništa, jer je danas radnji dan; svetkom da one dovedu i gusle sa sobom, da se tu igra kolo, pjeva, pije i — bude svašta...

Dok mi razgovarali, oponašale njih dvije naš njemački razgovor — »hander — honder — plunder« —, gestikulirajući rukama, da nijesam znao, bih li se smijao ili ljutio... A one oponašale nas gracijozno i ozbiljno ko mudraci, da naposljetku prasnu u goropadan smijeh.

Za toga se i čaj skuhao, a one ga natakale i sladile, otsipavale i srkale s nekim poznavanjem, kao da im je svagdanja hrana.

Uto neko pokuca na vrata.

— Anko, Anice! — čuo se glas izvana.

— Ko je? — skočiše djevojke na prozor.

— Ja, tvoja mama. Hajde kući, eno došli Ivančevi u prosidbu.

— Pa neka ih, ja ne idem sada kući —

— A da što ću im kazati,

— Ma štogod... Baš ako hoćeš i to, da ga neću... Baš ću ja njima za volju čak u treće selo odavde.

— Pozdravi ih, prijo, pa im reci, nek u korizmu u naše selo u svatove dođu!... zahihotaše djevojke.

I tako mati ode, da otpremi snuboke, koji su iz trećeg sela došli zaprositi kćer joj, a ona neće ni da čuje o udaji... One tri rugale joj se, oponašajući obred kod vjenčanja, oponašajući zatim trudnu ženu, pa onda majku s plačućim djetetom na ruci, — pa su licem i mrgođenjem izražavale, kako im se te slike gade, kako im je udaja nesnosna i omražena... Usuprot izvađao Pavao nijemim slikama pustopašni život djevojački, a one đipale od veselja i smijeha nad njegovom gestikulacijom, te nato i same odigraše nekoliko takovih slika, — ali ne oponašanjem, nego živom, istinskom igrom...

Kad su se nađipale i nacirikale, uzeše pred samu zoru piti razne likere, ter nešto mamurne, nešto omamljene slatkim pićem, oteturaše već za bijela dana kućama svojim...

IV.

Ustavši sutradan oko desete, pođem na zrak, da se razbistrim i razgalim. Basajući ljenivo po blatnoj ulici, dođem napokon do lijepe, jednokatne zgrade i spazim na oknu poznato mi lice, koje mi kimaše na pozdrav; bila to učiteljka Marija. Ponudi me, da ju posjetim, na što sam ja uprav radosno pristao. Ušav k njoj, nađem se u svijetloj, ljupkoj sobici, kako ju samo žene za se urediti i okititi znadu; iz svake stvarce čitalo se: »Tu ja živim i gospodarim po miloj svojoj voljici«.

— Vama se sinoćnje društvo veoma mililo, pa ga ipak onako rano ostaviste, započe ona.

— Ja, istinu govoreći, nijesam ni sam znao, zašto sam otišao; tako, pošao sam za prijateljem Lackovićem.

— Po svoj prilici bilo je kod njega ugodnije zabave — — Oprostite, ne mislim vas ni vri-

jeđati, niti vam spočitavati... Jeste li već dugo sprijateljeni s Lackovićem?

— Tako — iz mlađe dobe; vama je sigurno još nepoznat — —

— O ne! Ja ga poznam već četiri godine, — zar vam nije ni riječi spomenuo?

— Ni riječi, gospođice.

— Ne drži valjda više vrijednim — — —

— Više?... Zar je negda držao?

— Držao baš kao sada do moje rođakinje Sofije. Takovu sam istu večer i ja pred četiri godine u O..., nedalekom selu odavde, gdje sam tada učiteljkom bila, s njime doživjela... Ali što vam znam i pripovijedati o tom, jedna od svagdanjih pripovijesti o »izgubljenoj ovčici«.

— Takovom iskrenošću rijetko ko govori; makar i svagdanja pripovijest, iz vaših usta biće vrijedno čuti je, meni tim vrednije, što će po svoj prilici i po gdjekoju crtu moga prijatelja razbistriti, jer to je četvrta godina, što ga nijesam vidio, a nađoh ga ovdje posve drugim čovjekom nego što je bio.

— Kad baš hoćete, pripovijedaću vam, jer će vam ta moja povijest donekle odgovoriti i na ono pitanje, o kojem smo sinoć započeli. Samo

vas molim, ako bi vam bila dosadna, a vi me prekinite, gdjegod vas bude volja, jer nema veće muke nego slušati tuđu dosadnu pripovijest... A sad čujte! Kad sam svršila pučku školu, rekoše mojemu ocu, da sam bistra, da bih mogla biti učiteljkom. Nu otac moj bio siromah, te me nije mogao dati o svom trošku na daljnju naobrazbu. Ne znam na čiju preporuku ishodiše mi potporu, te me otpraviše u Zagreb. Napredovala sam izvrsno, na čemu su mi mnogi kivni bili, te rekoše, da je mojim sjajnim svjedodžbama uzrok moja sjajna ljepota, kakova sam tada bila... Opazila sam dobro, da mnogo oko o meni zapinje, nu moje zapelo samo za jednim, — vi poznate našeg pjesnika X., ili bar pjesme mu? Meni ih je spjevao — ne da se hvališem time, no dičiću se, dok sam živa... Kad sam dovršila nauke, imenuju me učiteljkom, a on osta još godinu dana na sveučilištu. Meni nudili sva veća mjesta i trgovišta na izbor, nu ja htjedoh u svoj rodni kraj i tako me zapade selo O. Rekoše mi, da me ne razumiju, kako mogu zabitno seoce pretpostaviti gradu i varoši, gdje bih mogla dostojniju i ljepšu ulogu igrati. Naravski, da ja opet nijesam njih razumjela, —

za me bo nije bilo razlike među selom i gradom, jer moj svijet bješe u meni. Jedno njegovo pismo, koje bi mi seoski pandur onako nehajno kroz prozor bacio, bilo meni vrednije negoli svi gradovi. On se je žurio, da svrši ispite, da dobije mjesto, pa da me uzme. U svakom pismu pisao mi o toj »službi i kruhu«, čega ja nikako nijesam mogla razumjeti; ja sam samo za njegovom ljubavi gramzila, sve ostalo bilo za me bez značenja i života. Kakav kruh, kakva eksistencija za mlado, bujno djevojče!... Uto dođoše poklade, pa me ono nekoliko znanaca povuče i proti mojoj volji na jednu pokladnu zabavu... Što ću vam otezati, bila je ista kao i sinoćnja, samo što sam tada ja igrala sinoćnju ulogu gospođice Sofije... Ja ga do one večeri nijesam ni poznavala; samo jednom sam ga vidjela, kad je proletio na vilovitu konju vješto sjedeći, pravilno se njišući u žutom, novom sedlu... Kad je stupio u plesnu dvoranu, promjeri oholim svojim pogledom općinstvo, pa dođe ravno k meni. Bio je onakav, kakav je i sada, samo puno svježiji, puno mlađi. Cijele zabave nije se maknuo od mene; već te prve večeri bila sam njegova, posve njegova. Kako je to došlo, to

vam ne znam reći, samo to znam, da ga nijesam nikad ljubila. Svojim prkosnim pogledom, drskim ponašanjem porazio me, prevrnuo i zamutio moja čuvstva, da sam bila kao u vrtoglavici. Ja nijesam ni sama sebi vjerovala, da sam njegova; bilo mi je kao jakoj tvrđavi, na koju je neprijatelj iznenada nahrupio i bez borbe osvojio... Uostalom nije se ni čuditi, kad se pomisli na dvadesetgodišnju djevojku, koja je plivala u ljubavi, u kojoj je sve gorjelo i ključalo, te u onim ognjevitim, bjesomučnim trenucima stiskala na grudi hladan papir — pisma svoga, idealima nadahnutoga ljubavnika!... Otada nijesam više razumjela ni pisama ni pjesama moga pjesnika; na njegove listove, pune boli i plača, jedva da sam suhoparno odgovarala... Ja sam se gubila u zagrljajima gospodina Lackovića. Oj! to vam je bio život! Prijašnju duševnu raskoš zamijenila sada tjelesna; u toj raskoši nijesam marila za ništa. Moj stališ, moja čast, to su za me bili irelevantni pojmovi. Nit sam pitala za uzroke, nit za posljedice svoga djelovanja, nit sam pitala Lackovića, zašto me ljubi, niti dokle će me ljubiti?... Tako to potrajalo tri mjeseca. Uto mi stigne od pjesnika brzojav,

da je dobio dekret, te da naskoro polazi na određeno mjesto; da će se navrnuti i k meni, da se glede ženidbe dogovorimo. Ta vijest nit me je zbunila, nit razveselila, — ja sam se samo gorko, gorko nasmijala...

I on je zbilja došao! Siromah čovjek, malo da nije pamet izgubio, kad me je našao hladnu, promijenjenu, pokvarenu. Kleknuo je preda me, molio i zaklinjao, — a ja mu samo mogoh reći: — Ne mogu, brate dragi, ne mogu! A bila sam pri tom hladna kao led, kao da ga nigda ni poznavala nijesam, — samo mukotrpan posmijeh stezao mi srce, gušio grlo...

I tako ga teškom mukom odbijem! Da sam rekla samo jednu riječ, bila bih valjda i danas njegova, al ja nijesam te riječi izreći mogla, jer sam bila oduvijek preveć iskrena...

Ja ovamo njegova svetinja, njegov ideal, a ovamo obeščašćena, bez traga prijašnje nježnosti, pa da ga idem varati, da budem njegova žena, koji o meni samo dobro misli, koji me drži anđelom nad anđele!... Kakav bi to život bio, kad bi za mjesec ili godinu dana u njegovom srcu iznikla sumnja, odurnost naprama meni; kad bi me pozvao na račun, što sam ga prevarila u njegovim najsvetijim čuvstvima,

kad bi me zdvojan i strven bacio ipod svoga krova!...

Toliko sam imala smilovanja, da poštedim i njega i sebe, jer je ta bol sigurno stoput veća i strašnija od one ljubavne boljetice, koju je pretrpio on, odbijen od mene i klečeći pred mojim nogama... Tako sam činila, jer tako mi je svijest i duša moja govorila...

Moj pjesnik ode, a gospodin Lacković ne dođe više, niti ne zapita više za me. Čula sam, gdje je tad govorio, da ne može čuti za ime »suparnik«, da se je prevario u meni, jer je mislio, da je on moja prva ljubav... To je bio samo izgovor, uistinu pak bio je on mene već sit, te je samo gledao priliku, da me se riješi... Prevario se je u meni, nije trebao nikakve prilike, mogao je jednostavno reći: »S Bogom, neću da znam više za te«, i ja ne bih ni riječi prigovorila, jer kako rekoh, ljubila ga nijesam nikada, pa za čim bih žalila! On je meni bio ono, što nevještu jahaču krasan konj. Tome krasnom konju za volju izvrgava se on pogibelji života, samo da sjedi na njem. On je doduše u strahu, da će ga lijepi konj zbaciti, al on neće ni da misli na to... Uto plemeniti konj zbilja zbaci nevješta jahača, —

on doduše ni ne zaplače, akoprem bi morao plakati, jako plakati, — al zato izgubi svaku ljubav i naklonost naprama lijepome konjicu, kojega od tog časa i promatra istim čuvstvom, kao i najprostije kljuse. To vam je ukratko moja povijest, nu za vas će biti zanimivije posljedice moga »pada«, jer te su u tijesnom savezu s onim, što sam sinoć imala tumačiti. »Finije« društvo, kako se ono sámo ovuda rado nazivlje, isključilo me otada kao nedostojnu zato, što nijesam za pjesnika pošla, a gospodina Lackovića nijesam, kako rekoše, mogla dobiti. Uklanjaju mi se, držeći me nepoštenom i nevrijednom svoga društva, dočim odnošaj Lipovčev s milosnicom mu Evom drže posve poštenim, besprikornim. Jest, ja sam izgubila djevojačku čast, ja sam sagriješila; ali zato nijesam veća grješnica, nijesam manje poštena od njih, koji se upravo ponosé svojim lažipoštenjem...

Marijino žuteljivo lice tek se rumenilo, bolje rekući oživjelo, oko zasjalo, — nikakove druge promjene na njoj, kao da nije o sebi pripovijedala.

— Vi, gospodine moj, sudeći po vašem mučanju, kao da me žalite. Molim vas, nemojte

me žaliti, jer nit je moja nakana bila u vama to čuvstvo probuditi, niti je uopće ijedna žena, koja je, kako se kaže, stranputice zašla, vrijedna sažaljenja. Što je žena u pogledu svoje časti počinila, počinila je to tako samosvijesno i promišljeno, da ne pripoznaje osim sebe nikoga za suca. Zar je iko dužan davati račun o svom potrošenom imetku? Žensko poštenje je takav imetak, — samo žalibog mnoge od nas tek prekasno uvide, da je taj imetak zbilja velik, nenaknadiv, — al za gubitkom samim ne žali nijedna...

— Sporediv, gospođice, ta dva slučaja, naime vaš i Lipovčev, pa ponašanje slavonskoga društva naprama vama i njemu, — čovjek zbilja ne zna, bi li to nazvao kulturnim napretkom ili nazatkom.

— Ni jedno, ni drugo; nego je to puko oponašanje kulturnoga napretka, lažno igranje gospodstva. To je intermezzo u napredovanju kulture, koji više naginje nazatku negoli napretku. To je lažikultura, kao i ono lažipoštenje. Taj oponašajući stališ nosi u sebi klicu društvene bolesti, koja po njemu kao po medijumu prelazi i zaražuje ostale još netaknute slojeve, naime seljaštvo i višu inteligent-

niju klasu. Jeste li vidjeli po našim selima među kućama, pokrivenima starom trskom i daskom, i takovih, koje su pokrivene novim crijepom? Takove se kuće izdaleka čine lijepe i milovidnije od onih starih daščara, te putnik pomisli: to selo ide k boljku, napreduje. One tobože nove kuće jesu one iste stare, koje su bile malo prvo rogozom pokrivene, — samo što im je nov krov postavljen, — težak krov od crijepa, pod kojim će se nagnjili već stupovi prije strovaliti negoli oni, laganim rogozom pokriveni. Eto, to vam je prava slika toga tobožnjega napretka, toga oponašanja. To oponašanje mnogima zbilja pođe donekle za rukom, dapače i bljesnu nenadanim sjajem, — al ne za dugo, a onda ih sakrije još dublja tmina. Nijesu bo došli postepeno svojim radom i zaslugom do tog sjaja, nego slučajno, slijepom srećom, pa nepripravni ne znaju se održati na postignutoj visini. Slični su naglo navaljenom kamenu na brijeg, koga nijesu znali čvrsto smjestiti, nego tiskajući ga sve više i više, omakne im se i skotrlja se na drugu stranu brijega još puno dublje. I tako na taj način životare, otimlju se, padaju i dižu se, napokon degeneriraju, postajući čovječan-

stvu na trh i nevolju. Vi ste i jučer vidjeli takav jedan meteor, koji je nenadano bljesnuo i opsjao obitelj Božićevu — —

— Gospođicu Sofiju? Mislite li, da taj meteor neće dugo sjati, da će postati žrtvom moga prijatelja?

— Žrtvom će neko biti, nu ko: on ili ona? to je još pitanje.

— Tako? Ne razumijem, kako bi on mogao biti žrtvom?

— A zašto ne? Ta čovjek može biti žrtvom na tisuću načina. Lacković već je jednom svoju žrtvu doprinio, kadno je visoko poletio za barunicom, — zašto ne bi još jednom — zagazio nisko? Pitanje i to: što će ko od njih imati žrtvovati, i čija će žrtva biti teža, njezina ili njegova?

Uto neko pokuca na vrata. Marija hrlo skoči i izađe van; mora da je po hodu raspoznala, ko je. Akoprem su prigušeno govorili, razumio sam ipak muški glas:

— A ko je to kod tebe? Makar ti meni stoput kazala, da si samo moja i ničija više, ja ipak neću, da iko dolazi k tebi. Ja tebi ne vjerujem.

Nato se odmakoše od vrata, te daljeg razgovora ne mogoh razumjeti.

Marija uđe unutra, te uzdahnuv sjede opet pokraj mene, ustaviv me, kad je vidjela, da ju kanim ostaviti.

— Zašto idete? Ostanite. Mislite li, da u višem, elegantnom svijetu nema takih prizora? Ima ih još više, samo što taj svijet razumije bolje pretvarati se, kao što i umije ružno lice lijepim naličiti. I to je jedan od uzroka, s kojih mi nije nikada taj viši stališ prirastao srcu, zato sam i pobjegla na selo, tražeći u njem narav i istinu. Ako se uopće mogu nazvati nesretnom, onda je jedino to uzrokom mojoj nesreći. Iskrena, kakova jesam, nigda se nijesam mogla prilagoditi onomu višemu sloju, gdje se govori i izražava svoja čuvstva stalnim formulama, propisanima ljudskim društvom, gdje znanje i neznanje tih formula odlučuje, da li si naobražen ili ne. A toga iskren i istinit čovjek ne može podnijeti, — a takova sam vam ja, — puka, gola istina, a te dandanas ne vole. Znam, da ta iskrenost skriva u sebi još mnogo poludivlje, prvobitnoj naravi preveć blizo čuvstvo, koje se ne da u sklad svesti sa današnjim vijekom i njegovom kulturom... No vidite, to je baš ono, da ni škola, ni nauka nije kadra u jedan mah od prostog čovjeka

stvoriti materijal, kakav napredniji narodi i sa manje školskih godina proizvađaju. Da se to postigne, treba da generacije prokuhaju ono, što se dandanas sve uči, pa istom druga i treća generacija biće možda kadra ustaliti se u onom, za čim se teži, t. j. za onom plemenštinom duha i srca, koja mora biti prirođena, a ne, kao što nama, početnicima, urinuta, silom nametnuta... Razumijem ja sada dobro, zašto su me htjeli namjestiti u gradu ili varoši; oni su imali lijepu namjeru, da poludivlju voćku oplemene, nu sve da sam ih poslušala, ko zna, da li i tamo ne bi prvobitna divljaka istjerala mladicu, koja bi onu ucijepljenu, plemenitu grančicu prestigla i ugušila, — baš kao i ovdje na selu — — —

Taj čas uđe naglo lijep, rumen mladić u zelenom šumskom odijelu, te pogledav me mrko stupi energično k Mariji, te obujmiv ju snažno oko pasa odvuče ju u drugu sobu... To je bio onaj isti muškarac, štono je čas prije govorio s Marijom na vratima, a sudeći po onima riječima, punima ljubomora, bio je to njezin ljubavnik... Meni ne preosta ino, nego doviknuti Mariji »s Bogom« i otići, otkle sam i došao...

V.

— Što, zar već pô dana! No ja sam ti lijep momak! glasio je Pavlov odgovor, kad sam ga jednog dana oko jedanaeste ure probudio. Nato skoči iz postelje, prođe nekoliko puta po sobi, pjevajući poznate arije talijanskih opera i bečkih opereta, zatim zovne slugu, izdere se dva tri puta na njega, te ne znajući što bi mu zapovjedio, istjera ga van. Nato se uze oblačiti, te porazbaca jedno s drugim u takav nered, kao da si na vašaru. Vidio sam, da bira ljepša odijela, od kojih je imao silu Božju. Motreći ga, kako se čisti i namješta, sretoše nam se pogledi.

— Tebi kao da se nešto na čudo daje, misliš li, da čovjek na selu nije čovjek... I tu živi svijet, kao i u gradu... nemoj ti opet Bog zna što misliti i kombinirati...

— Očuvaj Bože! Ima i tu ljepotica, radi kojih će se svako veoma rado malko ljepše obući! Valja priznati, Sofija je divno djevojče; ja sam bio iznenađen, kad sam ju vidio...

— Zar ne? Ja zbilja nijesam skoro vidio zamamnijega tijela; ona svježost, onaj miris, koji te omamljuje, kad do nje sjediš... Pavao

stao preda me, trzajući se svim tijelom, kako bi mi što živahnije predočio dojam Sofijine ljepote. — Ja se samo čudim, da ti možeš tako hladno o njoj govoriti.

Pa uz geste ljubavnog zagrljaja zapjeva napokon gromovito: »Ti moraš, dušo, moja bit!«...

Jedva on dopjeva, uđe dječarac (sav uplašen Lackovićevom vikom) i predade nam svakom po pisamce.

Gospodin Božić, »posebnik u R...«, pozivlje nas za sutra u nedjelju na prijateljski objed!... Dok sam ja tim pozivom donekle iznenađen bio, to se je Pavla, kako sam po razvedrenom mu licu suditi mogao, pozivnica ugodno dojmila; zabrbljao se i dva tri puta pročitao, kao da nešta skrivena u njoj traži.

— »On se časti«... »nas vele cijenjene«... »da iskažemo tu čast i sreću«... »i bilježi se sa osobitim štovanjem«... — tako lamao i klicao Pavao, sarkastičnim glasom čitajući pojedine riječi sa pozivnice.

— Misliš li, da se odazovemo pozivu? zapitam ga. Za moju osobu bar čini mi se taj poziv malko preran.

— Toliko soli valjda imaš, da vidiš, kud sve to šiba.

— Baš zato, što je uzrok tomu pozivu tako jasan, zavisi od nas, hoćemo li mu dodati možda — »tamne posljedice«...

— Ja idem, a ti kako znaš, požuri se Pavao. Čovjek mora živjeti, dok se živjeti dade.

— Tvoj san kao da se u javi nastavlja.

Pavao smiješeći se zanijeka glavom, te obijesno zapjeva: »Za jedan časak radosti«, pa otpjevav taj stih, manu rukom povrh glave, kao da će reći: a onda s Bogom!...

Nijesam bio ni u najmanjoj dvojbi, što misli time kazati, — ono isto, što je negda rekao i Mariji i mnogima drugima...

No s druge strane činilo mi se da njegova razigranost, njegove vanredno tople riječi, kad govori o Sofiji, ne mogu proistjecati iz puke, opore strasti, nego da niču iz nježnijega čuvstva, koje je mlado, neiskusno djevojče u njemu pokrenulo. Bog zna, možda ima još koja iskra u rascrvanom i začađalom njegovom srcu, jer nije ništa neobična, da ovakovi preživjeli ženskari, koji su znali izmaći fino spletenim mrežama iskusnih i previjanih žena, naposljetku upanu pod čarobitu moć naivnih

djevica, s kojima su se mislili samo za čas poigrati. A djevojčice u prvoj mladosti kadre su takove uvehle prkonjice obuzdati i zaslijepiti, jer im u čistoći svoje duše nešto nuđaju, što su takovi ljudi davno već zaboravili, te misle, da su naišli na nešto nova, izvanredna.

— — — — — — — — — — —

Sutradan dođe Pavao k meni, veselo rogoboreći i nekako izdaleka natucajući, da valjda neću počiniti tu budalaštinu, pa se ne odazvati Božićevu pozivu. Čovjek da ne smije prezirati od sebe nižih staleža, jer da ondje ni ne može nikakova napretka biti, gdje se jedni od drugih tuđe i odbijaju. Da nije onaj patriota, koji čita i drži koje hrvatske novine (Pavao nije uostalom ni toga činio), nego da čovjek mora u svagdanji život posegnuti, te osobom i živom riječju prednjačiti, ako zbilja misli koristiti svomu narodu...

Nijesam znao, u kakovu je savezu taj izljev patriotizma s Božićevim pozivom, nu znao sam, da se Pavao rado ističe s takovim velikim riječima, da si pribavi neko počitanje kod osoba, koje ga još ne poznaju. U ovom pako slučaju činilo se da mi je htio prikriti svoje misli i pokazati, da on ne ide k Božiću baš

poradi Sofije, nego iz tobožnjih društvenih razloga... Obukao se šareno kao leptir, te raznim bojama, počam od bijele pa do crljene, znao vješto prikriti i zasjeniti mane izgrušanog obraza, — tako da je na oko izgledao posve pristao i ljepušast.

Kad je dvanaesta odbila, krenemo k Božićevima. Bilo kišovito i hladno, te se obučem u čvrsto zimsko odijelo, kao da ću u lov, a ne u goste. Pavao mi reče, da posve pravo imam, što se čuvam od nevremena, nu naslada, kojom me je promatrao, izdala ga, te sam dobro spazio, kako uživa, što se pokraj mene, prosto obučenog, on tim većma svojim elegantnim odijelom ističe, dapače mnogo mlađi od mene izgleđe.

Kad smo ušli k Božićevima, izleti pred nas on sa Lipovcem, klanjajući nam se duboko, sa onom zabunom i uzvrpoljenjem, koje je i na nas prešlo, te nijesmo ni sami znali, kamo da se okrenemo. G. Božić trčao pred nama, pokorno sagnut i pruženom desnicom ponavljao neprestance: »Molim, izvolite! Molim, izvolite!« Kroz otvorena vrata prve sobe uvede nas u drugu. Sa starinskog kožnatog naslonjača digne nam se u susret Sofija, učiteljica

Marija i Eva Lipovčeva. Pavao klanjao se galantno na sve strane; Sofiju oblio tih rumen, na licu joj titrao stidljiv posmijeh i ono slatko, nevino iznenađenje, koje mlade djevojke ne mogu zatajati, makar i htjele. Tetka Eva stajala ukočeno, oborenih očiju, više žmireći nego gledajući; jedina Marija pokroči k meni, te mi energično pruži ruku. Kad smo se smjestili, nasta za kratak čas tišina, te je isti Lacković bio u neprilici, kako da zapodjene razgovor. Međutim se g. Božić nadvirivao na prozor, tužeći se na kišu i zlo vrijeme, i da se ne sjeća, da je ikoje godine put tako rđav bio kao sada. Lipovac mu je sve to važnim kimanjem glave posvjedočavao... Uto Pavao uze pripovijedati nekakovu šalu, a tih je on znao silu Božju, koja je tetku Evu toliko zanijela, da je svaki čas prasnula u brizgajući smijeh...

Međuto zveketalo u drugoj sobi posuđe, a gospođa Nančika, krijući se od nas, unašala i namještala tanjire i žlice. Tetka Eva i Božić odoše, da joj pomognu; Lipovac pripovijedao meni i Mariji nešto o šumi i o šumskom poslu, dočim se Lacković odbio od nas, zabavljajući se jedino sa Sofijom. Sofija nije danas više bila ono napol razvijeno djevojče, kao neki

dan na zabavi, nego izrasla djevojka, obučena u posve novu tamno-modru haljinu, koja je svojim tijesnim krojem još većma istakla strojan i pravilan uzrast njenog tijela. Bujna uščešljana kosa uzvisivala joj ljepotu, dajući joj oblik osamnaestgodišnje potpuno razvijene djevojke, čemu je također mnogo doprinijela laka bljedoća lica i neka ozbiljnost pogleda. U razgovoru s Pavlom mijenjala joj se neprestance boja lica, nestalan pogled sad plaho treptao, sad se stidljivo dolje obarao.

Dok je iz Sofije tiho sijevala mladenačka, poput rose razblažujuća svježost, to je iz spokojnog Marijinog lica disalo raskošje, žeglo pripicajuće slavonsko sunce, od kojeg je sanula i sitna travka i drevni hrast. Ja nijesam znao, što da promatram na njoj, — ili onu prozirnu, žutkastu bjelinu punog vrata, na kojem se je vidjela i najtanja vlas crne joj kose, ili one sitne blisukave zube pod crljenim punim usnama, ili one oble bijele prste i do lakta golu, punu ruku, koja je čudnom ljepotom otsijevala sa crne joj oprave. Baciv se udobno u sjedalo, tipkala je nemarno po prebačenom lijevom koljenu... Na Lipovčevo pripovijedanje nasmijala se višeput raskošnim smijehom, komu

nijesam mogao naći uzroka; mora da su se druge misli njenom dušom protkivale, daleke od Lipovčeva govora...

Uto stupi Božić na otvorena vrata, te nas razrogačenima rukama pozove, da izvolimo k objedu. Pavao povede Sofiju ispod ruke, što je nevještoj djevojci krv u lice natjeralo. Tetka Eva stajala navrh stola, te nam prstom pokazivala, kamo će koji sjesti; razumije se, da su Pavao i Sofija sjedili jedno do drugoga...

Stol bio natrpan raznim jelom i pićem, poredanim bez finijeg ukusa; do starinskog posuđa i debelih srebrenih žlica bila prosta staklena solenica i nakrnjena boca s vinom. Isti neukus vladao po cijeloj kući; do velikih svetačkih slika u širokim, pozlaćenim okvirima bile poredane proste šarene sličice sa seoskog sajma; do starih, crnih ormara pružale se debele postelje od svijetlog jasenovog drveta sa bijelima, seoskima pokrovcima. Posvuda neko oponašanje većeg gospodstva nego što je moguće bilo.

Kod stola služila gospođa Božić sva crljena i usplahirena, pocrljeniv još većma, kad joj se pogled sukobio s Lackovićevim.

Bezbroj jela redao se bez kraja i konca; za običnom juhom i prasetinom dolazile najukusnije začinke i slastice; uopće, rasipnost, koje si čovjek — ako nije Slavonac — jedva pretstaviti može. Nije čudo, da u toj blagoslovljenoj zemlji, u kojoj rodi najizvrsnije vino i voće, u kojoj dozrijevaju sve žitarice i stoljetni hrastovi, kakovih više nema pod nebom; u toj zemlji, gdje je narav još uvijek kadra svojim divljim proizvodima pol godine čovjeka prehraniti, a da ni ne zakopa motikom, — u toj zemlji nema bogata čovjeka! Jer kraj sveg toga prirodnog bogatstva neumjereni i rasipni Slavonac više pojede i popije, nego što mu je i posao i priroda kadra nasmagati...

Pavao se sveđer bavio sa Sofijom, ne mareći puno za ostalo društvo. Sofija se više puta upravo djetinjasto i neuljudno ponašala, manjkala joj posve još društvena uglađenost, koja zna i ružnije čeljade poljepšati i nekim čarom napuniti, a gdje manjka, tu nema ni one više, duševne ljepote. Prenavljala se i prokšeno zanovijetala ocu i materi, da joj donesu sad ovo sad ono, rasrdiv se svaki čas, kad joj štogod ne bi bilo po ćudi. Takovu razmaženu roditelji ju još milovali i ljubili...

Objed se otegao do četvrte ure; poslije jela donese Božić pet boca šampanjca, koji se je dobrano udomaćio u R..., otkada Francuzi tuda šumu rade. Hladovita, slatka reskost francuskog vina razbuja nam ubrzo maštu i razigra dosad zavezane jezike. Sve četiri žene požudno srkale iskreće se kapljice... Kad su se prve čaše ispraznile, ustade gospodin Božić, obrne se na obje strane stola, da svrati pozornost na se, te nazdravi zdravicu »svojim vele cijenjenim gostima, koji su se udostojali iskazati mu čast pod njegovim siromašnim, nu vazda gostoljubivim krovom; on da živi u slatkoj nadi, dapače uvjerenju, da će ga kao danas, tako i ubuduće uvelike usrećiti...«

Iza njega nazdravi Lacković slavonskim ljepoticama, prešav pri tom naglim pogledom preko Marije, a zaustaviv ga na Sofiji... On je dosta dugo govorio svojim krepkim glasom, zaodijevajući prazne fraze u blistavu formu, koja za čas uspaljuje, ali bez dojma prolazi... Njegova zdravica bila dakako silnim oduševljenjem primljena, a sudeći po blaženom treptanju očiju, bila je najzadovoljnija s njome — gospođa Nančika...

*

Poslije tih zdravica razriješilo se društvo, te se sad svaki smjestio i zabavljao, kako je najbolje znao; Božić i Lipovac, Eva i sestra joj, Sofija i Pavao, ja i Marija, — stvorismo iz jednog društva četiri.

— Vi ste se po svoj prilici već ponešto snašli u ovdašnjoj društvenoj atmosferi... Htjela sam vas upozoriti na pripovijest g. Lipovca o onom hrastu, koji je vanjštinom svojom ushitio i trgovca i radnika; nu kad ga izbližega promotriše, opaziše, da neće baš sve onako biti, kako im se izdaleka pričinilo... A kad ga uzeše sjeći, sruši se on prije reda, raspadnu se sav i rasprhnu u crljenoj truleži, koja ga je upravo do kore probila... I taj hrast, koji je jedva još vegetirao, zavarao je trgovca utoliko, te je mislio, da ima uzor-stablo pred sobom... Razumijete li me?

— Razumijem od početka do kraja, gospođice! Već sam se osvjedočio, da je slavonsko društvo živa slika toga hrasta.

— Pa što mislite, zar se može od takovih na oko lijepih, nu skroz trulih stabala odgojiti zdrava, mlada šuma: nadobudno potomstvo?..

I nas dvoje nastavismo taj razgovor, a Marija bila neiscrpiva u risanju toga društva;

svakom riječju odavala veliku svoju darovitost i oštro oko motrioca.

— Ja vam, gospodine, kažem, da su ružne žene sretnije nego lijepe; poznam puno takovih, govorila gospođa Nančika Pavlu. Je li, Marija, da je tako? i obrnu se nato k nama.

— O tom je teško pravu riječ kazati; nu svakako se mora priznati, da je lijepo tijelo oduvijek bilo nekom žeravicom, nekim poticalom ljubavi, te je možda uvijek prije postiglo svoju svrhu negoli ružno tijelo. S druge strane opet je ljubav samoj sebi svrha, te ne dovodi svaki put onomu cilju, koji je mnogima preči od ljubavi same. Tako ja mislim, reče Marija.

— Gospođica ima posve pravo, od puke ljubavi nema niko kakove koristi! dometnu Pavao zlobno, ni ne obrnuv se od Sofije.

— Ja ne znam, što gospodin Lacković pod tom korišću razumijeva. Samo sebičnjaci traže svuda svoju korist, pa valjda i u ljubavi. Meni je bar ljubav jedan od najznamenitijih pojava u ljudskom životu, neka bolest, koju svako propatiti mora. Ljubav je ženi ljestva, kojom ubire Evinu jabuku; istom kad tu jabuku ubere, otvore joj se vrata života; sve dosele

bio joj je svijet obmana i opsjena; tek nakon toga kadra je ona zaviriti u svoje i u srce ostaloga svijeta... Taj zdravi pogled, to poznavanje svijeta, čini se da je kod ružnih žena razvijenije nego kod lijepih, — što je posve po prirodnom zakonu, jer u naravi vlada ravnovjesje; što je na jednom mjestu uskratila, to je na drugom nadomjestila. I u tom se eto sastoji sreća ružnijih žena, a nesreća mladih, preko noć procvalih ljepotica, dovrši Marija.

— Gospođica govori kao iz knjige; po svoj prilici, da je sama iskusila ovo, što je rekla. Čovjek ne bi mislio, da takove romantične osobe, kao ona — —

— Hahaha! Promašili ste, gospodine Lackoviću. Romantika je davno iščezla iz mojih prsa, ona jedino može obmanuti i oduševljavati čista i nepokvarena srca à la Lacković... Tako glasio tihi, ali snažni odgovor Marijin Lackoviću.

Osim nas troje jedva je ko i razumio taj mali dvoboj, jer nit ko pisnu amo, niti tamo. Pavao se je osjećao donekle pobijeđenim, on je rado ujedao drugog, al tim teže podnašao tuđe udarce. Uze glasnije razgovarati sa Sofijom, tobože, da ne mari za Marijine riječi;

njega je sigurno boljelo, da ga ona i sada ne nalazi neodoljivim, da ne drhće na svaku njegovu riječ, — a on je sve dosad zastalno držao, da ona još uvijek tiho uzdiše za njime... Toliko se on držao neodoljivim kod žena. Sa osobama, na koje nije mogao uplivati, nije rado općio, izbjegavao ih, tražeći samo one, kojima je bio kumirom. Posve se prikučio k Sofiji, koja se je sva žarila od blaženstva i ushita. Na Pavlove proračunane nasrtaje dvoumnog značenja isprvice zatreptale joj treptavice, srce joj stisnula sramežljiva tjeskoba, ostala bezriječna; nu s vremenom oslobodilo ju Lackovićevo laskanje, zagledala mu izrazito u oči, zahtijevajući tim pogledom sve to više njegove naklonosti i ljubavi. Njegove vinom ugrijane riječi o ljubavi, o snatrenju i čežnji jednoga bića za drugim, o slasti zagrljaja i poljubaca, otvarale njoj novi svijet pred mladom dušom, draškale joj maštu, te je ona naposljetku grozničavo čezla za svakom njegovom riječi. Ma da i nije svega razumjela, što joj je on govorio, ona je gutala svaku njegovu riječcu, sva njezina duša utopila se u njegovo sivo jastrebovo oko; njoj sve slađe i milije bivalo uz njega, držeći ga za više, odabranije biće...

Božić i Lipovac sa svojima nježnijima polama, koje su se rastapale od milinja, odu u drugu sobu, da mogu slobodnije govoriti. Govorili o nekom bogatašu, koji je pred dvadeset i pet godina bio prostim radnikom u šumi, a danas je milijunaš.

— To je, vidiš, ono, što ja uvijek kažem: krasti treba; poštenim načinom niko se nije obogatio, jedino lopovlukom, dokazivaše Lipovac vatreno, da su mu oči sjale kao žeravice. Nato uze tišim glasom računati i dođe napokon do zaključka, da će za deset godina imati kakovih 60.000 forinti.

— Samo ako ostane tako kao dosada, a mislim, da hoće, jer moj Bečlija ne može biti bez mene.

Uto se polako vratiše opet u našu sobu, šapćući nam, da je tetka Eva zaspala za stolom, pa da su morali otići iz one sobe.

Pavao, komu povratak Božićev i Lipovčev nije baš po volji bio, reče, da se pospanim ženama najlaglje protjera san, ako im se upaljena guba pod nos turi; na što se njih dvojica uzeše toliko smijati, da se je tetka Eva i bez gube probudila.

Nenadano kucanje na vratima umiri u jedan hip razigranu družbu. Uniđe Albert Regner, plavi i bjelotrepi Bečlija, poslovođa šumske tvrtke, kod koje je i Lipovac u službi bio. Mladi Bečlija klanjao se učtivo na sve strane, pružajući svima ruku; na licu mu se vidjelo, da nije došao amo zabave radi, nu nije htio ni društva buniti, te dragovoljno sjede među nas i iskapi narinutu mu čašu vina prije nego je mogao riječ progovoriti... Kašnje nam reče, da je došao po Lipovca, jer da su se šumski radnici pobunili i nakanili pobjeći, te da ih je jedva nekako primirio. Reče, da se radnici tuže na blagajnike (one, koji ih isplaćuju), na lošu hranu i krivu isplatu, a budući da je Lipovac pretstojnik tih blagajnika, morače i on znati, što je na stvari... On da je sav izvan sebe, jer ovih dana dolazi šef iz Beča, pa njemu, Regneru, kao upravitelju i pouzdaniku tvrtke, da ne može biti ugodno, ako ne bude sve u redu...

Regnerovim dolaskom društvo opet ostudenilo, uprkos tomu, što g. Božić nije prestao natakati čaše i siliti nas, da pijemo. Po nemirnom obaziranju Regnerovu, koji je iza svake čaše brisao zlatne naočale, spazim, da je

Lipovca nestalo. Ni Pavlu nije, kako se čini, Regnerov dolazak ugodan bio; oživjelo njegovo lice u jedan hip se namrgodilo, prevuklo se onom hladnoćom kao u mrtvaca; a takav bio je uprav ružan i oduran...

G. Božić uzeo opet novomu gostu nazdravljati, govoreći bez kraja i konca, tako da mu je Pavao prišio: »Hoće li ta trakavica sa sto glava i repova već jednom kraju prispjeti...?« Sofija se toj zlobnoj primjedbi od srca nasmijala, akoprem je bila na oca joj naperena...

Već se smračilo, kad Pavao dade znak polasku. Regner mu posve pokvario dobru volju, a u takovu stanju bio je osoran i ujedljiv bez mjere. Ni Božićevo ni Sofijino moljakanje nije ga moglo suzdržati. Na polasku valjalo je opet dvije tri nazdravice popiti; Pavao zahvali se Božiću, držeći u jednoj ruci kapu, a u drugoj čašu, koju je Božić do vrha nalijevao, te dovrši svoju zahvalnicu riječima: »da Slavonci svakako moraju biti po želucu u srodstvu sa dromedarom, jer mogu više vina popiti, negoli oni afrikanski grbavci vode...«

— A sad idemo! — reče odlučno, prosuv ostatak vina po podu.

Nato se dosta hladno oprosti s Božićevima. Sofija mu svaki kretaj pratila turobnim okom, a u tom pogledu sjala molba i radost, nada i bol, da bi joj se čovjek od srca smilovao... Rukujući se s Marijom, reče mi, da je ne zaboravim, nego ju katkad posjetim, da me ništa ni najmanje ne mora smetati... Čovjeku je lakše, reče, kad se može komu ispripovijedati, kad ga shvaćaju i razumiju, — dakle do viđenja!

Ja i Pavao odosmo pravcem k njegovom stanu; stisnusmo se u kapute i mučasmo; uto se on obazre, i spaziv u polutmici visoku, gracijoznu prikazu Sofijinu, koja ga je očima pratila, opet se razigra, pripovijedajući mi koješta i ne mareći, slušam li ga ili ne... Došavši kući, izvali se na mekoslon i nastavi mi pripovijedati bez kraja i konca; vino ga preveć ugrijalo, te jedva bilo razabrati smisao njegova brbljanja. Dakako da je najviše govorio o sebi i Sofiji, te sam kraj sve njegove lukave sustežljivosti mogao razabrati, da ga je Sofijina ljepota očarala.

— Kaži ti meni pravo, zašto smo otišli odande? uspravi se najednom na mekoslonu. Zar onomu Albinu, onomu šmokljanu iz Weid-

lingaua za volju! Dragi put baciću ja njega van... Koliko je sati? Istom sedam prošlo!... Hajdemo opet onamo, — ja ju moram još jedanput vidjeti... moram! Hajdemo, hajdemo!...

Teškom mukom izbih mu tu misao iz glave, utišujući ga na sve moguće načine; jedva se nekako primirio i ušutio, glavu naslonio na mekoslon, lice mu se sentimentalno navuklo, kao da će proplakati, a oči mu se sad lijepile, sad otklapale. Tako prosjedim čitav sat kod njega, zabavljajući se pjesmom stríčka, koga su nadahnjivala na to pjevanje valjda ista čuvstva kao i Pavla... U misli, da se je več staložio, pođem kući.

— Čekaj, otpratiću te, skoči Pavao kao pomaman; moram malo na zrak, preveć sam ugrijan...

I on zbilja pođe sa mnom. Put nas vodio kraj Božićeve kuće; tamo već spavali, jer nigdje tračka svijetlu. Doprativ me do stana, vrati se Pavao nazad, ja se zaustavim — ne znam ni sam zašto — kod vrata, slušajući, kako on nejednakim koracima dalje izmiče; uto stupaji umukoše a ja nadviriv se spazim,

kako Pavao nestalnim korakom prelazi k Božićevoj kući. Došav pod prozor, skide kapu i obrisav znoj sa čela, zapjeva: »Luna sije, kladvo bije trudne, pozne ure že...«

Jedva on zapjevao, a prozori zasjaše svijetlom; jedno se okno otvori, a na nj izviri Sofija, umotana u debelu maramu.

Pavao se pripeo nad prozor i nagnuo se posve k njoj, razgovarajući tako nekoliko časova. Nato ona izađe van, on ju uze pod ruku te pođoše šetati ispred kuće, — dočim je za oknom poput sjene stala gospođa Nančika, ne skidajući jastrebovih očiju s njih...

VI.

Jednoga dana izvalio se Martin Božić na iskrpani kožnati stolac, otežući se i pušeći smrdljivi duhan; obučen u staro izlizano odijelo, koje je puno bolje od onog finog, dugačkog kaputa pristajalo njegovoj nezgrapnoj prikazi i onoj pustoj lijenosti, štono mu je virila iz cijelog bića. Nježnija njegova pola sjedila do prozora; njeno lice izražavalo nešto, kao ugodnu zabrinutost, te se mijenjalo, kao da sama sobom razgovara.

— Baba, daj mi novaca, nemam baš ni krajcare, zastenja Božić, odloživ lulu i protegnuv se, da mu se je jedna ruka ticala poda, a druga malne stropa.

— Trebaju ti novci! ... Nemam — — —

— Viđ ju sad! ... Nego da mi trebaju — —

— Da nijesi lokao noćas svu noć...

— A što si ti meni za onu čast otela zadnju paru iz žepa, to nije ništa...

— Hajde ne buncaj! Da si čestit, gledao bi da zaslužiš štogod, a ne bi se čitav dan protezao tuda ko smrdljiva baga.

— Gle, gle! Još ćeš valjda kazati, da me ti hraniš —

— Nijesam ti to jedanput kazala... Umjesto što se besposlen valjaš, mogao si ove zime lijepu krajcaru zaslužiti, ili u šumi ili kod željeznice...

— Zar ja da idem primati šljunak, ja da nadzirem tovarenje dužice na Savi za onu traljavu forintu na dan? Kud ti misliš! Ja da se potucam s prostima radnicima, — zar bi to i po te dika bila? Ko bi me gledao, — misliš li, da bi i onda ti nakinčureni gospodičići obijali oko našeg praga. Za onu forintu, što bih ju na dan dobio, imao bih to, da bi me zvali nadni-

čarom, — a to nit bi meni, nit tebi na čast i diku bilo. Čekaj do proljeća, dok se opet pođu dijeliti i parbiti, kad nastanu izbori sad u ovo vijeće, sad u onu skupštinu, onda će biti moja žetva...

Gospođa Nančika, čini se, da je bila zadovoljna s razlaganjem svoga muža, te mu dobaci dvadeseticu.

— Na, evo ti, adrapovče! al da nijesi na rakiju potrošio; ovo nekoliko dana još da mi se nijesi opijao i potezao po gostionama; ima ljudi, koji na svašta paze... Ti znaš, što mislim...

— Kao da su oni bolji od mene — —

— Bili — ne bili! Kad je jedanput udamo, onda radi štogod te volja, ali dotle pripazi na se, — jer koješta ovisi o koječem...

— Nemoj mi samo prodikovati, imam valjda i ja soli u glavi, — vidi se, da si bila gospodska — — —

— Kamo sreće, da sam i danas, — bolje bi mi bilo — — —

— Dakako da bi bilo; pa zašto si se onda udavala za me?

— Znaš ti dobro, zašto; kao što i to znaš, u što si ti mene uzeo...

Gospodin Božić progundra nešto nerazumljiva, te se iznovice uze protezati i zijevati.

— Evo ga, ide ovamo! reče gospođa Nančika naglo, ustav u isti čas sa sjedala.

— Ko?

— Ko!? On!... Idi, žuri se, odlazi, — da te ne vidi takva, otiskivala gospođa Nančika svoga supruga, koji sav ušeprtljen pograbi kapu, lulu i duhankesu, te uzagrapce umače u kuhinju. Žena mu mahnu dva tri puta po mjestu, na kojem je sjedio, kako bi i miris njegov iz zraka pročistila.

Uto uđe unutra Pavao s onim slobodnim, zapovijedajućim korakom, kakovim se u kuću dobrog prijatelja ulazi. Gospođa Nančika dočeka ga običnim svojim prepokornim poklonom i posmijehom, koji je uz svu poniznost ipak odavao previjanost te žene. Ne progovoriv ni riječi, otvori ona vrata druge sobe, gdje je Sofija bila, i pusti Lackovića samoga unutra, pogledav ga pri tom i pocrljeniv preko ušiju...

Pavao nađe Sofiju s knjigom lirskih pjesama u ruci. Umiljato i s nekom pouzdanošću skoči ona pred njega, kao da joj je on učitelj ili liječnik... On ju primi za ruku i ne pusti je

više, nego držeći ju u svojoj ruci sjede do nje. Krotko, u pol stida odgovarala ona na njegova svagdanja pitanja, pitajući o istim stvarima opet njega. Na njemu se vidjelo, da ga njezina nevinost i nježnost pomalo zbunjuju, da gubi onu oštrinu i sigurnost, s kojih je kod žena slovio. On si je doduše bio svijestan, da joj je gospodarom, da njezin život gine za njim, al nije si mogao ni toga zatajati, da se je u njem nešto takova probudilo, što ga pred njom obaljuje... Posadiv se do nje, pokuša kao dosada oštrim pogledom uprijeti u nju; njeno se lice na to uozbiljilo, a pogled joj pita, što misli on time, što li hoće od nje? Kad se takova nježno-mlada lica uozbilje, postanu tada kao tugom nadahnuta, zanimiva, a neka zagonetna tajnovitost titra im u svakom potezu, te se muškarcu previja srce od čudnog čuvstva, motreći tu tihu zabrinutost, te bi dao pol svijeta, da sazna, što se krije u tim crtama lica, što li ih čini toli čarobnima.

— Ja danas nijesam sretan, zateći vas veselu —

— Kako?... Zar se vidi, da sam tužna? nasmiješi se ona lako, u radosti, da joj je pošlo za rukom, što je naumila. Čas prije vidjela

sam nekog, — pa to me je rastužilo, reče ona tišim glasom.

— Ne razumijem vas! pogleda ju Pavao pozorno.

— Vi ste meni već mnogo koješta pripovijedali, al mi još nijeste razjasnili: otkle to dolazi i je li to pravedno, da jedno čeljade ili ikad ili nikad ne dođe do svoje sreće, do onog, za čim mu svaka žila kuca, svaka misao čezne, — dočim drugo čeljade posjeduje taj predmet, no ne smatra ga nikakvom srećom, nego nečim posve običnim. Je li to po kakvom zakonu, mora li to tako biti, da sve obratnim tokom ide?

— Obično svi ljudi drže, da nijesu sretni, što im nije ni zamjeriti, jer niko ne vidi budućnosti, te se često uzroci smatraju za gotove učinke; istom kašnje dođe na vidjelo, da su se negdašnji neugodni učinci završili sretnim posljedicama; dakako da puno puta bude baš i obratno. To je uopće rečeno, nu vašeg posebnog slučaja još ne razumijem — — —

— A da ga i razumijete, Bog zna, bih li ja mogla tada do drugog, ugodnijeg uvjerenja doći —?

— Zašto mi ne govorite jasno i iskreno, kao ja vama? spočitnu joj Pavao nestrpljivo.

— Da ja znam, kako ćete vi mene nakon toga suditi, ja bih vam rekla.

— Ako mi ne rečete, onda će moj sud o vama posve drugi biti negoli je dosad bio.

— Pa dobro, — — meni je neugodno, mene je stid, — ali kazaću vam: Vidjela sam danas Katicu!... Zadnje riječi izlanu jedva u pol glasa i obori oči.

Lackoviću šiknu rumen licem, uslijed koje mu je obraz više potamnio negoli pocrvenio; on je očekivao, da će od nje čuti sve prije negoli to. Akoprem u jednu ruku presenećen, to se je u drugu opet obradovao, da je ono, što iz nje govori, ljubomor, užgan prvom mladenačkom ljubavlju, te ona neizvjesnost i strah: ljubi li on nju ili Katicu.

— Sad vas razumijem; vi mislite, da me uz nju veže kakovo nježnije čuvstvo?... To možete samo vi, takova mlada i nevina ptičica, pomisliti, jer još ne znate, što je to, kad čovjeku omrzne svijet, kad mu srce opusti i ostane bez ikojeg nježnog osjećaja i čuvstva... Naleti na tu pustoš i po gdjekoji listak, iznikne tu i po gdjekoja travčica, al brzo ugine, —

*

jedna od žege, druga od mraza, nijedna ne može da zahvati dubljeg korijena, da pomladi i rascvate golo tlo... Tako vam je sve dosada bilo s mojim srcem; al od onog časa, otkako sam vas upoznao, rascvjetao se u mom srcu cvijetak, a ja sam sav opojen njegovim dahom, ja ne mogu da živim bez njegove slasti i mirisa...

I kao mamen obujmi Lacković i privine Sofiju na svoja prsa, ljubeći ju žestoko, srčući svom požudom iskvarenog si srca slasti i čare mladenačkog joj tijela. U iskipjelim srcima, kao što je Pavlovo, gloda nezasitna strast za ženskim stvorom, strast, slična žeđi pijanca, koji sveđ gramzi za pićem, ni ne znajući već za kakovu razliku među dobrim i nevaljalim pićem...

Nastao muk, za kojeg se čulo udaranje njegovog uzdrhtalog srca; ona naslonila glavu na njegovo rame, a on gladio gorućom, drhtavom rukom po njenom čelu. Njeno oko treptalo golubinjom srećom, a žile po njegovom čelu nabrekle grabežljivošću risa, a tu grabežljivost podjarivala njezina djevojačka plahost, njen naivni pitajući pogled, te bi on drhtnuo kao prut, kadgod se ona dotakla njegova tijela...

Nato on ustane, te kao pijan uhvati se jednom rukom za zid, a drugom za stolac; pogled upro u nju, htijući joj nešto reći, ali riječi nijesu mogle iz uzavrelih možđana...

— Zar vi već idete? upita ga ona.

— Da... ja ni sâm ne znam... Zbilja, ja sam došao, da te vidim, da se oprostim s tobom, moram otići na desetak dana...

— Tako dugo! joj, tako dugo!... Ona nije znala, kako da mu govori, njoj je čudnovato zujio u glavi onaj slatki, dosele nečuveni »ti«.

— Zar ti neće biti teško bez mene? upita on.

Ona ne odgovori, nego sakri lice u njegova prsa. On joj pogladi kosu, podiže joj obima rukama glavu i poljubi suzom orošeno oko... Posadiv ju nato na stolac i porukovav se s njom, ode naglo kao manit, ne obzirući se ni lijevo ni desno, — samo što se je sva kuća potresla, kako je lupio vratima.

Kad je on odjurio, uđe gospođa Nančika k Sofiji i poljubi ju snažno, kao da ju tri godine nije vidjela.

— Za nedjelju dana nećeš više biti moja, — nego Lackovićeva... Ja sam mislila već danas... Samo ne izgubi pameti, ne zaboravi se, molim te; ne brani mu ni zagrljaja, ni po-

ljupca, — ali ništa više... Jer o tom sve zavisi... Slušaj, što ti tvoja mati kaže, jer nema sreće, koje mati svom djetetu ne želi. I opet ju poljubi...

Sofiji udariše bogate suze; za njeno svježe, mlado srdašce bila je to danas preteška kušnja i borba. Ali te ure bile su slatke, blage kao oživljujuća kišica iza teške žege... Sjedeći tako orošenih očiju nije sama znala, što to s njom biva; ona je samo ćutjela i osjećala nešto neizmjerna, tajinstvena u grudima, ne znajući nit odkuda to dolazi, niti kamo ide, ne znajući — je li to sreća, nebo ili pakao, što se poput teškog talasa ziba u njenima prsima... Pred osam dana bio joj je vršak sreće, kad je mogla gledati ga okom u oko, — te nije ni pojmila, da sreća može još i veća biti!... A danas! ona ga već grli i ljubi, — on joj kaže »ti«. Je li to ono ogromno, što joj je otelo ravnovjesje srcu i mislima, je li to sreća na najvišem svom vrhuncu! Ona je dosad mislila, da je sreća samo slatka, a danas osjeća, da je ona i teška; teža od olova, i da nije tih suza, morala bi svisnuti pod njom...

Slatkim pogledom promatrala mati blaženstvo svoga djeteta; i iz njenog oka sjala sreća,

ali ne ona nedužna, poetična sreća njene kćeri, nego posve druga; njena sreća sastojala je u tom, da joj je kći stekla muža, kakovu se nije nadala, koji će ju dignuti mnogo više nego je dosad bila... Ona je gledala svoju kćer bogato obučenu; gledala je, kako joj se visoka gospoda klanjaju i udvaraju, ona je i to vidjela, kako joj se kći pooholila, te neće u tom ponosu ni da čuje za kukavnu svoju mater, — al njoj, materi, bio je i taj prezir svoga djeteta drag i mio... Ona je već u tom sretna, da je ta bogato obučena, ponosna i lijepa, nju preziruća žena — njena kći!...

VII.

Osam dana nijesam vidio Pavla; smrzlo se, te se vani dalo raditi, pa obojica odosmo za poslom. Uto padne snijeg, pa nam opet poremeti posao. Drugi dan, kako je snijeg pao, dobijem od Pavla list, da će se u nedalekoj zabrani (pustari) držati hajka na vukove, pa da dođem, ako mogu; on da će odande prispjeti, otkle da mu je bliže do šume. O ručku da ćemo se sastati kod Alberta Regnera, koji nedaleko lovišta siječe šumu i ima kuću

ondje... Ja se dogovorim sa još nekoliko lovaca, pa se na urečeni dan otsanjkamo do zabrane. Putem do šume sretasmo hajkače s kuburama, puškama i sjekirama, išli su veselo kao na pir. Na kraju zabrane sakupilo nas se iz R... do dvjesta. Pavao je bio na drugom kraju s tamošnjim lovcima iz drugog sela. U određeno vrijeme povede lugar nas lovce u zasjedu, pripovijedajući nam putem, da ima u zabrani silesija vukova, da su prekjučer — još ni sunce nije zašlo — odnijeli svinjaru ispred nosa dvoje krmadi... Vjerujte mi, ima ih tu ko vragova! dovrši napokon. Mene postavi na granici među pustarom, sječinom i visokom šumom, dočim su ostali lovci otišli duž pustare i sječine... Ostav sam i razgledav se uokolo, puče mi pred očima dosle neviđena slika; sa tri strane uokolo vukla se stara hrastova šuma, bilježeći se tamno-modrom crtom o sivom obzorju, s četvrte strane bila je pustara, u kojoj se je lovilo, — u sredini pako toga okvira bila velika, četverouglasta, gola sječina od šest stotina jutara, po kojoj je brijao hladan vjetar, da mi je studen kroz kosti prolazila. Sa istočne strane crnili se panjevi posječenih stabala kao crne mrlje po bijelom

snijegu. Nekako po sredini sječine vukao se ovelik đol (rit), a šaš i trstika šumjela i cviljela o vjetru, kao da nariče za posječenom šumom. Stajao sam i stajao, nu nigdje živa stvora, nigdje glaska, samo na drugom kraju, meni nasuprot, gdje se je šuma sjekla, zatutnjio bi katkad srušeni hrast, kao da je top ispaljen...

Istom u neke nekavice začuje se vika hajkača i pucanje iz kubura, al zvjeradi ni traga... Ne mogav više podnijeti žestokoga vjetra, krenem visokom šumom, pravcem, gdje ćemo se sastati. Idući naprijed, spazim vozače, gdje voze dùgu i zaustavljaju se na stanu, koji se sa šljivikom i voćnjakom prislonio uz šumu. Pođem tamo, da se ogrijem; seljaci u kožusima i šubarama, navučenima na uši, pozdraviše me prijatno, te se ukloniše, da dođem do vatre... Kad mi je dim stao udarati u oči, rekoše mi, da odem tamo u kuću, ondje će biti ugodnije za me. Za šljivikom bijeljela se lijepa kućica, kamo me jedan od seljaka otprati, da me obrani od pasa. Ušav u kućicu, nađem unutri niska starčića, rumena i bjelokosa kao ovca; moj ga dolazak uzradovao, veselo se stao vrtjeti oko mene, skinuo mi lovačku torbu, posadio me do peći, — zatim ode te obrisa

stol i znojna okna... Nato me uze nuditi i mititi jelom i pićem kao vojnika, došavšeg iz rata.

— Kod nas još ima, Bogu hvala, svega, a vi samo recite, ako što želite, nemojte se stidjeti... I za prijašnjih vremena svraćala su se gospoda na naš stan, — al sad sve to rjeđe biva.

Pripovijedao mi nato, da ima dva sina i tri unuka oženjena, da žive u zadruzi; osim njih da je samo jedna kuća nerazdijeljena, oni drugi su se svi podijelili.

— Pa kako je bolje, djede dragi?

— A što vam ja znam kazati! Mi mlađi moramo onako, kako gospoda kažu da je bolje... Al ne zamjerite mi, ako kažem, da ja baš ne vidim, da je razdionicima bolje nego nama; eno ih vidite tamo, gdje dùgu voze, — vidite, kakvi su im crknuti konji, — baš takovo im je cijelo gospodarstvo... A vjerujte mi, ima ih već i takvih, koji imaju samo po jednog konja, pa se moraju po dvojica trojica složiti, pa onda dijele ona dva forinta, što na dan zasluže. I tako se pate, da se kakogod kroz godinu protuku... A nije ni čudo, — jer gdje će jedan čovjek i žena — i poorati, i požeti, i

okopati, i marvu timariti, i košulju sašiti, — i što vam ja znam, što toga posla nema!... To je baš, što se najviše čudim gospodi, koja su nas dijelila; kako da se nijesu mogla sjetiti, da jedan čovjek ne može biti i opančar, i čizmar, i šeširdžija... A baš tako vam je kod razdionika, koji mora sve to da bude. Lako vam je u našoj kući, gdje je jedan orač, drugi vozač, treći svinjar, četvrti govedar — — i tako se svaki pojedini otima, da njegovo bude najbolje i najljepše. Žene osam dana 'redaju oko kuće, a mjesec dana tkaju, šiju i vezu; svinjar plete košare za svoju kuću, a ja djelam stative i preslice za sve snahe... A kud će onaj samac i samica, gdje bi oni sa svoje četiri ruke na sve to prispjeli... Ne da se, dragi gospodine, pa da se ubiješ; stotinu ruku treba mala kuća kao i velika.

— Pa uviđaju li barem, da su pogriješili, što su se podijelili?

— Uviđaju oni doduše, al svaki se izgovara, da nije on kriv diobi, već onaj drugi... Dogodilo se, pa u kući bio jedan lijenčina ili pijanac, a oni drugi rekoše: Nećemo mi za tebe raditi, a ti ljenčariti i badava jesti, — pa hajde, dijeli se... Onaj, što vas je doveo amo u sobu,

podijelio se radi sina; dijete išlo u latinske škole i dobro učilo, — al ukućanima bilo krivo, što moraju plaćati za njegova sina, pa svađaj se danas, svađaj se sutra, a naposljetku — hajde, dijeli se. Pa bar da ima štogod od toga sina, — već je kukavac zadnje jutro zemlje prodao, a sin već u tridesetoj godini, pa još nikad ništa nije... Kakve su to dandanas škole, — prije je svaki, koji je toliko učio, u dvadesetdrugoj godini bio oficir... Pa tako radi njega jednoga propade cijela kuća; a tako je, kad se čovjek jagmi za većim, a ne drži se onoga, što mu je dragi Bog dao, jer u svom je gnijezdu ptici najtoplije... Ma vi, gospodine, baš ništa ni okusiti; ded'te bar malo šljivovice, stara je, dobra je, — ugrijaće vas malo, ozebli ste na onom vjetru... žalostan je to lov, kad niko neće da sluša, a svi hoće da zapovijedaju. Kakva je to hajka, kad njih po pedeset hajkača ide jednom stazom, pa tobož gone, a u najveći gustiš, gdje kurjak leži, neće niko ni zaviriti... Ne znam, što će to još biti, izješće nam taj gad svu marvu, jer što dalje, to zabrane sve veće bivaju; nije tu šale, eto u samom tome komadu isjekoše za ovo tri godine 600 jutara šume, a ove godine opet će

koju stotinu... Odoše naši hrastovi u nepovrat, gospodine moj, a vjerujte mi, žao mi je, žao mi je te šume, kao krvi moje... Proplakao bih, kad vidim onu pustoš, otkle ste došli; negda ja tuda kao mlad čuvao svinje, kao čovjek pasao goveda, a kao starac čudio se Bogu i prirodi, gledajući one debele, do neba visoke hrastove...

Mislio sam, da ću prije ja u grob, negoli će tu šumu isjeći, — al se jadan prevarih; porušiše ju eto sve u jagmu, a mene srce zaboli, kadgod hrast zatutnji o zemlju... Vidite li onoga debeloga sa suhim vrhom, kraj naše obale! Od djetinjstva sam ga takvog upamtio; koliko puta sam pod njime noćio, koliko puta hladovao i otpočivao... Na onoj suhoj grani ugledao sam prvog goluba u proljeće i zadnju rodu pod jesen; ja ne znam, bi li mi moj brat mogao biti miliji od tog drveta, — pa eto gle! sad će za koji dan i njega posjeći!... Strepim svaku zoru, sve u strahu, da ga neću više vidjeti, kad ujutro otvorim kapak... Nudio sam sto forinti trgovcu, samo da mi ga ostavi, pa neće; veli, da ga mora posjeći...

Uto već i hajkači dolažahu, da se ugriju; osim jedne lisice nit se što ubilo, nit vidjelo.

Oprostiv se s dobrim starčićem, uputim se k Regnerovoj kući, koja je bila nekoliko stotina koračaja dublje u šumi. Došav tamo, nađem ogromnu drvenu kućerinu, stojeću na panjevima posječenih stabala. Kuća bila zgodno uređena: sa širokim hodnikom po sredini, a sa svake strane po četiri sobe, u zatku s kuhinjom i velikim magazinom. Kad sam ja došao, bila kuća opkoljena silesijom radnika Kranjaca, koji su vikali, psovali i prijetili se, tako da nijesam odmah unutra mogao. Saznam, da su se radnici pobunili proti Lipovcu, da su ga htjeli ubiti, te prijetili Regneru, da će zapaliti kuću i robu, ako im ga ne preda u ruke... Regner ih jedino time mogao umiriti, kad im je pokazao pismo, da je već prije dva dana otpustio Lipovca iz službe, a njima (radnicima) da će se nadoplatiti sve ono, ukoliko ih je Lipovac prevario i oštetio.

I tako se opet primiriše, te dobroćudni Slaven uze opet Regneru skidati kapu i veselo se s njime rukovati...

Došav u toplu sobu nađem u njoj nekoliko lovaca, Pavla, Božića i — Sofiju... Ona došla pred njega... Umotana u debelu maramu i sva zažarena šetala s Pavlom ispod ruke; on

se samo pozdravio sa mnom i nastavio šetnju. Vidjelo se, da ga je nenadani doček Sofijin u šumi do skrajnosti zanesao, jer tolikoj ljubavi i nježnosti nije se on nadao...

Ostali lovci porugljivo se pogledali, pokazujući očima na njih dvoje; za Božića, koji je puhao u ruke i izgledao na prozor, nijesu baš ni marili... Dobrodušni Regner nudio nas jelom i pićem, nu stvar Lipovčeva i Pavao-Sofijina zavezala nam i jezik i tek, te smo jedva nešto stojeći jeli i naklapali o lovu i dobru saniku... Tek da smo nešto založili, zapovjedi Pavao svomu kočijašu, da preže; to isto učinismo i mi, samo da riješimo što brže i sebe i Regnera neugodnog položaja. Čim Pavlov kočijaš upregnu, sjede on sa Sofijom u saonice i odjuri kao strijela na vilovitim konjima; još neutrti, smrznuti snijeg samo se pušio za njima. Gospodin Božić osta zabezeknut i bezriječan; on, da mu učini radost, doveo mu po toj zimi svoju kćer, a taj Lacković samo da je riječ s njime prozborio, samo da je jednim pogledom pokazao, da štuje u njemu oca svoje drage... Ništa! nego ju ispred njegovih očiju odnese kao soko goluba...

Već se počeo hvatati mrak, kad sam došao u selo. Kod Pavla sjalo svijetlo, a ja odem k njemu. Nađem ga prilično namrgođena i zlovoljna.

— No, kako ti se dopada današnji lov? upita me on.

— Ti se možeš bolje pohvaliti, odvratim mu. Pavao se nakesi lisičji.

— Dakako, da!... Da nijesam samo zaboravio zaključati vrata za sobom. Sjedim ja tu s njome, najljepše se razgovaram, kad eto ti njega, onog medvjeda, i banu unutra, a nije ni pokucao... Da si ti ocevi ne mogu upiljiti u glavu, da im kćeri nijesu više njihova djeca, kad jedanput navrše petnaestu godinu...

Nijesam ni pokušao protusloviti toj čudnoj teoriji Pavlovoj, jer u takovu raspoloženju ne dokazah njemu ni da je dan bijel, ni da je noć crna.

Od dugog vremena pristavi Pavao čaj. Nezadovoljan kakav je bio, neprestance zanovijetao; sad nije žesta dobro gorjela, sad žlice nijesu bile dosta čiste, sad slador bio krupno izlupan; ništa mu nije bilo po volji...

— Da, da! gleđi me samo, lako tebi promatrati svijet, kao mladomu vrapcu iz gnijezda;

ali čekaj, dok dođeš u moje godine, kad čovjeku nekako bude, ko da mu se inje pohvatalo oko srca; kad te uhvati neka ledena samoća, koja te pita, zašto si živio danas, a zašto ćeš opet sutra? — a ti ne možeš drugog odgovora naći, doli one krilate riječi: Pofaljeni život, izgubljene nade! ili takova što...

— Ta utvara tebi još ne prijeti, ti se još možeš pohvaliti s uspjesima, koje ti mnogi mlađi zavidjeti mogu — — —

— Misliš valjda žene! Da, al dok je tebi i svima mladima nešto posve naravskoga, baciti se u naručaj ljubeće te žene, misliš li, da je to isto i kod ovakovih bećara, kao što sam ja!... Preveć sam okorio u ovom pustopašnom životu, pa je pitanje, hoću li mu se moći i kašnje posve otrći, kad bi se — —

— To je sve istina, što govoriš, al navika je donijela jedno, pa će donijeti i drugo; znaš, da je čovjek »Gewohnheitsthier« — —

— Da, da, — do nekog vremena... reče Pavao zamišljeno.

Pijući čaj razbrbljasmo se pomalo; iz Pavlova naklapanja uvidio sam, da se kani ženiti; jedino sam tako mogao rastumačiti njegove riječi, »da ga je ovo dva tri dana obuzelo neko

čudno čuvstvo straha i samoće, — baš kao ptice pod jesen, kad im se valja seliti...«

Uto pokuca neko na vratima, a unutra uđe Katica, sjajno obučena, s dukatima o vratu, u šuštavoj svili i škripećim cipelicama. Iznenadila me ta divna prikaza, kakve dosle ne vidjeh.

— Dobar večer! pozdravi ona ozbiljno Pavla. A što me gledaš tako, — nijesi se nadao, da ću doći... Evo došla sam, da ti kažem »s Bogom!« Nijesmo se zamjerili i zavadili, pa zašto da se ne rastanemo lijepo u ljubavi i poštenju... Izabrao si drugu, — e pa sretno ti bilo. Samo molim te, kaži ti njezinoj materi, nek si priveže jezik i nek me ostavi na miru; nijesam ja njoj ništa zla učinila, pa neka ni ona u mene ne dira... Ne treba ona mene mraziti u tvojima očima; vidim ja i sama, da si se tamo udomaćio... Sretno ti bilo, pa ostani »s Bogom!«

I uzev Pavla za glavu, poljubi ga triput u oči i čelo. Rekav nato »laku noć«, ode, glavu visoko držeći, koracajući gracijozno i majestetično kao kraljica...

Nas dva ostadosmo prvi čas bez riječi. Pavlu drhtala i ruka i usnica, i da nije bilo mene,

on bi joj se valjda objesio o vrat i zadržao ju u svom zagrljaju; ovako ona i dođe i ode, a on niti ne pisnu...

— Što veliš na to? Ded rastumači tu sfingu, tu dušu naše Slavonkinje! Ovamo su kao papiri na burzi; kupuju se — prodaju se, rastu — padaju, sad se otimlju za njih — sad ih niko ne gleđe... I tako neprestance, kroz tisuću ruku prođu, dok im ne dođe rok, te zanavijek utrnu... To je jedna strana, posve obična, — al otkle im uz ovu životinjsku ona druga poetična, djevičanska!... Ona se došla sa mnom oprostiti, — ko bi sad mogao pogoditi, je li onaj »s Bogom« rekla nevina djevica ili zadnja propalica!... Ona me blagoslivlje, želi mi sreću, ljubi me u oči, — jesu li to isti oni poljupci, što mi ih je malo prije davala, ili ti poljupci potječu iz čuvstva nama nepoznata?

— To ti je ono, čega u muškarca nema; ono nešto, što se samo u ženi skriva i čemu mi nigda na dno doći nećemo...

— Ja sam mislio, da je to nekakova nacijonalna osebina slavonska, reče Pavao.

— Hvala ti na tima osebinama; ja mislim, da ih već dosta imamo, a da ne moramo još

novih isticati... Imamo nekaku slavensku dobroćudnost, od koje samo drugi korist vuku; hvastamo se pjesničkim darom, — a još nemamo pjesnika, koji bi i druge narode zanijeti mogao; utvaramo si, da smo izvanredno darovit narod, a kad tamo, a mi još nijesmo kadri shvatiti duševnu veličinu ostalih naroda; dičimo se ljepotom naših žena, — eto ti je, sad je jedna tu bila, pa reci mi, bi li ikojoj zemlji na ponos bila!... Jadnih li nas, dok se budemo jedino dičili našim narodnim osebinama, a ne budemo znali raditi, žrtvovati i pregarati. Doklegod ne zbrišemo barem tri četvrtine tih osebina, sve dotle slovićemo u svijetu kao zaostali, a ne kao daroviti narodići...

— Laku noć, priša! Ja sam nazebao, meni ne treba danas ništa, doli tople postelje... O tom ćemo se drugi put razgovarati, kad budem zgodnijeg raspoloženja.

— Misliš li, da će to skoro biti — ?

— Uskoro, uskoro! Jer nije to kod mene ona prva puna poezije, s koje mladi ljudi gube i pamet i srce —

— Misliš li, da ona pravi razliku među mladima i starima, ta u sto oblika pokazujuća se uvijek ista — ljubav?

— Uvijek ista, ista — — laku noć, priša!

— Laku noć!...

* * *

Polazeći kući vidim pred sobom na mjesečini dvoje čeljadi, muško i žensko. Idući nedaleko iza njih, razabrao sam posve dobro, što govore.

— Indi, Marko, ti mene baš ostavi!

— Tako je, da! najprije ti ostavi mene — radi njega, a sad ja opet tebe — radi njega...

— Pa što si se time pomogao; znaš, da je i učiteljica negda bila njegova.

— Pa neka je, — s njom će mi ipak biti bolje nego s tobom; jer ona ima poznate gospode, pa će me napraviti za financiju ili lugara, pa ću se tako uz nju i ja dostati gospodstva, a da uzmem tebe, ostao bih uvijek graničar — — — — — — — — — — —

To je bila Katica, a muškarac, koga sam po glasu spoznao, bio je onaj kršni momak, koga sam vidio kod učiteljice Marije.

* * *

Nekoliko dana iza toga stigne mi moje premještenje na drugi kraj Hrvatske. Pavla nijesam ni vidio pod zadnje vrijeme; zaručio se

on sa Sofijom, pa se nije ni micao odande; vjenčanje imalo se što prije obaviti... Požurio sam se sa selidbom, da izmaknem, dok je još dobra puta bilo, pa se tako ne mogoh sa Pavlom oprostiti: svaki dan ga triput potražih kod kuće, nu ne nađoh ga; čini mi se, da se je stidio, pa se sakrivao preda mnom...

Kod Božićevih ne htjedoh ga tražiti, jer se baš sad po selu govorilo, da je Božić osuđen na tri mjeseca zatvora radi klevete i potvore.. Htjedoh napokon poći do učiteljice Marije, nu onaj razgovor Markov s Katicom ne dade mi onamo; boljelo me na dnu duše, kadgod sam pomislio na to krasno stvorenje, koje nije moglo u sklad svesti čudno svoje srce sa onako bistrim duhom...

I tako ja odoh jednog ranog maglovitog jutra sa još maglovitijim čuvstvom iz tog lijepog kraja naše domovine...

—

Godinu dana iza toga putovao sam novom posavskom željeznicom. Na maloj jednoj postaji uđe u moj kupe visoka, umotana ženska (bila je zimska noć). Pomažući joj prtljagu smjestiti, upoznam ju, — bila to učiteljica Marija. Promijenila se uvelike, te ju jedva po

glasu mogoh spoznati; omršavila je, pa joj se i tijelo i lice steglo...

— Ah! vi ste to, — ko bi se tomu nadao! reče, pruživ mi ruku; nijesam mislila ikada vas već vidjeti.

— Otkle i kamo? ako smijem pitati.

— Odande, iz R... Bila sam ondje, da donesem nešto živeža za kuću... Ja sam Markova supruga, — on je lugar u žalosnom jednom ličkom seocu, gdje nit je živjeti nit umrijeti... Blažena naša Slavonija, nigdje je više na svijetu...

Vidio sam, da je ostala ista ona Marija, iskrena i otvorena, kao i prije. Nije mi tajila, da joj u bračnom životu ide zlo, jako zlo; nu pripovijedala mi svoju bijedu onim spokojnim, odrješitim tonom, koji unaprijed odbija svako sažaljenje...

— A što je s njima? — upitam ju.

— S njima?... Ono, što sam vam rekla da će biti. Vjenčali se i otišli u grad, u misli, da će se jedno s drugim dičiti po svem svijetu. Ona, kako znate, nije na selu nikad ni vidjela iole odlična muškarca do Lackovića; kad je došla u grad, pa opazila onaj sjajni i burni život, ubrzo joj omrznu suhonjavi i oličeni

suprug... Pričinio joj se on kao isluženi, no uvijek ukočeni i po taktu koračajući vojnički konj... Još brže dozlogrdjela ona njemu, jer znate i sami, da ona nigda nije posjedovala ni materijalnog ni duševnog imetka... A on, stari neženja, đipao bi od bjesnila, kad mu ne bi štogod po ćudi bilo, a ona bi se samo smijala njegovu bijesu, te i nadalje uživala u poklonima i laskanju mladih kicoša, kakav je negda i Lacković bio... Zaboravila sam vam reći, da se je Sofija razvila u divnu ljepotu, za kojom se je sav grad oglédao; toga Lacković dakako da nije mogao podnijeti... I tako se oni poslije pol godine rastaviše...

On se potuca kao i dosad, a ona eno je u R... kod roditelja, neće ni da zna za njega... Govori se u selu, da se bogati Francuz, šumski trgovac, često viđa tamo kod njih; ne znam, je li istina, jer otkako se Sofija vjenčala, vidjela sam, da moji rođaci ne mare više za me, a ja opet neću da im se narivavam, pa tako ni sada nijesam bila tamo...

Vlak fićuknu i ustavi se. Oprostiv se s Marijom, koja mi zaželi bolju sreću nego Pavlu, sađem ja dolje, a ona odjuri vlakom u crnu, vlažnu noć...

NAŠ PILIP

SLAVONSKA CRTICA

I.

Ime mu je doduše bilo Filip, nu zvali ga »Pilip«, jer je taj drugi naziv nekako zgodnije pristajao cijelom njegovom biću; bio on nakaza — pa mu i ime nakazili. Druga njegova osebina bila je možda još izvanrednija negoli ta prva — on je naime bio, kako se je i sam rada hvalio, rodom iz dva sela: mati mu bila iz Bušetine, a otac iz Turanovca. U kojem je od ta dva sela rođen, nije se pravo sjećao, pa si je zato valjda i upiljio u glavu, da je rodom iz obadvaju. Do četrnaeste godine nije ni sam znao, kako mu je ime; mati mu umrla za rana, otac bio kukavica, pa se dijete potucalo od nemila do nedraga, nit što dobra čulo, nit vidjelo.

— A da kako su te zvali, kad si bio malen?

— Vrag!

— Ne griješi duše, Pilipe, šta to govoriš!...

— Bože mi prosti! al čemu bih i lagao... Kad sam potjerao marvu na pašu, vikali su za

mnom: Žuri se, vraže, noge ti otpale! Kad sam navečer kući došao, izdreknuli se na me: Vrag te odnio, gdje si bio tako dugo! A kad sam jeo, ni onda im nije bilo pravo: Vrazi te trgali, zar se još nisi naždерao!... Tako sam i ostao vrag; pa meni je pravo — jedno ime kao i drugo.

A da mu je sve na svijetu, pa i to bilo pravo, vidjelo se na njemu. Bio je uvijek jednak, ni mlađi ni stariji; okrugla glava, s debelim masnim obrazima, ponešto utonutim kao u čavke plavkastim očima, bila je veoma slična crljenomu loncu na zjalu. Nigda na tom licu bud kakove crte, bud kakova nabora, uvijek je ono bilo i glatko i oblo. Ili ga kudio ili hvalio, uvijek se on kesio i bekeljio, te skretao glavu sad lijevo, sad desno, doticajući pri tom ušima ramena. K tomu jošte mu i hod medvjeđi, trom, — kad ide, kao da se otkida meso s njega, — te cijela ta prikaza bila okruglo valjkasta materija bez izraza, bez trunka energije. Ako mu se već ništa drugoga nije moglo pročitati iz lica, to mu je ipak iz cijeloga bića virila lijenost, i to tako razgovijetno, da ju je svaka uz ono dremljivo malo uho prilijepljena vlas, svaki trepet oka, svaki

ocir usana jasno odavao. Od tjelesne nije ništa manja bila ni duševna tromost, te se tuj nije moglo razlučiti: koja li je uzrokom, koja li posljedicom.

Kako prigrije ljetno sunce i teški poljski poslovi započmu, nestane Pilipa preko noći, bez traga i glasa; čim pako pod jesen lišće požuti i prvi mraz pade, — eto i Pilipa, kao gljive iz zemlje. Prikrpao se on uz našu kuću. a mi sami nismo znali, u što li lijenčinu hranimo, jer nije privrijedio, koliko je pojeo. Trpjeli smo ga po svoj prilici zato, jer u svakom Slavoncu ima dobra desetina toga Pilipa —: gdje je štogod, tu se ne vodi računa...

Cilj Pilipova života bio je — jesti i ništa ne raditi; ostvarenje toga ideala bila mu je najpreča briga, to je ispunjalo i nadahnjivalo cijelo njegovo mišljenje. Najsretniji dani njegovog života bili su: Božić i Uskrs, jer tih dana nije morao ništa raditi, a mogao je jesti, koliko je samo u njega stalo. Najvolio je sam za se blagovati, jer »on da ne može tako brzo gutati kao drugi, a njemu je, kad naglo jede, kao da i ne jede. Sve se to može polagano, čemu bi se čovjek sa svačim ubijao; za jela

treba dva tri puta stati i otpočinuti, da se bolje slegne; pa dok se čovjek sve lagacko najede, i dva tri puta oko sebe obazre, — eto ti u to i mraka — pa i večere...« Kad se prostre stol, neće se Pilip prije latiti, dok se sve zdjele preda nj ne donesu; onda on tek sjedne, okrene se još nekoliko puta, da se osvjedoči, da je sam, privuče s nekim strahopočitanjem sve zdjele k sebi, proučavajući ih čas dva, dok se ne odluči, koje bi se najprije latio. Kad nije siguran, koja je najbolja, onda pojede polovicu iz jedne, pa polovicu iz druge, te onda opet iz one prve, — i tako redom. Obično pojede najprije meso i kolače, zatim juhu i ostalo; ono, koje mu se najmanje sviđa, ostavi naposljetku, nu ne prezre ničega. Kako jede, tako neprestance popušta kožnati pas (remen), doklegod mu se trbuh toliko ne napne, da jedvice sastavi remenu kraj s krajem. Dotjera li do te točke, onda sav sretan kaže, da je napunio obadva »trbuška«, i onaj doljnji i onaj gornji (ispod i iznad remena). Poslije jela vidjelo mu se, da je neobično blažen i zadovoljan: uživao je u samu sebi, obazirao se, migoljio očima i nakretao glavom kao gusjenica, kad ju sunce prigrije...

Koliku je privlačivu silu jelo na njega imalo, najbolje odaje slijedeća zgoda. Susjedni sluga, pribjegli Hercegovac Maksim, bio dobar lovac; jednog »malog svetka«, kakovih u Slavoniji svakih deset dana po jedan ima i koji se time slave, da taj dan »ne valja ništa raditi«, pozove Maksim Pilipa u lov, pa da će se do volje najesti divljih pataka. Pilip se dugo skanjivao, ne mogav odlučiti, da li je bolje hodati dva tri sata po žegi i onda najesti se mesa, — ili je bolje pružiti se pod orah i cio dan bezbrižno u hladu valjuškati se. Napokon ga Maksim ipak nagovori i pođu. Došav do rita, ubije Maksim patku, al na drugom kraju, te natjera Pilipa, da ide po nju; Pilip se zasuče i zagazi, nu težak kakav je bio, zapane u pol baruštine, propav do pojasa u glib, te ni amo ni tamo.

— Na zdravlje, Pilipe, ručak! doviknu mu Maksim, te onakav jogunast opali još jedanput — tobož na patke — pravcem k Pilipu, da je olovo sve prskalo oko njega... I nato Maksim ode, a Pilip osta, valjajući se i čupajući sa sebe konjske pijavice, štono se pohvatale po njemu kao crni uštipci. Kogod prođe, čudom gleda, što to Pilip sjedi u ritu, — al Pilip nikomu ni zere, već samo čupa pijavice i

keseć se razgleđe okolo sebe kao guska na gnijezdu. Kad su ljudi po drugi puta onuda prošli, a on sveđer čuči u bari, zapitaju ga, što za Boga ne ide van? Sad istom Pilip ocireći se odvikne, da se ne može ni maknuti, a nekmoli izaći. Nato mu dobaciše uže, upregoše tri konja, te ga teškom mukom iščupaše iz gliba. Kad ga dovaljaše na brijeg, protrese se Pilip, da je sve naokolo kaljužinom poštrapao; jedni brisali rukavom oči, drugi pljuckali i iskašljivali smrdljivo ritsko blato, a svi su bili puni crnih mrlja i piknjica kao šareno prase.

— Pazi der, Pilipe, malo, tako se i psi otresuju, kad iziđu iz vode...

— Ti si pas! odvrati Pilip i ode na jedan sat uokolo, da s druge strane rita izvadi patku —

Maksim je znao, da će tako biti, pa je išao na to, da nasamari Pilipa. Pilipu nije bilo toliko, što je sedam sati sjedio na suncu u glibu, već mu bilo do toga, što nije cio dan ništa jeo, a patka mu pred nosom.

— Lopov jedan, okosio se on na Maksima, vjesiće on kadgod na vješalima, kao i moj otac.

— Ma nije ti, Pilipe, otac na vješalima svršio.

— Nije doduše, al malo fali da nije. Bio je prvi hajduk, — i mene je zvao u krađu, al ja nisam htio. Bio je baš tako malen kao i Maksim, al je ipak mogao i najvišu ogradu preskočiti. Svaki čas je bio zatvoren, al se znao dobro izlàgati, pa ga treći četvrti dan puste; nu naposljetku je ipak nasjeo. Jednom pošao krasti ovce, ovčar ga dočeka, pa mu zabije iz male puške jedanaest kukinja u rebra... Ala je bio žilav, — istom treće nedjelje umro u štaglju, da niko nije ni znao... I pravo mu je bilo! Jedanput me istukao, da je sve krv štrcala iz mene — pas jedan!... Tako će jedanput i Maksimu biti... Hehaha!... nasmije se napokon kao od dragosti, što se je tom prispodobom osvetio Maksimu.

Radinost Pilipova bila je napram lijenosti nekako kao jedan naprama sto! Posao je obavljao od prilike ovako: Časak dva vrpolji s rukama oko posla, nato se ispravi, ogleda se, pljune na lijevu, pa na desnu stranu, ogleda se opet uokolo, pa ne spazi li ništa izvanredna, pljune u jedan pa u drugi dlan, — te se u neke nekavice opet prigne nad posao... No ne zadugo, jer uto stanu sati na zvoniku izbijati; a Pilip se brže bolje ispravi, te uzme nekim

pobožnim mirom brojiti sate, tikajuć kažiprstom, kadgod izbije. Kad sati prestanu, kimne i on glavom, kao na potvrdu. Napokon izbroji na prste, koliko sati fali još do pol dana, a kad izbroji, onda fićukne potiho, — jer ma koliko bilo, njemu je uvijek još dugo i dugo do ručka. Kadgod mu se pričini, da sati davno već nisu izbijali, onda popostane i prisluhne koji časak, pa ako ne dočeka, onda ode na kućni prag te po sjeni računa, koliko je još do pol dana... A kad mu se dovikne: Brže, Pilipe, šta to radiš! — onda žmirucne očima, kao da si ga iglom ubo u treptavice, slegne vratom i u pol prkosa u pol smijeha odgovori: Dugo je do mraka!

II.

Kao što je izvanrednu pomnju posvećivao nutrinji svoga dragoga tijela, isto tako cijenio je uvelike i vanjštinu si i sve ono što je bilo njegovo. Nikad on neće nikog ni rukom ni jezikom dirnuti, ali kad mu kogod nehotice na nogu stane, neće prostiti ni malomu djetetu, nego će dvostruko zadanu mu bol povratiti, — ne iz zlobe, nego iz ljubomornosti na svoje meso. Osim toga debelog, natučenog tijela nije

ništa drugoga imao, jer ništa drugog nije trebao. Za odjeću nije se nigda brinuo; kakvihgod cunja nađe, sve povješa na sebe i ne skida ih prije, dok same ne popadaju; zimi višeput izgleđe kao živi plastić sijena. Nu zato je bio upravo ponosan na dvije »svoje stvari«, a to je bila nekakova škljoca (britva) i frula; obadvoje držao je on za osobite izvanrednosti: njegova frula imala je takav čist glas, da čišćega nije moglo biti; škljocom pako prerezao je negda živomu jarcu rog, — i nije se prebila, nego samo malo nakrnjila. Osobitu vrijednost podavalo je tim dvjema stvarma — po Pilipovu mnijenju — i to, što su bile od Majke Božje Bistričke, te je Pilip bio duboko osvjedočen, da take frule i škljoce uopće ni nema na svijetu. Bio je uvjeren, da svako vreba, kako bi mu ukrao te dragocjenosti, pa nije nikad mogao naći dosta sigurna mjesta, gdje bi ih sakrio. Po deset puta zaviri u staju, da vidi, jesu li još tamo, kamo ih je vrgao.

Njegov odgoj, način njegova življenja zatomio je u duši mu svaku želju, svako čuvstvo, s kojih ostali svijet bud pati, bud uživa. On je bio napram svemu ravnodušan, ništa nije moglo njegovih misli bud razgrijati, bud ras-

tužiti, jedina crkva imala je neku privlačivost za njega. Nu akoprem je bio bogobojazan, to ga ipak nije toliko čuvstvo pobožnosti u crkvu vuklo, koliko ona isprazna želja i pohlepa, da se nagleđe najraznolikijih predmeta i osoba; od prilike isto ono čuvstvo, koje djecu vuče u lakrdijaške izložbe. Nijedne nedjelje nije Pilip izostao od službe Božje; čim prvo zvono zazvoni, baci on svaki posao, povješa na se štogođ ima, pa se odgura do crkvenih vrata. Tuj pred vratima stane, te keseći se promatra majmunskim pogledima ulazeću svjetinu, pa kad već nigdje nikog ne vidi, da se žuri službi Božjoj, onda se on tiho-bojazljivo uvuče u crkvu, sa izrazom zadovoljstva, kao da je najtežu službu pred vratima izvršio. Sad on drži smotru po crkvenom prostoru; on zna za svaku sličicu, svaku svijeću, pa se kesi i žmirucka, — ko ga ne pozna, rekao bi, da se razgovara s njima. Ako tamo gore iznenada gromornije zasviraju ili zapjevaju, onda on zastrese glavom, kao da mu se osa zaletjela u zatiljak; nije trpio, da ga išto buni u njegovu zijanju. Najvećma je uživao u starom zgrbljenom zvonaru, kad se obuče u crkveno ruho, pa zađe crkvom kupiti darove; kamogod se

stari krene, Pilip ne skida očiju s njega. Svaki put, kad se vrati iz crkve, pripovijeda o »gospodinu« — osim zvonara nije nikoga zvao gospodinom —, kako se je onakav suh i mršav pružio kao jarac na ražnju, dok je užegao one dvije najviše svijeće... pa kako se je onda opet zapleo u dugačku crkvenu suknju, te posrnuo na klečeće babe... Sve je to pripovijedao s nekom sladošću i kikotom, da se nije znalo, žali li, ili se ruga jadnomu crkvenjaku. Zvonar opazio je odavno već to izvanredno obožavanje svoje osobe, pa pomislio, da mu se Pilip, onakav bojazljiv, kakav je bio, mučke valjda nudi u pomoć, te ga jednom zovne, da mu pomogne zvoniti na mrtvaca; nu Pilip mu se slatko naceri, obiđe dva tri puta oko njega, pljune lijevo i desno, te slijegajuć glavom ostavi zabezeknutog, mrmljajućeg starčića.

Sa tog velikog nagnuća za crkvenima stvarima nastradao Pilip jedanput; i tu ga je nasamario Maksim, koji nije mogao pregorjeti, da mu Pilip proriče sudbinu svoga oca.

Jedne nedjelje popodne, kad su se po običaju pred kućom izvalili, reći će Maksim Pilipu:

— Pilipe! Ja sam bio danas u crkvi, pa se nisam mogao domisliti, je li propelo, što visi kod velikog žrtvenika, novo ili je staro? Što veliš ti? Ti bi to morao znati, ti ideš svake nedjelje u crkvu.

Pilip, koji je svu crkvu znao napamet, nije bio kadar dati Maksimu odgovora; pomutilo mu to pitanje sav život; otkako se rodio, nije toliko mislio.

— Znaš ti, Pilipe, što, svjetovaše ga Maksim, do oltara ne možeš ti, sve da i hoćeš doći, da vidiš iz bližega; ako upitaš »gospodina«, on bi ti doduše mogao kazati, ali mogao bi te i prevariti, nego na svu tvoju sreću, prekosutra je Markovo, biće crkveni ophod, pa će se propelo nositi sve do nakraj sela, gdje stoji krst pod lipom; onda ti gleđi, da kakogod uočiš...

Kad je Markovo osvanulo, navukao Pilip na se, štogod je samo našao; na leđa prebacio dvije kabanice; jedna bila nekad vojnička, sva već zelena; druga bijela, čobanska, s crljenima zakrpama; na glavu nabio izlizani cilindar, kakav nose stari umirovljenici i to samo na najveće blagdane. Grdili ga da baci tu grdobu s glave, al on se samo cerio, svaki čas skidao cilindar, oglédao ga napram suncu, da li se

još sjaji, i sveđ ga lagacko gladio, kao da mačku miluje. Jedva prvi put zazvonilo, otetura se on u crkvu, njihajući se kao prenatovareni lički osao. Kad je banuo u crkvu, najprije pogleda k žrtveniku, al svetoga propela nema; skinuo ga »gospodin« već, da ga okiti vijencem. Pilip stresao glavom i nasmijao se, ne mogav pojmiti, kako da baš sada nema propela, kad ga on hoće da vidi; to je njemu bilo više nego smiješno...

Malo zatim krene i ophod; svjetina se pružila ulicom kao šarena vrpca, a najzadnji, kao i u crkvi, klimatao Pilip.

Uto ga Maksim gurne u rebra.

— Pilipe, zar ti nećeš gledati propelo?

— Gleđi ga ti, kad ga nema.

— Kako nema, — eno gle, gdje ga nosi momak u prvom redu.

Čim Pilip opazi cvijećem okićen krst, nagne u trk duž cijelog ophoda, da su mu kojekakve krpe i užeta sve vrcala sa nogu. Kad je stigao nosača, ustavi se pred njim pa unatraške hodajuć uze zjati u propelo. Zalud momak mahao propelom na Pilipa, samo što ga ne udari po glavi, zalud starci boli svojim štapovima naproti Pilipu, da ga otjeraju odande, — Pilip

samo gleda u vis, ceri se i trepta očima... Uto dotrčaše dva stražara, spopadoše Pilipa za leđa i otiskaše ga u zatvor.

Kad je treći dan došao iz zatvora, upita ga Maksim:

— No, Pilipe, je li novo ili staro?

Pilip nit se ljutio, nit jadikovao, već kao u brizi odvrati:

— Bože mi prosti! ja još ni sam ne znam pravo, — al sve mi se čini, da su onoga staroga Isusa nanovo pomaljali...

Niko živ ne bi mogao Pilipu utuviti u glavu, da ga je Maksim zavarao i upravo natjerao u zatvor.

— Tako su me još jednom baš za ništa zatvorili i još me se natukli...

— Valjda si štogod skrivio —?

— Nisam baš ništa.

— A da kako onda?

— Eto tako!... Pilip stade brojiti na prste, te ih izbroji svih deset... Bože mi prosti, sad valjda već smijem kazati; čini mi se, da je već prošla deseta godina. Bilo je to tako: ja putovao, pa me noć zatekla; bilo jako hladno te nisam htio stajati i tako zabasam u mraku. Uto spazim nedaleko vatru i pođem pravcem

onamo; kad ja tamo, a to na livadi izgorio plast sijena, ali oganj se već staložio, a ja ozebao legnem na toplo garište. U zoru probude me panduri, svežu mi lancem ruke, pa sa mnom u zatvor. Pitaju me tamo, zašto sam zapalio sijeno? A ja im kažem, da sam samo spavao!... Oni opet pod svu dušu hoće da znaju, zašto sam zapalio? A ja njima opet kažem: briga mene i za vaše sijeno i za vašu vatru, — ja sam ozebao, pa sam legao pa zaspao... Hehaha! ala su se ljutili, baš sam se morao nasmijati. Kad su se navikali, onda me povale na klupu i odrape mi trideset na gole gaće; da su mi još kojih desetak udarili, morao bih jaukati, jer već je išla krv... Sutradan su šibali jednog drugog, taj se je derao kao vol, a meni donesu tri zdjele kupusa i mesa... Tako su me hranili deset dana, — bar sam se najeo! Deseti dan pitaju me: Boli li me još? A ja kažem, da ne boli. A ti hajd, otkle si i došao, evo ti forinta, pa da nisi živu stvoru govorio, gdje si bio... Ala sam bio lud! Da sam rekao, da me boli, možda bi me još jedno deset dana hranili, bar bih se najeo mesine... A pa svejedno, ja velim, dobro je i tako!...

— A gdje ti je forinta?

Pilip se jedva skani te izvuče iz frule zamotanu forintu, staru izvan tečaja; samo ju pokaza i opet brže bolje smota i strpa.

— Ne hasni ti ju, Pilipe, čuvati, te više ne vrijede, sve da ih hiljadu imadeš.

— Fiju-u-uk! fićuknu Pilip, toliko nema valjda ni u svoj županiji...

— — — — — — — — — — —

Kako je od mladosti išao samo za marvom, te veći dio života proveo pod šumom na paši, to nije ni čudo, da je slabo mario za ljudsko društvo; što više, on se je nekako bliži osjećao životinjama nego ljudima, jer dok se je ovima uklanjao, to je n. pr. krmke tjerao u svinjac s riječima: »U sobu, ljudi, u sobu, ljudi!«... Isto tako znade po četvrt sata promatrati pijevca na dvorištu, pa kadgod taj zakukurikne ili zovne kokoške, da im pokaže zrno, svaki put Pilip veselo skrene glavom, naceri se i rekne: »Kao čovjek!«... A zeca, kad visi u trijemu na klinu, najprije žali pa ga napostjetku povuče za brkove i ponovi: »Smije se ko čovjek«!... A kad djetlić zapjeva, ode Pilip preko plota ća pod ono stablo, te prati svaki kretaj šarene ptice, kesi se i oponaša za njom glasni onaj: glji-glji-glji... A kad djetlić odleti,

prati ga Pilip očima, doklegod ga vidi, i opet će: »Ko čovjek!«

Veoma je značajna ova malica, gdje Pilip — kao u snu — nije znao zbilju od umišljenosti rasuditi. U staji, gdje je spavao, prilijepio si do uzglavlja naslovnu sliku od »Ueber Land und Meer«, gdjeno Titani na ramenima drže zemaljsku kruglju. Po cio dan znao Pilip u tu sliku buljiti, sve mu na njoj bilo čudno i nedokučivo. A kad mu se reklo, što ta sličica znači, uze on sa sažaljenjem pokazivati na jednoga od Titana, »koji se je već tako zgrbio pod teretom, da će za koji dan morati klonuti i pasti«... Treći dan nije Pilip više tu ležao, nego si prenio log na drugi kraj staje, jer se uplašio, da će »onaj treći« zbilja popustiti, te bi kruglja mogla omaknuti i njemu se na glavu skotrljati...

Ko ga je vidio, tu ljudsku priliku, zbijenu od sto kilograma kosti i mesa, ne bi ni u snu pomislio, da je i Pilipovim srcem proujala ona slatka lagoda, što ju sveopćim imenom zovu: ljubav... Sa ženama i uz njih najvolio raditi, jer ih se nije bojao, a što ga one većma bockale, to se on slađe smijao; jedino kad ga sa svih strana salete, onda se on samo strese,

kao da muhe tjera sa sebe, i stoičkim mirom ponavlja one mudre riječi: Ala melju, ala brabonjaju!

Nijedna žena nije se usudila pred njim potpregnuti ili zasukati, jer on bi sav posao bacio i svom pohotom buljio u ono malo gole noge... Taj čas upiljio se on sav savcat u onu misao, koju je pjesnik zaodjenuo u sjajne riječi:

Za jedan čas na krilu tvom,
Pa udri grom me prijek!...

Da će Pilip s ljubavi ikad nastradati, to nit je on, niti iko živ pod nebom mislio. Pa ipak tako došlo. U susjedstvu bila čavrljava djevojka Marica, koja nije osobito škrtarila svojim ljepušastim tijelom; Pilip uvijek govorio, da će tamo prijeko u susjedstvu badava, dok je živ, služiti, samo da može cio dan gledati u Maricu... Kad je Marica jedanput na njivi oboljela, pa jedva do kuće došla, onda je Pilip mjesec dana spominjao: »Da je on znao, da je ona bolesna, on bi ju na kolicima sâm dovezao kući, on bi ju dapače i na leđima doprtio, samo ako bi joj tako zgodnije bilo...« Ta Marica imala ljubavnika, nekog dugačkog, suhonjavog trgovčića, a Pilip nekako opazio, da

se taj Müller po noći provlači na Maričin prozor. Kadgod je to pripovijedao, vidjelo mu se, da se je kiselo cerio, a Müllera je zvao »krvavi zalogaj«... Jednog jutra probudi nas jauk iz susjednog dvorišta; kad tamo, a Müller se rastegnuo po travi kao zgažena žaba. Pilip ga dočekao pod Maričinim prozorom, digao ga u vis i bubnuo njime o zemlju, kao kad svinjama razbija misirače, te na Mülleru malo koja kost čitava ostala. Kad su oružnici došli, pa vezali Pilipa, skretao on glavom i kesio se kao svagda; a kad ga zapitaše, zašto je to uradio, prasnu on u hihot:

— Zar sam mu ja kriv, da ima noge ko štiglic... hehaha!...

Osudiše ga i zatvoriše, i nigda ga više odande.

KAPETAN GAŠO

SLAVONSKA CRTICA

I na selu imade ljudi, koji bi, da su im prilike dale bliže živjeti svjetskoj pozornici, bili bud glasoviti muževi, bud originalci, kakovih među izobraženom klasom sve to rjeđe ima, jer kultura izglačuje i najosebujniju ćud i značaj, kao što brzica bridak kamen ispire u šljunak. Nu nije u tom obziru ni na selu mnogo bolje, jer jednostavni i jednolični život seoski već sâm po sebi nije kadar odgojiti muževe s puno raznolikijim značajem, čuvstvom i mišljenjem. Ovdje ondje nalaze se doduše po gdjekoji originali, nu teško je na njih naići, jer im se ne dade u pravo vrijeme prilika, da se istaknu svojom osebujnošću, dok još nije posve utrnula u njima.

I Gašo Vukašinović iščezo bi u svagdanjosti, kao i svi njegovi seljani, kojima spomen ni tri dana poslije smrti ne traje, da nije slučajno pol godine bio podnačelnikom. Zvali su ga i »nezadovoljni Gašo«, jer je uvijek prigovarao, i svakomu istinu u brk govorio. Bio to prost seljak velike darovitosti, realista, koji je ra-

čunao samo sa zbiljom i svojim zdravim razumom, koga je svagdanja briga i neslomivo poštenje očeličilo, da se nije bojao nikoga do Boga i svoje savjesti; čovjek, koji je dobro spoznao svoj životni cilj, pa se ničim od njega nije otkrenuti dao... Gašo bio za mlade dobe vojnik i stražmeštar; u talijanskom ratu, bivši na pretstraži, otklonio svojom opreznošću i energijom veliku pogibelj, — a za taj njegov čin dobio njegov kapetan visoko odlikovanje, a Gašo — ništa.

— Pa nek ti bude! — pomisli Gašo, koji se je nadao u tom ratu postati poručnikom; postani i đeneral, ako hoćeš, a ja idem u moje selo, pa ću orati i kopati, i biće mi možda bolje nego tebi...

I tako on pade jednog dana s ratnog polja ravno na svoju oranicu, isprvice ponešto mrk, što mu se je sreća baš između prstiju isklizla. Kadgod bi se te zgode sjetio, svaki put bi dovršio:

— Da je bilo malo više sreće i pravice, bio bi Gašo danas kapetan, zacijelo da bi bio...

I radi toga zvali ga u selu porugljivo »kapetan Gašo«.

Inače je Gašo bio siromašak; imao je jedanaest sinova, a pri porodu zadnjega umrla mu žena, — te tako on bio svojoj djeci i otac i mati. Kraj sve nevolje ipak je volio svoju djecu kao ptica mladiće; a i bili su to derani kao bivolići, sve jedan drugomu do uha, svi garavi i glavati, svi zdravi i bistre glave kao i otac Gašo. Onog od šest godina ostavio bi on kod kuće s trojicom mlađih, pa je taj šestgodišnji imao brigu sa svom kućom, on je onima mlađima i kruha odrezao, i lukovicu nasolio i krumpir u pepelu zapretao; on je i živad nahranio i krmčetu bundeva nasjecao... Nigda ta djeca nijesu plakala, uvijek su bila vesela i mudro razabirala, što im otac pripovijeda i zapovijeda. A Gaši bi tada oko zasjalo, lice se razvedrilo, a nešto kao da je šaptalo u njemu: Budućnost je tvoja!

Gašu nijesu baš osobito voljeli u selu, jer je znao svakomu istinu otsjeći; a osim toga znao Gašo i dobro čitati i pisati, pa bistrouman, kakav je bio, znao je on svakoga čovjeka pravom vagom odmjeriti. On je svaku novost u općinskoj upravi duboko shvatio i ocijenio, pa zato i nije čudo, da je mnogima bio trn u oku, te su svaki način nastojali da mu začepe

usta. Nu imao je on i svoju stranku među siromašnijima, koji su skupa s Gašom pjevali: »Ciju-viju! pa u našu jadnu šiju...«

Ta siromašna stranka htjela je svakako, da i Gašo dođe u općinsko vijeće, da bude bar podnačelnikom, ako već ne načelnikom, — jer da je Gašo bio za to najsposobniji, to su i protivnici priznavali, ali nijesu htjeli, da im sirotanak zapovijeda. Nu Gašina stranka ipak ga protura za podnačelnika; nije im doduše puno koristilo, jer je i načelnik i veći dio vijećnika spadao drugoj, bogatoj stranci, nu ipak su postigli to, da se u selu znalo, što se tamo radi, jer je Gašo morao svojima potanko razložiti, što se tamo radi i o čemu se snuje. Otsad su u općinskom uredu još većma zamrzili na Gašu, te se klali međusobno i bacali jedan drugomu klipove pod noge, gdjegod su samo mogli. Premda je proti Gaši više njih bilo, ipak mu ništa ne mogoše, jer je Gašo u svakom pogledu bio poštenjaković, a k tomu duševno visoko nad njima, te su morali ne jedanputa osjetiti oštar žalac njegovog jezika, premoć njegovog bistrog duha.

Jedanput se u nekom povjerenstvenom poslu vozio načelnik s Gašom u jednim kolima

kroz šumu; gdjegod ih spriječi trnje ili niske grane, tu Gašo navuče svoju izlizanu šubaru na svu glavu, da mu kupina i glog ne izgrebe očiju, — dočim bogati načelnik skine svoju novu kapu, pa se gologlav sagne u kola, sakriv više kapu nego glavu.

— Ma što ti to, brate, čuvaš? upita Gašo načelnika.

— A da što bih — novu kapu, odgovori taj.

— No hvala ti, Bože! — Ja čuvam glavu, a ti čuvaš kapu. Zar je tebi milija kapa od tvog oka i tvoje krvi. Drugi svijet kupuje sebi kape, a ti valjda kupuješ glave...

I od tog dana govorilo se po selu: Naš načelnik ne kupuje sebi kape, već glave, — pa uvijek kupi onu istu tvrdu, šupljikavu.

Načelnik bi zatvorio pol sela skupa s Gašom, al nije se usudio proti svoj općini ruku dignuti, već vrebao zgodu, kako bi ugrabio Gašu i osvetio mu se. Lako bi bilo, da se je uspizmio ma na koga drugoga, al Gaši osvetiti se, malo je ko u selu dorastao...

Gašo, da prehrani onoliku djecu, radio dan i noć, i petkom i svetkom; nije on imao kada svake nedjelje u crkvu ići, niti je imao kada prisustvovati svima obredima. Jedanput žup-

nik, propovijedajući o bezboštvu i bezvjerju, uze izdaleka šibati i na Gašu. To se Gaši na žao dalo, po poruči župniku, neka najprije mete pred svojim pragom, a onda pred tuđim. Uslijed toga pređe i župnik u neprijateljski tabor proti Gaši, i stade još žešće udarati na kukavnog podnačelnika. Gašo nije ni za to mnogo mario, nego bi svakog blagdana natovario svoju djecu u kola, pa se odvezao u obližnje selo na veliku misu.

— Riječ Božja ovdje, kao i ondje — pa nikom ništa, rekao bi on.

Jednoga jutra osvanu na župnikovom stanu nećudoredna slika, našarana ugljenom. U selu nastala s te slike velika smutnja, te župnik zatraži strogu istragu; nu badava, ništa se nije moglo iznaći. Kašnje se župnik sjeti, da to nije počinio niko drugi nego Gašo, te prijavi tako načelniku; ovaj to jedva dočeka i prijavi cijelu stvar sudu, označiv Gašu kao krivca. Akoprem nije bilo ničim dokazano, ipak je sve selo mislilo, da je onu sliku jedini Gašo našarao, te već nije bilo sumnje, da će Gašo biti kažnjen.

Kad je došlo do rasprave, upita sudac načelnika, po čemu on sudi, da je Gašo onu

sliku našarao, kad inače nema nikakova stvarna dokaza za to?

— Ja to sudim po tomu, odgovori načelnik, jer tako govori čitavo selo i jer g. župnik misli, da onu sliku nije mogao istom kogod našarati, već da je to morao biti pametan čovjek.

— Ako je tako, brate, onda to niko drugi nije našarao, već upravo ti, jer ti si kao načelnik valjda i najpametniji čovjek u selu.

Tako Gašo odgovori na načelnikovu objedu. Ne mogav niko ništa proti Gaši dokazati, izađe on iz suda nevin, a na načelniku osta sramota, da je on, kao najpametniji čovjek u općini, onu sliku našarao. Tako taj zlosretnik neprestance mahao mačem proti Gaši, a mač uvijek njega porezao. A ne bi ga toliko ni boljelo, da je Gašo izdaleka njemu ravan, već onaj ubogi Gašo, na koga on dosad, dok nije izabran podnačelnikom, ni gledao nije, a kad bi ga i spomenuo, spomenuo bi ga samo s porugom. On, najbogatija kuća, a Gašo, koji je pecao ribu i hvatao po ritu divlje patke, trgovao s trulima drvima, da prehrani jedanaest sinova, pa taj kukavni Gašo njega pred svim svijetom sramoti.

Otsada nastala prava hajka na Gašu, pazilo se i vrebalo na njega, samo da ga ma u čemugod uhvate.

I uhvatiše ga.

Dosjeti se neko, da Gašo ima u šumi na potočiću skelu (prevoz), pa da već godinu dana pobire novce za prevoz, što ne bi smio.

Načelniku kao da je svanulo, kad je za to saznao, te podnese tužbu na kotarsku oblast proti Gaši.

Gašo kupio naime u šumi preko potoka kojekakvih ležećih drva, pa da ih preveze amo, morao si napraviti nekakovu skelu, jer mosta nije na daleko bilo. Budući da su i drugi ljudi kupili tamo drva, pa ne mogav ih drugačije prevesti nego po Gašinoj skeli, rado su platili Gaši koju krajcaru, da ne mora svaki sebi prevoza praviti. Na mjestu te skele bio negda most, koji je visoka voda pred više godina digla i odnijela; dok je stajao taj most, vodio je tuda šumski put, koji je spajao dva sela, a otkad ga nesta, moralo se ići daleko uokolo preko polja i livada. Kad je Gašo postavio svoju skelicu, oživi opet taj šumski put, jer je svako volio štogod platiti, nego da ide

četiri sata uokolo. Gašo sabio na brijegu kolibicu i ostavio jednoga svog derana, da cijepa i snaša drva u hvatove.

Sad ga prijaviše, da nepovlašteno pobire skelarinu, a od kotara stiže odluka, da Gašo ima odmah skelu dignuti, a ako ju za 24 sata ne digne, ima se kazniti globom od pet forinti. Istoga dana u podne dostavi načelnik tu odluku Gaši, a sutradan u deset sati posla pandura u šumu, da pazi, hoće li Gašo dignuti skelu; ako do pol dana ne bi dignuo, neka odmah dođe javiti. Nu Gašo ne dignu skele, nego uplati globu; nije on toga činio iz prkosa, kako je mislio razveseljeni načelnik, nego Gašo nije još izvezao svih drva, pa računao, da će više izgubiti, ako ostavi drva neizvezena, nego ako uplati globu. U to ime ostavi skelu na još nekoliko dana i požuri se sa izvozom.

Načelnik slavio slavje! Pošlo mu je za rukom kazniti Gašu, a kazniće ga još jače, jer Gašo neće da digne skelu, — za to ga i opet prituži oblasti. Za nekoliko dana stiže i druga odluka, kojom se strogo nalaže, da se Gašo ima sa 50 for. kazniti, ako ne bi htio skele odmah dignuti.

Gaši ne preosta ino, nego skelu dignuti; tek on počeo prvi klin izbijati, a na drugoj strani poviknu:

— Hej! skelu amo!

— Idi slobodno natrag, skela je dignuta, više se ne smije prevažati, odvrati Gašo, ni ne podigav očiju s posla.

— Hajde ne buncaj, već prevažaj gospodina pretstojnika! — vikalo se isprijeka.

Gašo ustade i prepozna pretstojnika s još jednim gospodinom. Išlo povjerenstvo u drugo selo, pa udarilo prečim šumskim putem. Gašo skide kapu i pozdravi gospodu.

— Što čekaš, prevažaj nas! vikali oni s druge strane.

— Ne smijem, odvrati Gašo.

— Od koga ne smiješ? upita pretstojnik.

— Od vas.

— Hajde ne budali, već prevažaj, nemamo kada čekati.

Mjesto odgovora izvadi Gašo iz njedara papir, pa razmotav ga i okrenuv se prema pretstojniku, uze čitati, što mu je grlo dalo:

»Na tamostrano izvješće od 16. srpnja t. g. nalaže se tomu općinskomu uredu, da ima smjesta obavijestiti Gašu Vukašinovića, da pod

prijetnjom globe od 50 for. imade za 24 sata nakon primitka toga naloga rečenu skelu dignuti...«

Kotarski pretstojnik
N. N. v. r.

— Sad vidite i sami, gospodine pretstojniče, da vas ne mogu prevesti, jer u mene se ne legu pedesetače, a imam samo još dva sata vremena, jer eno pandura tamo u onoj šikari, gdje pazi, ako samo jedan čas premašim preko roka, da me oglobe. Što ću vam ja, gospodine dragi; ako baš hoćete, ja ću vas na leđima prenijeti, al na skeli, oprostite, ne mogu vas prevesti, jer ja sam čovjek pošten, koji se drži zakona i štuje višu oblast.

I pretstojniku ne preosta ino, nego okrenuti kola i odvesti se natrag, jer mu se je činilo, da mora i sam ono poštovati, što je drugomu kao zapovijed izdao.

U općinskom uredu natezali pandura sa sto strana, ne bi li ikako izmamili iz njega, da je Gašo makar za jedan časak zakasnio skelu dignuti, samo da ga još jedan put oglobe; al pandur se vratio još prije stanovite dobe i javio, da je skela dignuta i rasklopita.

Načelnik se je ljutio, što mu je izmaklo, da se i po drugi put osveti Gaši, nu da si udovolji srdžbi, proglasi, da će Gašo na temelju same kotarske odluke biti skinut s podnačelništva.

No mjesto toli željno očekivanog svrgnuća Gašina dođe od kotara posve drugo riješenje, koje je od prilike ovako glasilo:

»Pošto na potoku P... na starom šumskom drumu između sela M. i V. nikakova mosta nema, i pošto bi sagrađenje takovog puno koštalo, to će, da se uzdrži bliži promet između spomenutih sela, biti nužno, da se u tu svrhu na mjestu prijašnjega mosta podigne skela. Doklegod općine M. i V. (V. je Gašina općina) takovu skelu ne podignu, ima se u svrhu omogućenja prometa ostaviti dosadanja provizorna skela tamošnjega žitelja Gaše Vukašinovića... Uslijed toga nalaže se tomu općinskomu uredu najstrožije...«

Da Gašo nije bio podnačelnik, sigurno je, da niko u selu ne bi saznao za tu naredbu; ali zubati Gašo, kad je došao u nedjelju u ured, prevrnda po običaju sve spise, pa našao tu i naredbu.

— Na, eto ti, sad imaš, turi on načelniku spis pod nos, da si bio šutio, ne bi sad općina

morala izdavati tu stotinu forinata za skelu. Al dok je ne digneš, eno, moja je građa još tamo, idi pa ju samo sklopi i pobiraj skelarinu, pa obogati kao što sam i ja obogatio, da već ne znam, kud bih s novcima.

— A šta te košta, neće se iz tvog žepa praviti, već na općinski trošak.

— Gle mudrosti! Mene podnačelnika da ne košta općinski novac. I ti, i ja i svi, koji smo ovdje, nijesmo valjda za to izabrani, da rasipljemo i svoj i tuđi imetak, već da ga čuvamo, kako bi nam svima lakše bilo; jer znadeš i sam, koliko imamo poreznog zaostatka.

Načelnik ne imade šta odgovoriti, već šutio i gutao bijes.

Gdjegod se je radilo o krajcari, svaki put je Gašo dolazio u opreku s ostalima vijećnicima; on htio čuvati, kao da je njegovo, a oni uvijek imali kojekakve troške i izdatke.

Tako bilo u nedavnoj sjednici. Stigla naime obavijest od kotara, da će sredinom rujna doći zapovijedajući general, glavar Krajine. Naravski, trebalo je troška, da se glavar zemlje dočeka, kako se pristoji, — valjalo zastavu i baruta nabaviti, slavoluk podići, trebalo oko ureda, oko škola i cesta popravljati i ljepšati.

Gašo se svemu tomu protivio:

— Zašto da trošimo uzalud tolik novac! Naš milostivi car i naš đeneral znadu dobro, da smo mi njima i od pamtivijeka najvjerniji narod; s onim gruvanjem i s onih 10—15 zastava nećete se vi njemu vjernijima prikazati nego što jeste, dosta je jedna zastava na ured i jedna na školu, više ih ne treba; čemu uludo narod guliti... I ono drugo nije u nikoju svrhu; zašto da ga varamo, neka vidi, kako je uistinu kod nas, čemu da ljepšamo? Kako će nam drugi put vjerovati, kad ga budemo molili, da nam treba potpore za crkvu, za školu, za most, za ovo i ono, — kako će nam štogod darovati, kad vidi sada, da tobož imamo svega i da trošimo, na što i ne bi morali... Ja ne dam ni krajcare za takove nakarade.

Nu većina vijeća nije slušala Gaše, već je činila, kako joj se najbolje svidjelo i htjelo, te opet opteretila općinare za kojih dvadesetak forinti.

Đeneral imao je stići ujutro oko deset sati; tako je bilo prethodno određeno. Dan prije uputiše se načenik i bilježnik u drugo selo, otkle je preuzvišeni imao doći, da se osvjedoče i točno saznaju čas dolaska. Podnačelniku

Gaši naložiše, da ima ujutro s narodom dočekati preuzvišenoga kod slavoluka, koji je bio podignut na mostu pod selom. Njih dva — načelnik i bilježnik — da će podraniti, pa još prije njegove preuzvišenosti pod slavoluk stići. Što se tiče gruvanja iz mužara, zvonjenja i zastava, to neka samo onako izvrši, kako su oni već naredili.

Krajišnici su oduvijek s pravim neprisiljenim oduševljenjem dočekivali svoje đenerale; oni su ih smatrali nekako kao »primos inter pares«, s kojima su oni po tuđim zemljama ratovali, sreću i slavu dijelili. Tog bi dana i najstariji staračko došao sa stana te izvadio iz škrinje pomno zavijeni lipciški topni krst (Kanonenkreuz), svoj najdraži amanet, pa ga pribo na prsa. S tim križićem urešen, stao bi on, otkuda đeneral mora proći, da ga vidi, jer on je bio uvjeren, da osim đenerala malo ko zna ocijeniti, što taj križić vrijedi.

Tako je i sada imalo biti; svako već izvadio najljepše odijelo, u koje će se sutra opraviti, a malu i veliku bio to svečan dan. Kad li bilo u deset sati navečer, zađe pandur od kuće do kuće, kucajući na prozor i javljajući, da đeneral neće doći, pa da slobodno sutra svako

pođe za poslom. Narodu nije bilo baš pravo, da će ga ta slava minuti, te nerado ode na posao, tješeći se, da velika gospoda rado zastrašuju mlađe.

Kad su sutradan ujutro načelnik i bilježnik stigli pod slavoluk, ne nađoše tamo baš nikoga, što ih nemalo iznenadi. Htjedoše doduše uputiti se u selo, ali jedno u nadi, da se svjetina kod općinskoga ureda skuplja, pa da će onda svi u hrpi i u redu pod slavoluk; a s druge strane u strahu, da će preuzvišeni svaki čas banuti, ne usudiše se nijedan otići, jer je selo bilo od slavoluka četvrt sata udaljeno. Pa tako ostadoše sami, sve to nemirnije obzirući se sad napram selu, sad pravcem, otkuda će đeneral doći. Uto se pokaza na cesti prašina: znak, da preuzvišeni dolazi. Kad su gospoda došla pod slavoluk, pozdravi načelnik poglavicu naučenim govorom: »Da bi se nj. preuzvišenost iz bezbrojno sakupljenog naroda izvoljela uvjeriti o neograničenoj vjernosti krajiškoj...«

Nadošloj gospodi bio taj doček neobično čudan, jer osim slavoluka i tutnjave zvona nigdje nikakova znaka »bezbrojnom narodu i neograničenoj vjernosti...« Međuto mislilo se,

da je u selu glavni doček, a ovo da je bila samo općinska deputacija, — al došav u selo, ni tamo ni žive duše. Na sva pitanja »glede toga nemara od strane naroda« ne znadoše zapanjeni načelnik i bilježnik ni riječi odgovoriti.

Kad je preuzvišeni stigao pred općinski ured, dočeka ga tamo jedini Gašo.

— Da si zdravo, moj negdašnji kapetane! Jesi li mi gdjegod u životu!... Tako pozdravi Gašo poglavicu, koji ga nemalo začuđenim pogledom promatraše.

— Ta zar me zbilja više ne poznaš, zar se ne sjećaš stražmeštra Gaše i Italije i toga bijeloga križića pod vratom?...

— Sad se sjećam, sjećam! poklima preuzvišeni glavom i pruži bratinski desnicu hrabromu svomu stražmeštru, koga je i sada još spoznao po onome krupnom oštrom glasu.

Kad se je razgledao po uredu, opet se preuzvišeni obrati Gaši.

— Nemoj zamjeriti, đenerale, što te nijesam dočekao, kako te ide. Znam ja, da si ti sit takih dočeka, da si ti vidio i ljepših parada, nego što bi ti naše selo moglo prirediti. Pa pomisli i to, da je danas radnji dan, — koliko bi naj-

prečeg posla zaostalo, da je narod tu stajao i u tebe gledao; tebi ne bi to ništa pomoglo, a selu bi bio jedan dan izgubljen... A reći ću ti baš i to: htio sam ti se malko osvetiti, što si onda u Italiji zaboravio na Gašu, — da si samo spomenuo moje ime, — bio bi Gašo danas kapetan — — —

— Al onda mi se ne bi mogao ovako osvetiti...

Nato Gašo ispripovijeda poglavici, kako mu ide, da je udovac, da ima jedanaest sinova, al da se još ne mora potužiti, dok je samo zdravlja i snage.

— A ti pošalji molbenicu ravno na moju osobu, pa ćemo ti dati dva tri sina na državne troškove u školu; naposljetku makar i svih jedanaest, kad veliš, da su bistri, — svega će, samo pameti neće nigda biti suviše na svijetu.

— Hvala ti, đenerale, na dobroj volji i ljubavi! Al zar si ti zaboravio, da Gašo još nikad nikog nije molio? To nije u mojima očima čovjek, koji zdrav i jak ide tuđu pomoć tražiti. Dao im je Bog zdravlja i svega, što čovječjem tijelu treba, pa ako mogu sami po sebi biti veliki, neka budu, — a ako ne mogu,

neka ostanu niski i maleni, kao što im je i otac. Kad drugi drže ljestve, lako se je i zadnjoj šuši popeti navrh hrasta... Hvala ti još jedanput.

S udivljenjem gledao đeneral toga neobičnoga siromašnoga čovjeka, pa je valjda negdje u sebi pomislio: Da ti, moj Gašo, osim te pameti i tog plemenitog srca imaš još nečega, ti bi danas bio ono, što sam i sâm, ili možda još veći.

Poslije pol sata otputova glavar zemlje dalje.

Saznav narod na poljima, da je đeneral došao, strka se sa svih strana na cestu, kuda je imao proći, te bacanju kapa i »živio« ne bi ni kraja ni konca. Ljepšeg dočeka sigurno si đeneral nije ni poželjeti mogao! Kad se u selu saznalo, da je Gašo osujetio svečani doček i prevario narod, poslav ga na posao, planu čitavo selo na njega, a najviše pretstojnik i načelnik, koji bi ga najrađe smjesta zatvorili, da se nijesu žacali onog prijaznog razgovora đeneralova s Gašom. A dobro po njih, da su mirovali, jer jedva prošao mjesec dana iza toga, stignu Gaši srebrni krst za zasluge, — a ko mu ga je poslao, to svako zna.

Sad se narod opet primiri i povjerova u svog Gašu, a načelnik da se živ ukopa u zemlju.

— — — — — — —

Nekako pred Božić raspusti kotarska oblast dosadanje općinsko vijeće, te naredi novi izbor. U to novo vijeće nit je dosadanji načelnik izabran za načelnika, nit Gašo za podnačelnika.

———

SLAVONSKA ŠUMA

SLIČICE I DOŽIVLJAJI

Ko je jedan put bio u toj našoj drevnoj šumi, s onim divnim stabarjem, spravnim, čistim i visokim, kao da je saliveno, taj je ne može nikada zaboraviti. Tu se dižu velebni hrastovi sa sivkastom korom, izrovanom ravnim brazdama, koje teku duž cijelog 20 metara visokog debla sa snažnom širokom krošnjom, kojano ga je okrunila, kao stasitog junaka kučma. Ponosito se oni redaju jedan do drugoga, kao negda kršni vojnici krajiški, a iz cijele im prikaze čitaš, da su orijaši snagom, da prkose buri i munji, da su najjači i najplemenitiji u svom carstvu i plemenu. A kad vjetrić gore zalahori, a tvrdo, glatko lišće sad zašapće, sad zašušti i zašumi, čini ti se, da obijesne vile Slavonkinje sad popijevaju hitro neobuzdano kolo, sad tužnim glasom spominju tuge i jade prošlih davnih vremena, — a sad ti se opet čini, da čuješ nad sobom veličanstveni žubor crkvene glazbe, ili tužnu, srce dirajuću pjesmu nadgrobnicu... Gdje je tlo malo vlažnije, tu se podigao viti, svijetli

jasen s bijelom, sitno izvezenom korom, ponešto vijugavog stabla, komu je na vršiki sjela prozirna krošnja, poput vela na licu krasotice. Kako koketno stoje, te znatiželjno i nemirno u vis poziru, rekao bi, da su izabrane ljepotice onih oholih ukočenih vojnika... Mjestimice podigao se i crni brijest, spravan kao prst, sa sitnim obješenim hvojama i ljušturastom korom, uvijek nekako mrk i zlovoljan, pravi pesimista i podmuklica... Ta tri debla otimlju se za prvenstvo, što se tiče ogromnosti i veličine; ovdje nadjačava hrast, tamo jasen i brijest — oni su što lav i tigar u carstvu zvjeradi... A pod njima i među njima utisnuli se grabovi i klenovi, granati, kvrgati i nakazni, — misliš, da vidiš zgrbljenog slugu, kako povezuje i omotava gospodaru svomu noge, da ne ozebu; to su šumske parije, robovi, koji su samo zato tu, da hrane i poboljšavaju tlo visokom hrastu, koji ohol nema kada, da se i za to pobrine...

Kadgod sam pošao tom šumom, svaki put sam nešto nova vidio, nešto nova naučio; nije ona crna, gluha, mrtva, kakono se izdaleka na obzorju crta i prikazuje, nego u njoj diše život i svijet izvoran, naravan, gdje kao nigdje

priroda uprav na očigled stvara i ništi, nagađa i popravlja. Za onoga, koji prolazi njom bez srca i čuvstva, bez smisla za divnu mudrost prirode, ostaće ona dakako mrtvom šumom, bolje rekući prostorom, drvljem obraslim; ali ko razumije sve one tajne glasove, koji oživljuju šumski prostor, gdje se nježna pjesma miješa sa izumirućim vapajem, gdje je tisuća raznih glasova i odjeka, sad sitnih i tankih, sad krupnih i dubokih, sad milih i ugodnih kao ikoja glazba, sad bolnih kao uzdah jadne matere, — taj će se smatrati nekako bližim sebi i svojima čuvstvima u tom polutamnom, velebnom prostoru.

Tako po danu, a po noći je taj prostor kudikamo veličanstveniji, tajnovitiji i strahovitiji; svi oni glasovi ponavljaju se sada deseterostrukom snagom, te ti potresaju najtanjim živcima, a u tebi se i nehotice kreće i rađa vjera u neko tajno, svemožno, prejako biće, pred kojim si ti neznatan patuljak, nemoćna ništica... Ništa nije kadro u čovjeku probuditi ono čuvstvo, da je ništetan stvor poput mrava i crva, kao jedna samotna noć u šumi...

Slavonac ljubi tu svoju hrastovu šumu nadasve; on je u njoj kao u svojoj kući, njemu

nema veće slasti, nego s marvom bezbrižno basati ispod sjenovitog hrašća; on pozna svako drvo, svaku pticu, svaki glas; on se s tom šumom razgovara, kao sa svojom materom. Ona je njemu od vajkada bila nepresušivim blagom; stanove si on podigao ukraj šume, posagradio staje i štagljeve, posadio voćnjake i šljivike, pa je više na stanu nego na selu. On je postao kukavac i siromah, otkako mu zabraniše i zatvoriše šumu: jer ona mu svojom pašom odgajala volove, svojim žirom hranila krmke, svojim lijesom dizala kuće i ograde, svojom šiškom kitila djevojke zlatom i svilom, ona kao ogroman štit čuvala mu usjeve od bure i sjevera... Vuk, lisica i kuna davale mu skupo krzno, zec i srna sladak zalogaj i ugodnu zabavu... Pa ko ju ne bi volio, ko ne bi čeznuo za njom!...

S godišnjom dobom mijenja se i šuma i sav život u njoj, — najdosadnija je proljećem i ljeti. U proljeće, kada sva narav oživljuje, tad je u šumi najpustije, najmrtvije; ptice pjevice sagradile si gnijezdo po šikarama i livadama uokolo sela, jedini kos i drozd ostadoše u šumi, te po koji puta ranom zorom zaore iz svega grla hvalospjev, kao da se mole

i zahvaljuju onomu biću, koje im posla sunce, da ih grije, crva, da ih nahrani... Čim sunce otskoči, onda opet sve ušuti, sve se krije i taji, da si ne oda gnijezda i mladića. Samo od vremena do vremena začuje se glasni jastrebov »pij-u-u-uk« s oblačnih visina, a na zelenom ritu tamo na sredini široke vode vidiš metalično sjajeće se zeleno-modre glave divljih pâtâkâ, kako oprezno plivaju uz šaš, nestrpljivo očekujući, kad će im ženke poleći i izvesti iz šaša ono 10 do 15 crnih, nemirnih vragoljaka. Uto se jastrijeb iznenada spusti na njih, a oni strelovitim letom sunu u vis, zbiju se u hrpu te dignu nad šumu, kružeći neprestance uokolo rita, doklegod im jastrijeb ne iščezne s vidika...

To je sva proljetna šumska scenerija; inače je sve uokolo pusto i dosadno, — samo neki ugušeni žamor i žubor prati te svuda, a ne znaš ni sam, što je i otkle je, jer kudgod se kreneš, žamori i uzdiše od svuda... To se on budi, duh svemira, nigda ne otpočivajuća narav, onaj silni ničim još neobustavljeni nagon vječnog stvaranja i rađanja; ti ga čuješ, kako pod korom tjera sok, izbija pupoljke, kako odmata lišće... Tebi se pače čini, da ga

i u sebi ćutiš i čuješ, kako ruje po svem tvojem tijelu i budi nova čuvstva, nove misli i nagone...

Čim nastane ljeto, eto i u šumi svakim danom sve življe, raznolikije panorame! Drvlje je u najbujnijem zelenilu, narav je u naponu svoje snage, — kud pogledaš, sve ti veli: Život, život! oh! al je lijep i sladak taj život!... I ptice i zvjerad se pokrenula; mladi drozdovi pogleđu te znatiželjno i u nekom čudu, ne znajući još za strah, — samo na opomenu starih stisnu se i uvuku u sebe, nevidljivo se stiskajući i zaklanjajući za granje i lišće...

Preko puta preskoči u zabranu mladi zec, a ko u zabrani pričeka večer, vidjeće možda, kako srna oprezno i lagano skakuće sve u jedan pravac, a došav na malu čistinu, zablekne jedanput dvaput, a iz grma iskoče dva mlada crljena laneta s bijelim piknjama po rebrima, pa jedno s jedne, drugo s druge strane, pa sisaj — sisaj, časak — dva, brže bolje, pa zatim opet skok! u grm, a stara na protivnu stranu, i nesta ih u tili čas, kao da ih nigda nije ni bilo... A ti se obazireš uokolo

i tareš oči, ne vjerujući samu sebi, je li to bio san ili java...

Tamo opet na onom visokom brijestu na vrhu sagradio orao ogromno gnijezdo; već deset godina u njemu liježe i sve dosad nije ga niko spaziti mogao; nu ove godine uzeo preveć bezobrazno krasti guske i patke sa stanova, a stanari vrebaj i motri, te mu napokon teškom mukom uvrebaše gnijezdo. Dogovorismo se, da ćemo mlade orlove povaditi, ili odozdol puškom potući; al nije se dalo ni jedno, ni drugo; brijest bio visok i bez grana, te se nije dalo do vrha mu popeti; gnijezdo opet bilo debelo naslagano, da ga zrno nije moglo probiti. Ne preosta ino, nego potsjeći i srušiti brijest, — dvojica potsijecala debelo stablo, a dvojica nas čekala s puškom. Nekako u pol posla doleti stari orlušina s plijenom u pandžama, ja opalim, on ispusti plijen i ranjen odleti nisko i ravno poput strijele u šumu. A što je imao u pandžama? Bio to mladi, očupani jastrijeb, koji je valjda tek iz gnijezda izletio, pa negdje sakriveno čekao na mater si, da mu gladnom hrane donese. Ali mjesto nje došao silniji rođak mu, zagnjavio ga i pripravio svojemu mladomu za objed, — ne znajući,

da pod gnijezdom čeka i njega i potomka mu — smrt! Što je to — je li to slučaj, sudbina, prirodni zakon i poredak?!

Trebalo dva sata, da se brijest sruši; za tog vremena dolijetala neprestance dva škvorca k orlovu gnijezdu, iščezavajući ondje, te bi za čas opet odanle izletjela. Mi smo mislili, da škvorci kupe po gnijezdu porazbacane komadiće mesa, ili možebiti hvataju tamo muhe, koje oko smradnog gnijezda lijetaju; no kada brijest pade, vidjesmo, da je drugačije bilo. Vršika brijesta išla naime još čitav metar povrh gnijezda, te ona bila suha i šuplja, a u toj šupljini imao škvorac svoje mladiće. Kad se je 35 metara visoki brijest srušio, nađosmo dva mlada škvorca živa, dočim druga dva kao i mladi orao (bio je samo jedan, te posve izrasao) ostadoše od silnoga pada i udarca na mjestu mrtvi.

Što li su te dvije ptice, legući i hraneći jedna do druge svoje mladiće, mislile jedna o drugoj?! Mali škvorac sigurno je osjećao zaštitu svoga moćnoga suukućanina, — siromah nije mislio, kako skupo će ga ta zaštita doći... A ona brižna i dobra majka priroda, koja im je obojici dala udobno gnijezdo, ona ista pri-

pravila im je u isti čas i smrt, bez suze, bez milosrđa, samo da u nedohitnoj mudrosti svojoj uzdrži ravnovjesje među tolikim stvorovima, što ih je postvarala...

U to doba — o Ilinju — tuku se mlade divlje patke, koje sada počimaju prolijetati; kod toga lova treba do pojasa zagaziti u vodu i šaš, pa dok jedni gazeći po vodi i tjeraju i pucaju, dotle drugi pokose široku stazu u šašu, te na toj prosjeki čekaju od nagonića potjerane patke. Pucanju ne bude ni kraja ni konca; to je jedan od najživljih lovova, kod kojega se više praha i olova popuca, negoli izdaleka samo ulovljene patke vrijede. Gdjekoji imaju i pásâ, koji sami hvataju mlade poletarce, te ih žive donašaju lovcima... Uz put se ulovi i po gdjekoji šaran ili štuka, pa dok se lovci presvuku i počupaju sa sebe konjske pijavice, dotle je šaran već nasoljen i ispržen na ugljenu, a onaj nagoreni miris ribe i soli raspline se cijelom okolinom, draškajući neodoljivom silom u vodi izgladnjele želuce...

Najveća nevolja u šumi jesu ljeti komarci; nit možeš opočinuti, nit zalogaja kruha pregristi, nit čašu vode popiti, — jer kako si se samo zaustavio, eto njih na stotine, zujeći i

cvileći oko tebe, a ti maši i brani se kolikogod hoćeš, sve ti uzalud, jer izbodoše i izjedoše te do nemila. Sve tada bježi iz šume — i zvjerad, i marva, i čovjek; goveda više puta kao manita polete niz polja i livade, bježeći pred muhama i komarima, da ih nije moći sustaviti. Nema veće muke i pokore, nego ljeti noćiti u šumi, — a meni bilo suđeno, da procjenjujući drvljad šest nedjelja noćivam u šumi... Tih šest nedjelja neću zaboraviti! Posla bilo mnogo, i baš nekako u srcu šume, te nit bilo stana, nit sela u blizini. Odlučismo noćivati u kolibi, koja je ostala iza šumskih radnika, koji su zimus tuđe šume sjekli i radili... Bio ja, dva lugara, jedan radnik i kolibar Bartol, koji nam je jelo kuhao. I s tim jelom bilo je pokore; meso se nije dalo od silne žege ni jedan dan uzdržati, pa zato nakupovasmo živadi, napravismo im kobaču i kolji dan na dan te mršave piliće, koji su pogibali od žege kao i mi...

Mučnijega posla nema od takove šumske procjene; moraš u isti mah upeti i sve duševne sile, motreći drvo po drvo, mjereći mu visinu, pazeći na vidljive i nevidljive mane i bilježeći mu vrijednost u priređenu skrižaljku. Pri tom

moraš svako deblo sa svih strana promotriti i neprestance u vis gledati, potipljući se kod toga sad o klade, sad o trnje, koje te nemilice grebe i dere. Nu sve bi se kako tako pregorjelo, samo da nije one nesnosne sparine, koja se je slegla između granja i zemlje, a odnikuda ni najtišeg povjetarca, da ti za čas razgali kao oganj raspaljene grudi i čelo. Pa k tomu oni bjesomučnici komarci, koji ti ne daju da časak samo staneš i odahneš, — kudgod ti, tamo i oni za tobom, kao lihvari, kao prosjaci cvileći i moleći te za kapljicu tvoje krvi... Umoran, isprebijan, nabijenih nogu, jedva čekaš, da se smrkne, da otpočineš, — ali u zao čas, jer sada tek počinju tvoje muke! Badava mračak pao, vjetra baš odnikuda ni toliko, da bi pahuljicu pokrenuo, sparina sve to veća, a što se noć dublje spušta, to sve veći rojevi komaraca zuje oko tebe... Kamo da legneš? U kolibi gori i dimi se vatra, tu nema komaraca, al tu je sparina kao u peći, koje od ognja samog, koje opet od niskog drvenog krova, u koji je cio Božji dan sunce pripicalo... S tebe curi znoj, mokar si od pete do glave, košulja, gaće — samo što se lijepe po tebi; prevrćeš se s boka, tražeći na sve strane samo dva tri

daška svježeg hladnog zraka, al nema ga odnikuda, a ti od muke izađeš van i baciš se kao lud na tle... Tu je sparina nešto manja, al za to zuji i bocka komarac sad u uho, sad u prste, a ti se trvenjaš, ti se zamataš, — al sve badava, jer od njega se ne sakri, on nađe i najmanju luknju, on probode i najdeblje nanogvice, riječju — navalio je na tebe zdvojnošću očajnika: smrt ili život... I tako se patiš cijele noći, oči ti nabreknute, život ti klonuo, te bi dao sve blago, da možeš samo jedan časak usnuti! Al pravog sna nema, a ti se trsiš da na što misliš, da se u mislima pozabaviš i zaboraviš na to mučilište, al i od toga ti slabe pomoći, — tek da bdijući spavaš, spavajući bdiješ...

Uto poče i svitati, a mi mamurni, natečene glave, skačemo na noge i pozdravljamo Božji dan, spremamo se na posao, bježeći za izmjenu s jednog mučilišta na drugo.

— Bar da nam Bartol pripravi dobar ručak! uzdahnem ja na polasku.

— Nemajte brige, gospodine, stari sam ja kuhač...

— Samo se pazi, Bartole, da ne rečemo o tebi kao o onom kuhaču, koji se je hvalio, da

je tri godine pravio užinu svinjama, pa da se nigda nijesu na jelo potužile... — reče jedan od lugara.

— Kad probate, onda govorite! odvrati ponešto uvrijeđen Bartol.

I jedva da se u jutrnjem sutonu razabire hrašće, a mi već klimamo od stabla do stabla, protežući uda, te onako neispavani popadamo već oko devete kao mrtvi od umora i glada, i jedva se dovučemo do kolibe.

— Gotov ručak, Bartole?

— Gotov, gospodine!

Posjedamo; Bartol stavi pred nas tri žlice i gvozdenu zdjelu s paprikašem od pilića; mi se mašimo žlicom i zagrabimo, — a paprikaš crn kao tinta.

— Ma za Boga jedinoga, što je to, Bartole?...

Gleda Bartol sav zbunjen, a ne zna riječi kazati.

— Nijesi oprao dobro zdjele — —

— Jesam!

— Narezao si previše luka — —

— Nijesam!

— A odašta je crno?

— A Bog bi ga sveti znao, to mi se još nije dogodilo, otkako sam se rodio, zaleleka Bartol. Što ćemo sad? Nijemo pogledamo jedan u drugoga, kao tri osuđenika; jedan ipak prinese žlicu k ustima.

— Nije loše, paprikaš je dobar — — —

Kuša i drugi lugar.

— Bog i duša, dobar je, može se jesti...

I paprikaš je zbilja bio dobar, samo je bio crn, al zašto je bio crn, to nijesmo mogli pogoditi.

Za večeru dakako opet paprikaša, — ali utuvismo Bartolu u dušu, da sve dobro ispere. Kad mi došli na večeru, a Bartol stoji kod paprikaša kao okljaštreni grab, pa skreće glavom i jadikuje.

— Eto, baš sam oprao, što sam igda mogao...

— Pa što je, valjda nije opeta crn?

— Crn kao i dopodne!...

On crn, al mi gladni, pa ga pojedosmo i ne zanimajući se više, otšta je crn... Sutradan dođosmo malo ranije kolibi, dok još nije Bartol ručak dogotovio. Pogledam nešto, kako on to kuha, i taj čas bude zlosretno crnilo otkriveno! Bartol naime pokrio zdjelu sa hrastovom

skaljom, a kako je paprikaš vrio, tako je vruća voda ispirala iz hrastovine tanin (trijeslovinu), — a taj je crn kao tinta... I tako bi spasena Bartolova kuhačka umjetnost, a naši želuci na još veći tek ohrabreni...

Subotom navečer odilazili bi kući, a ponedjeljkom ujutro opet u šumu, — i tako šest nedjelja uzastopce. Za to šest tjedana nakisosmo do kože, nagazismo se smrdljivog rita i mulja do pojasa, ispretrgasmo i nažuljasmo noge, — nu kraj svega toga ostadosmo zdravi kao kremen... Kad jednoga dana oko podne uzesmo zadnji 10.665 hrast, onda radnik istesa na tom zadnjem križ, a mi zapjevasmo »Slava Bogu na visinah«...

— Tih jedanaest tisuća donijeće meni moju mirovinu, uzdahnu stari lugar. Vjerujte mi, gospodine, što je nijesam za ovo dvadeset godina, otkako ju čuvam, to sam za ovo šest nedjelja barem tisuću puta prokleo tu šumu. Da nijesam službenik, ne bih radio toga posla, pa da mi se dvadeset forinti na dan plaća.

Na licu onog mlađeg lugara crtalo se nešto, kao da je u sebi posve sporazuman sa starcem, ali da je još sporazumniji s njegovim umirovljenjem...

Sredinom rujna nastaje znamenito razdoblje u slavonskoj šumi. Šumski trgovci obilaze i procjenjuju one dijelove, koje smo mi ljetos procijenili, i koji će pod zimu na prodaju doći; dohrlili su sa svih krajeva Evrope, a oni hrastovi, koji će se prodati, obilježeni su silesijom svake vrsti znakova: bijelom, crljenom, plavom kredom, križićem, okrugom, trokutima itd. Svaki trgovac ima svoj znak. Uz te bogatune vidjećeš i naše Turopoljce, kako dvojica po dvojica putuju šumom i procjenjuju urod žira. Dok je bilo svuda ponešto hrastove šume, imao je žir samo lokalnu vrijednost, nu otkad su manji posjednici svoje šume isjekli, skočio je i hrastov lijes i žir visoko u cijeni. Osim šumara malo da će ko znati, da među svim plodinama skoro nijedna nema tolike uporabivosti, koliku ima žir: sve domaće i divlje životinje pohlepno ga žderu; počam od malog miša pa do velikog vola, sve se upravo otimlje za njim; od njega debljaju svinje, kao i srne i jeleni, — debljaju purani, kao i divlji golubovi i patke. Pod zadnje vrijeme rabi se on puno kao surogat za kavu (cikorija), te se u tu svrhu suši u posebnim sušnicama poput šljiva. Takav osušen žir

dugo drži, dočim se svježi brzo upali i pokvari, te ne bude ništa. Kava od žira preporučuje se osobito bolesnicima, tako skrofuloznima itd. Sudeći po raznim sastojinama žira, otvoriće ludžba još mnogo polje tomu izvanrednomu plodu naših šuma. Koncem rujna, kad žir počme dozrijevati, koji život tada u šumi: rekao bi, da si u vinogradu! Šarene šojke lijeću nemirno i veselo, dreče se na te, prkoseći ti i vikom svojom i kretnjama tijela, a uz to neprestance nose žir, spravljajući ga za zimu u svaku šupljinu, gdjegod koju nađu. Posve drugačije, tiho i mirno, kao da su iznikli iz grana, sjedi po stotinu golubova na najvišim vršikama, a ti se svom mogućom pozornošću i lukavštinom privlačiš k njima, — nu sav ti trud uzalud, jer u čas, kad pridigneš pušku, da opališ, dignu se oni velikim žamorom u vis, zaokruže nekoliko puta povrh hrašća i opet pozorno posjedaju, gdje im se svidi... To je jedna od najplašljivijih ptica, a pjesnike, koji opijevaju nježnost golubinju, neka ni najmanje u zanosu ne smuti, ako im rečem, da je uopće malo zvjeradi, koje bi onoliko mogle odoljeti puščanom zrnu, kao golub, — na smrt ranjen, još će on po 100 do 300 koraka odletjeti. Ništa

nemanje biće zanimivo, da golub na ono isto grlo, kojim toli »nježno guče«, proguta i najkrupnije zrno žira. Ja sam iz želuca ulovljena goluba izvađeni žir kušao prokljukati mu kroz grlo, nu bilo je apsolutno nemoguće... Bog bi ga znao, kako on to radi! Vrebajući za golubovima nerijetko se dogodi, da ispred tebe skoče brzonoge srne, koje se sada već kupe oko žira. Kako li hitro i dražesno skaču pred tobom, za čas stanu, promotre uokolo, i nato opet otskakutaju dalje, tiho i elastično, kao da se i ne dotiču zemlje. To je sigurno jedna od najljepših životinja, što ih je priroda stvorila!

U listopadu počinje lov na srne; no u tom mjesecu još je tegoban, istom u studenom, kad se visoki korov slegne i list opane, nastane pravo lovačko doba. Pravo je uživanje, kad kojeg hladnog jutra staneš na prosjeku između niske mlade i visoke stare šume, a tamo unutri u zabrani zaštekti najprije jedan pas hao-hao-hao! nato mu se pridruži i drugi i treći, jedan sitno, drugi krupno. — a ti kao od groznice podrhtavajući slušaš, kojim su pravcem potjerali; uto razabereš, da idu ravno k tebi, a puška u rukama ti kao da se sama diže k obrazu; sad već začuješ šuštanj lišća i granja,

i jedva da si bacio pogled onamo, u isti mah stvorila se je i srna pred tobom, — krasna i mila, motreći te sva uzdrhtala, kao stidna djevojka u kupatilu. U taj čas prestaješ biti lovcem, već svladan od tih trenutačnih prizora, zaboraviš na se i na pušku, te sav razdragan gledaš u nju, kao u kakovu prikazu. Međuto ona skoči i rek bi leteći a ne trčeći sune ispred tebe i iščezne u grmlju, a ti jedino po bijelom zatku vidiš, kako se diže i spušta i nestaje u gustom grmlju. Uto dotrče i psi za njom istim tragom, kao da ih vučeš po koncu, štekteći i prebacujući se jedan preko drugoga, nastojeći u silnoj strasti lova, da svaki bude prvi... Ti se sad tek preneš, sad se tek sjetiš, da imaš pušku u rukama, al već je prekasno, a tebi neko radosno-mrsko čuvstvo spočitava, da nijesi činio svoje lovačke dužnosti. U taj čas prasnu iza tebe dvije puške, jedna za drugom, a glasovi: hop-hop! dojavljaju ti, da je srna pala... A ti pođeš tamo, i vidiš ju, gdje leži, — mila i lijepa kao čas prije, ali mrtva... Ti se i nehotice pitaš, gdje je ona sila, ono nešto, što ju je malo prije nosilo preko grmlja i šikarja, kud je to jednim mahom iščezlo! Zar ono malo krvi, što psi

požudno ližu, zar to znači život! Oh! jadan li je i kukavan taj slatki život, rad kojeg se toliko patiš i mučiš, za koji daješ sve blago svijeta, — a gle! o čemu on ovisi: neznatno olovno zrno i kap krvi!... I dok ju tako promatraš, pričini ti se, da te njezine velike, lijepe oči motre i pitaju: Što sam ti sakrivila, zar sam to od tebe zaslužila?... A ti bi joj se ispričao, da možeš, ti bi joj za utjehu rekao: Što ću ti, draga moja? Nijesam ti ja kriv, tako je suđeno, tako mora biti, — tomu se ne ote ni ti, ni ja, ni niko — svako na svoj način...

U to doba sije se i žir: koliko se je stare šume posjeklo, toliko nove treba zagajiti. Na to sijanje izađe čitavo selo, i malo i veliko nastoji da za zimu pribavi koji novčić. Kod sijanja poredaju se radnici u redove, sve 40—60 duša u jedan red. Gledajuć iz daleka, kako se 5—6 takovih redova pomiče, čini ti se da vidiš živu ogradu, koja se ljenivo naprijed giba. Obično se slože djevojke u jedan red, i tad se pjesma i obijesni poklici ore cijelom šumom. I dok se ovdje uz pjesmu novi šumski podmlađaj sadi, dotle na drugom kraju žalovito pada požutjeli listak, cvileći i motajući se zrakom, dok ga opet mati zemlja ne

primi u meko i toplo svoje krilo... A tamo dalje opet udara sjekira o hrastovu žilu, rušeći za sat ono, što je dvije stotine godina raslo! I tako se u istom času — ovdje smrt, a tamo život rađa. Mene se nije nikad nijedno groblje tako kosnulo, kao takova šumska sječina s porušenim i osakaćenim stablima, pod kojima sam ja još pred mjesec dana hodao i lovio, od kiše se zaklanjao i u društvu pri veselu ognju čašicom se vina krijepio... A sada! Iverje, granje, trupci, klade, panjevi — sve jedno preko drugoga, kao izmrcvareno tijelo! Stotine radnika lupa i udara tuda maljem i sjekirom, stotine kola i saonica protiskava se između granja i panjeva, tovareći glatko i ravno istesanu dužicu, da ju voze na Savu. Tebe duša zazebe, kad vidiš taj prazni, kao preko noć isječeni šumski prostor; kamo li se je onoliko hrašće djelo, kamo li će s onolikom robom? I sada pri iščeznuću svojemu, ostavlja šuma rek bi baštinu onima, koji su ju odgajali i čuvali. I ne spominjući onih 50 for., koje vlasnik za svaki hrast ubere, navešću samo ono, što narodu neposredno u ruke pada: — Izradi se naime na godinu do 50 milijuna dužica, od svake pako hiljade plaća

se za izradbu i izvoz 30 for., ili ukupno za svu dužicu jedan i pol milijuna forinta. Od te svote otpada Primorcima i Slovencima (Kranjcima) dvije, a domaćem pučanstvu treća trećina za izvoz. Tu nemalu svotu namiri hrastova šuma svomu narodu pred samu smrt, a koliko li mu je za 200 godina svega svoga života već dala! Već u prvoj mladosti, u 10—15. godini, daje ona kao sitna guljevača onaj za strojenje kože neophodno nužni tanin (onaj isti, koji nam je paprikaš onako nemilo obojadisao); taj tanin proizvađaju sada iz drvnih hrastovih otpadaka dvije ogromne tvornice, jedna u Županji, a druga u Mitrovici... Počam od 60-godišnje dobe, koliko li je ona dosad žira i šiška donijela, koliko zgrada podigla i brodova sagradila... Ko bi izbrojio sve tvorničare, koji traže hrastovo drvo! Traži ga mornar, da jakošću svojom odolijeva strašnoj morskoj buri; traži ga svaki građanin, da njime kuću digne, jer je pod njim najsigurniji; traži ga vinogradar, da spravi u nj jedan od najplemenitijih darova Božjih, rujno vino, da se čovječanstvo njime okrijepi, da sjajne duhove na to veća djela bodri i pobuđuje; traži ga napokon čovjek-smrtnik, da u tvrdom hrastovom

lijesu spremi zadnje opočivalište milom pokojniku...

Zato kadgod prođem tom drevnom hrastovom šumom, svaki put mi oživi tisuć čuvstava i misli, što li se je svašta dogodilo u njoj za tih dvjesta godina!... U njenoj sjeni očekivao dragi svoju dragu, u njenom sutonu vrebao ubojica svoju žrtvu, u njenom šikarju vodili se tajni dogovori, u njenom duplju skrivala se ubojita puška i kradeno blago... Nema stabla, koje ne bi znalo jednu tajnu na vidjelo iznijeti; nema ljudske strasti, koja se u tom sumračju nije iskalila... Kadgod prođem tom šumom, i na moju dušu pada onaj čarobni i tajni mir, koji ipak govori u sto jezika i priča mi tisuć strahota i ljepota, da srce prestaje u mene kucati, a u duši osjećam, da sam za korak bliži onomu velikomu biću, komu uzalud ljudski duh čezne u trag ući...

KRČELIĆI NEĆE LJEPOTE

CRTICA IZ SLAVONIJE

Tri su rečenice visjele na Krčelićevoj kući, a te su glasile: bogat ko Krčelići, škrt ko Krčelići, i — ružna žena, kao da je iz Krčelićeve kuće! ... A i bili su ti Krčelići malko smiješni ljudi; nije im se doduše moglo predbaciti, da su oholi, ili zlobni, ili nenavidni, ali je bilo nešto na njima, što je i njih od drugog svijeta i drugi svijet od njih odbijalo; živjeli su nekako za se, kao da nikog više na svijetu ne ima, osim njih i njihove kuće. Pa i sami među sobom bili su takovi; rijetko ih bilo čuti, da se jedan s drugim šali i razgovara. Samo kad se dogovaraju o poslu, onda rekne svaki svoju, ali kratko i studeno, kao da plaća za svaku riječ ... Al zato ih niko nije vidio besposlene, — u toj kući nigda nije bilo dosta ruku, da se naradi ... Niko nije vidio, da se Krčelići svađaju ili opijaju; jedino kućegazda Mato, kad proda živeža pod dobru cijenu, navratiće se u gostionu, — ali očuvaj Bože! da bi više od forinte potrošio. Zna on tada i pjevajuć kući poći, zna se on i žene natući, ako ju uhvati,

— ali ukućani ga poznavali, pa ga se klonili, dok se ne bi umirio i usnuo... Drugog bi jutra Mato prvi uranio, pa još za mraka otjerao konje na stan. Sa onom forintom, što ju je potrošio, kao da je htio cijelo selo podraškati i naljutiti: »Evo, vidite — imam, mogu ali neću — vama usprkos! Neću da zapijem i zadnju kravu, da budem ciganin, kao što ste vi...«

Ni u javne i općinske poslove nijesu se ti ljudi miješali; kad je trebalo platiti porez, onda bi domaćina Mato skinuo plavu knjižicu iza slike, štono je nagnuto visjela u pročelju povrh stola, metnuo u nju pedeseticu i ošao platiti; više ga općinski ured nije vidio, do opet iza tri mjeseca ne pozovu, da valja iznova platiti... Koliko im je kuća i bila bogata i na glasu, ljudi im ipak nisu uživali osobnog ugleda u selu, jer su se ponašali nekako ropski i stisnuto, kao da su zadnji truljari i kao da i sami ne drže ništa do sebe...

Govorili im, zašto ne dadu koje dijete školovati, kad su bogati i imaju čime, a oni bi odgovorili: Otkad ima Krčelića, ni jedan nije znao ni čitati, ni pisati, pa zato smo ipak Krčelići, ne stidimo se nikoga.

Ti Krčelići ženili uvijek najbogatije djevojke; nije se kod njih pitalo: je li djevojka lijepa ili ružna, samo ako je imala dvije zdrave ruke i bila iz najbogatije kuće. I tako se slučilo, da su sve tri žene u Krčelićevoj kući bile nespodobne i nakazne —: Matina je bila gluha, mlađeg mu brata bila kozičava, a stričevićeva imala kao dlan široku plavu brazgotinu niže lijeve sljepočice. Nu za to nije nikoga glava boljela, jer te tri žene bile su iz kuća, koje su se takmile s Krčelićevom. Na godove (godišnji svetak i sajam) nisu Krčelićevima dolazili zetovi i šurjaci, da se najedu i napiju, kao što to drugi čine, već su doletjeli iz tri sela, a na četiri konja, da se napripovijedaju i čuju, kako koji stoji, je li se podigao ili smalaksao, je li ovaj ili onaj više šljivovice napekao, jesu li u ovoga ili onoga bolji konji i gojniji volovi.

Kao što su Krčelićevi ljudi bili škrti, tako su im žene opet bile štedljive; u Krčelićevoj kući, akoprem je bilo preko sto komada svinja, pedeset glava goveda i ovaca, ipak se nedjeljom tri dana postilo; korizmom, kažu, da nisu jeli pšenično brašno, nego ječmeno i kukuruzno, a sluge nisu nikada dobivali ljetošnju

slaninu, nego uvijek lanjsku, koja je već nakisela bila...

Kraj svega toga ipak nije bilo djevojke, koja se ne bi željela u Krčelićevu kuću, jer se je znalo, da gazda Mato svake jeseni oko »Svih svetih« podijeli svakoj ženi do sto forinta, a koje godine i više, kako koja godina urodi. Najbogatije kuće u okolici otimale se, da udadu svoju djevojku za Krčelićeva momka. A gospodar Mato sa svojim nakrivim hebrejskim nosom, rijetkom žutom kosom i nabranim širokim licem, nije se stidio upitati djevojčinu majku: Koliko ste, prijo, ove godine metnili novca na stranu? koliko vam se je krava otelilo? koliko ste žita ovršili?...

Pa za koju kuću misli, da je najbogatija, iz te uzimlje snahu.

Djevojke slabijih kuća, makar bile Bog zna kakove ljepote i radenice, nisu smjele ni pomisliti, da se udadu u Krčelićevu kuću, rekli bi joj, da je pomahnitala, da samo sanja o tom.

I sada bila u Krčelićevoj kući dva momka za ženidbu, obadva sina domaćine Mate. Stariji Toma bio uvojničen kod konjanika, a ove će godine doslužiti, pa će ga otac pod jesen ženiti,

htio ne htio, jer da je deset žena u toj kući, ne bi ih dosta bilo. Mlađi sin Marko bio od mladosti svinjar, i to svinjar, kakvog nije bilo na daleko. Sad je u osamnaestoj godini, pa se još nije ni maknuo sa stana od svog šarenog turopoljskog blaga. Niko nije ni znao za njega, jedanput samo u godini, i to na Uskrs dođe on u selo, — al još prije mraka pobjegne na onaj lijepi prostrani stan pod šumom sa velikim šljivikom i voćnjakom, sa dugačkim niskim svinjcima ukraj šljivika. Tu on živi i uživa u svojem blagu i Božjoj naravi; rijetko kad s kime govori, jer ujutro podrani, a navečer okasni na paši; samo u proljeće, kad nastane doba oranju, znade se Marko živo porječkati sa ukućanima, jer da preveć malo kuruza siju, a on da je naumio ove godine 10—15 komada više ostaviti... U njegov posao nije dao nikomu da se miješa, on je određivao, koji će se komadi prodati, koji će se zaklati, koji za rasplod ostaviti... Ukućani vidjeli, da se razumije u svoj posao, pa mu ostavili proste ruke, — a gdje i ne bi, kad im Marko svake godine za svinje 300—500 forinti u kuću unaša.

Te godine bilo uskrsno vrijeme prekrasno, pa i Marko došao sa stana na veliku misu, i

prvi put se obukao kao odrasao momak, — jedva sâm sebe spoznao, kako ga je bogato mati iskitila. Lijep baš nije bio, jer je bio onizak i okrupan, te bijelih trepavica kao i otac, — ali što treba Krčelićevom momku, da bude lijep, kad se zna, da je čestit i da se zove Krčelić... I djevojke se na Uskrs obukle, što su ljepše mogle i znale, te neće nijedna pokraj njega proći, a da ne obori glave i stidljivo ga ispod oka ne pogleda... A ti mili pogledi osokolili plahog momka, probudili u njemu ono dosle spavajuće čuvstvo, da je i on čovjek, da je momak za ženidbu, pa da ima i on pravo u djevojačke oči i lice nešto dublje zagledati. I Marko se zbilja zagledao u plave, kao zvjezdano noćno nebo mekane oči Ane Karićeve, lijepe i ponosite djevojke, koja osim svoje ljepote i poštenja ništa drugog nije imala... Toga dana ne ode Marko na stan, nego na divan pred Karićevu kuću. Začudili se i momci i djevojke, kad ga vidješe tamo, a Anki udaralo srce u njedrima, kao da je grom uz nju udario: momak iz Krčelićeve kuće zagledao se u nju! To je bilo tim izvanrednije, jer ostali momci nisu mnogo marili za Anu Karićevu, jer je bila sirota i poštena, a osim

toga već napolak zaručena sa seoskim pisarom Stankom Matijevićem, koji je bio još siromašniji nego ona. Te zaruke trajale već dvije godine, al kako su oboje bili sirote, ne mogoše nikako namaknuti trošak za svatove, pa se tako vjenčanje odgađalo od dana do dana. On je doduše mogao i drugu koju bogatiju djevojku oženiti, jer je bilo nade, da će uskoro postati lugarom ili možda bilježnikom, nu on se iz malena zagledao u Anku, te se priljubio uz nju kao uz sestru, akoprem ona, na oko bar, nije pokazivala, da ga više voli nego drugog kojeg momka. Taj dosta slabi vez, koji je njih dvoje vezao, ne bi bilo Marku baš teško pretrgnuti, kad bi bilo na njegovu volju birati si ženu, — ovako pako lebdjela Anci udaja u Krčelićevu kuću kao slatka nada, kao varav san pred uznemirenom dušom... U prvom ljubavnom usplamsaju zaboravio Marko na lozinku Krčelićeve kuće, da u tu kuću samo najbogatije djevojke ulaze; prva ljubav bila je jača od te lozinke, te on na sve drugo mislio, samo ne na nju. Kad je sutradan došao sav blažen na stan, pričini mu se, kao da je sada tek počeo živjeti; ili pogledao na bijeli procvali šljivik, ili na visoke tek listajuće hrastove,

il na one vesele škvorce i čavke, što su lijetale oko njegovih svinja, — sve mu se to pričinilo nekako ljepšim i milijim, svega toga mirisa, te sladosti i nježnosti kao da dosada nije ni opazio... U toj prvoj ljubavnoj radosti nije on zapustio svoga posla, nego ga se još većom gorljivošću, većom vatrom latio; uz tjelesnu imao on sada i duševnu zabavu, a te dvije zabave nisu se ništile, nego jedna drugu sladile i podjarivale... Šutljivi dosad momak višeput bi iznenada iz svega grla zapjevao, a njegove na to pjevanje nenavikle svinje podizale bi u taj par glavu u vis, pitajući ga valjda, što li mu je sada najedanput!

Otsada ne bi prošla nedjelja, a da Marko ne bi u prvi mrak prebacio kabanicu preko ramena, a batinu pod pazuhe, pa ravno preko šljivika, livada i oranica pod Ankin prozor; te večeri bile njemu svečanije i ljepše nego ikoji blagdan.

* * *

Nekako o Petrovu povrati se i Toma iz vojništva; nije ga bilo tri godine kod kuće, pa ga jedva spoznali, kakav je izrastao; bio to lijep i kršan momak, visok i žilav, na kicošku oši-

šane i počešljane kose, smjelog pogleda i tanko zafrkanih brčića. Da je bio siromah kao zimsko sunce, ipak bi se djevojke otimale za njega, a nekmoli što je bio Krčelićev... Kao što je na Uskrs uprlo sve selo oči u Marka, tako je sada na Petrovo još većma u Tomu. Osim toga bio Toma posve druge ćudi od Marka, nije bio onako šutljiv, nego brbljav i hvalisav kao i svaki vojnik; pripovijedao on od kasarna i konja, od ritmajstora i od đenerala, a u svemu tomu pripovijedanju nisi vidio nikoga već samo Tomu i njegovog konja...

Kako je došao kući, prvo mu bilo da ode u štalu, da vidi, kakovi su konji, — i na svih šest našao kaku-taku pogrješku.

— Otsad ću ja kupovati konje, reče još prvog dana za večerom ukućanima. Sramota je, da Krčelićeva kuća nema čestita konja... Kakva su to prsa u te kljusadi, kaki vrat i glava; nijedan nema oštrog, sigurnog koraka, samo se nagiblju s jedne noge na drugu... Zob mora konj jesti, al rebra mu se moraju vidjeti.

I kao što je Marko bio gospodar nad svinjama, tako Toma posta nad konjima, i nerijetko se braća porječkaše, jer je Toma iskao,

da se zobi više sije, a Marko opet htio više kuruza.

Već drugi dan kako je došao, reče Tomi otac Mato, da će ga ove jeseni ženiti, pa neka se ogleđe za djevojkom. A to Tomi nije trebalo dvaput kazati, jer već prve nedjelje uvečer sastaše se dva rođena brata, Toma i Marko, pod oknom jedne te iste djevojke, Anke Karićeve. Sirota djevojka dosta već bila zbunjena ašikovanjem jednoga Krčelićevog momka, a sad eto i drugoga, pa još rođenog brata. Na sreću bila je ona žena hladne naravi, promišljena i sustezljiva, koja svojim proračunanim, mirnim razgovorom nije nijednog ni vrijeđala, ni oduševljavala. Kraj svega toga, da su dva brata Krčelića oko nje tetošila, nije se to Stanku Matijeviću, koji ju je držao gotovo svojom, ni najmanje na žao davalo, jer je Anka jednom jedinom riječju svoj trojici ugoditi znala.

Toma i Marko nisu marili za sušičavog pisara s kratkim hlačama i s predugim rukavima, baš kao da niti ne sjedi do Anke; oni su režali jedan na drugoga, znajući, da je jedan drugomu opasniji nego svega sela momci. Malone svaku večer dolažao jedan sa livade,

drugi sa stana, svaki sa batinom pod kabanicom, ne gleđuć jedan na drugoga, čekajuć nestrpljivo, koji će prije odići, da onaj drugi uzmogne koju riječ nasamu sa Ankom prozboriti.

Ti sastanci i to suparništvo nije nikomu izmaklo, pa se već uzrogoborilo selo: što li će to biti, da Krčelićevi momci obijaju oko praga sirote djevojke; valjda su Krčelići već dosta obogatili, pa sad već ne brane svojim momcima, da biraju djevojku po srcu. Drugi opet mislili, — otac svoje ćudi, pa takova i djeca; neće Mato biti kadar da zabrani svojim sinovima, da ne rade, što ih je volja, i da ne žene, koju hoće... Treći opet govorili, da ih je Anka opčarala, jer da ima čudne oči, koje u isti čas na sve četiri strane gleđu...

Saznao za to i otac Mato, al njegovo poput hrastove kore nabrano, tvrdo lice nit je trenulo lijevo, niti desno, kao da se to pogovaranje i ne tiče njegovih sinova. Ko ga je vidio, nigda ne bi pomislio, da se u toj velikoj, suhonjavoj glavurdi uopće ikakova misao roditi može, pa ipak je ta košćunasta glava mislila mudrije i više nego pol sela...

Jednoga dana poslije jela reći će on kao uz put sinu Tomi:

— Jesen se bliža, ogleđi se za djevojkom, dok je vremena, — da ti ne bih ja morao tražiti snašu; al upamti i to, da za Krčelićevu kuću nije svaka šuša, pa ma bila lijepa kao kruna careva. Kako sam se ja ženio, tako ćeš se i ti.

Te mirne al zubate riječi pokunjiše Tomu, — al pridigoše Marka, koji nije očevu opomenu računao na sebe. Tomu nije toliko boljela očeva opomena, koliko onaj razvedreni pogled Markov, koji mu je govorio: Sad je Anka moja. I otsad se braća sastajala pod Ankinim prozorom, jer kraj svih očevih riječi nije Toma mogao pregorjeti, da ma u čijima očima bude niži od mlađeg si brata, koga je on posprdno nazivao napiritim jazavcem.

*

* *

Te godine bile su svinje u visokoj cijeni, pa se trgovci požurili, da još prije jeseni pokupuju krmad po selima. U Krčelićevoj kući bilo svake godine 20—30 komada na prodaju, pa im trgovci unaprijed poručiše, da toga i toga dana dotjeraju svinje sa stana kući.

— Koliko ćeš, Marko, dobiti ove godine za svinje? upita ga neko na divanu kod Anke, gdje se je i brat Toma desio.

— Najmanje šest stotina, jer imam 25 komada na prodaju, a ne dam komada ispod 25 forinti, odgovori Marko tiho al ponosito.

Momci pogledaše zavidno jedan na drugoga, samo Toma oborio pogled, ne mogav podnijeti bratove hvale.

To je bilo u nedjelju, a u četvrtak doći će trgovci u selo. Toga dana rano ujutro, još se nije ni magla digla, krene Marko sa svojim čoporom svinja sa stana kući. Posred sela tekao potočić, u kojem ljeti nije bilo dva pedlja vode, nego sama drezga, koja je poput mrkozelena pokrovca pokrila debeli mulj. Na mostu preko tog potočića bila magla još veća, te se jedva razabirao stupac od stupca. Puckajući dugačkim bičem tjerao Marko lagano svinje; kad li dođe do mosta, najedanput se svinje nakostrušiše, zahroptaše i u divljem skoku nahrupiše na most; tu se zgrnuše sve u jednu hrpu, skačuć jedna preko druge kao bijesne, valjajuć i prevraćajuć se, kao da će

jedna drugu proždrijeti. U prvi mah poletio Marko u tu gungulu, udarajuć po svinjama i bičem i držalom, da ih rastjera, nu morade pobjeći, jer umalo da ga ne zdrobiše i ne razderaše... Na tu vrevu i halabuku istrkaše ljudi, te jedva jedvice motkama i bičevima rastjeraše uzbješnjele svinje.

Svako bio u čudu, što se to zbilo sa krmcima, jer nit je štogod neobična bilo vidjeti, niti čuti, — dok naposljetku ne spazi Marko među planjkama mosta vučji rep!

Sad je svako znao, zašto su se svinje uzbjesnile, — nu nasta pitanje, otkle sada, na izmaku ljeta, usred sela vuk?! Toga niko živ ne uzmognu dokučiti; jedino što su neki nagađali, da je kurjak po svoj prilici bijesan bio, te se doklatio u selo, pa da će sada i krmci pobjesniti... To su već neki i povjerovali, ali od krmaka nije baš nijedno nagriženo bilo, a na cijelom mostu nigdje ni kapi krvi...

Uto se i razdanilo, a kad Marko nešto pogleda dolje u potočić, a potok pun njegovih svinja... U onom bjesnilu i navali na vuka omaklo ih se kojih desetak s mosta, te se smjesta zagušiše u dubokom mulju; nekoliko

sitnijih komada pogaženo i zdrobljeno od teških krmača krepalo putem do kuće...

Cio taj dan izvlačili Krčelići pogušenu krmad iz potočića. Marko buljio kao nijem preda se, ne mogav nikako shvatiti, što je to bilo, kako li se je dogodilo. Izvlačeć i pipajuć po mulju naiđe on rukama na nešto, od čega se u prvi mah trgnu, nu dosjetiv se pruži opet ruku, povuče svom silom i izvuče vučju glavu; povuče opet, al ta vučja tjelesina nekako ukočena, tvrda, a glava nit ima očiju, nit ima zubi... I opet povuče iz mulja, a iz razdrtog vučjeg trbuha uze ispadati mahovina i kučine!...

Sinu Marku taj čas kao munja kroz pamet, te trgnuv se svom silom iz mulja skoči i ode ravno kući. Dok su kod kuće natezali i nagađali o toj nesreći sad ovo, sad ono, — šutio Marko kao grob, te bi samo katkad mrko stresao glavom ili grozničavo nakesio se cijelim licem...

Mjesto 25 prodalo se samo 10 komada; mjesto 600 forinta dobilo se samo 250 for. Prvi put, otkako se Krčelići sjećaju, osta im kuća osramoćena, a tu priliku selo jedva dočekalo, da se samo naruga mrskim ljudima.

Gdjegod se koji Krčelić pokazao, ista im djeca dovikivala:

»Hu kurja! hu šarka! gico-o-o-o!...«

Otsada Marko rjeđe zalazio pod Ankin prozor, boljela ga ona nesreća, te joj nije mogao ni u oči pogledati, a ovamo opet nije pravo znao, ruga li mu se potajice možda i ona kao i sve selo... Sad je Toma nekako lakšeg srca zalazio na divan, i nekako smjelije i ponosnije gledao Anki u lice.

— Ja se zapravo ne imam čega stidjeti, govorio bi joj on, sramota je jedina na Marku; zašto nije bolje čuvao svoje svinje, — mojim konjima neće se takova šta dogoditi, dok sam ja živ. Ne znam, čemu se je sve selo uzvikalo na Krčeliće, kao da su Krčelići krivi, što imaju onakvog ljapešu svinjara.

Na tu bi se hvalu Anka tek iz tiha nasmiješila, a od toga posmiješka nije Toma postao pametniji, jer nije mogao razabrati, da li taj posmijeh njega sokoli, ili Marka žali. Stanko Matijević bi se na to napirio i raspalio, dokazujuć, da je to »einfach« nemoguće, da bi kurjak u to doba došao usred sela...

Na što bi se Toma na nj okosio:

— A šta ti, glupače, znadeš! Kad smo mi jedanput jašili u Galiciji, najedanput moj riđo skoči...

*
* *

Nesreća sa svinjama nije baš dubokog traga u bogatoj Krčelićevoj kući ostavila; u selu su se doduše poradovali, da će ukućani navaliti na Marka, da će se posvađati, pa ako još koji od braće oženi Anku, onda ode Krčelićeva kuća širom kao i sve druge. Al prevariše se! U Krčelićevoj kući nit se posvađaše, nit se potukoše, samo otac reče Tomi, da ne trguje previše sa konjima, jer da mu otsad ne da ni krajcara za to trgovanje.

Za to nekoliko nedjelja izmijenio Toma sve konje i kupio jednog vranca za 400 for. Bio to krasan konjic, crn kao gavran, tankih nogu i sitne glave, a kad ga Tomo objaši, tad koraca kao naslikan. Taj vranac bio ponos i dika Tomina, nije tri riječi progovorio, a da nije svoga vranca spomenuo; s tim konjem — mislio je on — pobijedio je posve brata Marka i njegove Turopoljce. On je bio i tog uvjerenja, da Anka sad već neće ni pomisliti na

njegovog brata, da joj se mora zgaditi onaj »napiriti jazavac«, kad vidi njega, kako sigurno sjedi, kako se poput tulipana ljulja na krasnom konju. Bio je on od onih zanesenjaka, koji su si danas ugađali ovom, a sutra onom mišlju; on je i vjerovao i ne vjerovao, da Anka ne može biti njegovom ženom, pa onakav bez čvrstog cilja i pravca, znao si je on i jednu i drugu pomisao ugodnom i slatkom upriličiti, — kakove je kada volje bio... To je već u slavonskoj krvi tako...

Uto puče glas, da će glavar zemlje, zapovijedajući đeneral, obilazeć doljnju Krajinu, i u Krčelićevo selo doći. Rijetko je koji poglavica dočikan kao zapovjednik Krajine, vozili ga na četiri konja kao četiri vile, sipali mu cestama cvijeće, kitili kuće i plotove svilenima maramama i ćilimima, pratili ga banderiji od 50 konjanika, sve najljepših momaka s malenim, šarenim zastavicama, dočikalo ga kolo djevojaka u zlatu i svili, zvonila zvona i gruvali mužari... Tako će i sada biti! Po selu se melo, krečilo, prašilo i pralo; oko škole i oko crkve plijevila se trava, oko općinskoga ureda zasađivale se mlade lipe i bagreni, koji se nigda primiti neće... I cesta se posipavala, i

jarci se kraj ceste čistili, i djeca se na vrat na nos učila pjevati: Bože živi, čuvaj Bože!...

Al najljepši od svega biće banderij, koga će Toma na svom vrancu voditi i upravljati! Pet dana već uči Toma momke-konjanike, kako će se držati i jašiti, kako će na pozdrav mahati zastavicama... Usplahirio se i ustrkao se po svem selu, grdeći neprestance, da su ti momci prave kukavice i krmeljivci, da ne znaju ni jašiti, nit uzde držati i da nigda neće naučiti reda i »subordinacije«...

— A moj vranac kao da je deset godina bio kod husara, takav je poslušan, — malim ga prstom možeš ravnati!...

Đeneral će doći oko deset sati prije podne, pa će banderij podraniti još u osam sati, da ga dočeka na granici između jednog i drugog sela... Večer prije dolaska oživjelo selo kao na veliku subotu; sve se obuklo ljepše i svečanije, sve izašlo pred kuću, da se porazgovara i dogovori.

Toma jedva ugrabio časak, da prođe pokraj Anke, da joj namigne, da joj se nasmije slavodobitnim posmijehom, jer kad ga sutra vidi na čelu banderija, onda će tek vidjeti pravo, što je Toma, a što je onaj žuti, naduveni pisar!

Pa kao što se je juče naslađivao mišlju, kako li će mu svi momci zavidjeti, kad obuče Anku svu u zlato i svilu, kad ta najljepša djevojka bude njegova žena, — tako mu sad opet godila misao, kad joj sutra bude rekao: a što gledeš u mene, — za tebe su seoske sluge, a ne Krčelićevi momci... Nije taka šuša za me...

Marka nije bilo već od nekog vremena, pa ni te večeri u selo; on se — po Tominu računu — nije ni usudio doći, da vidi sutrašnju slavu svoga brata...

Sutradan ujutro opravlja se Toma što zna ljepše, tri košulje promijenio, dok se je namjestio kako treba; pojedini konjanici već polaze na određeno mjesto i zaustavljaju se kod Krčelićevog plota, pitajuć za Tomu.

— Evo me, evo! viknu Toma i skoči veseo iz kiljera u nalaštenim visokim čizmama i sa svilenom maramom oko vrata. Mati izašla za njim sa šarenim ćilimom, da ga prostre na vranca; Toma poleti u staju i čuje već, kako vranac veselo hrza i obijesno udara po podu.

— Čekaj, vilo moja, sad ću te objašiti, pa đipaj i ritaj se koliko hoćeš!... Veseo stupi Toma u staju, ali kako otvori vrata, tako i osta kao ukopan na pragu...

Pred njim hrzao i ritao se njegov vranac — sav obojadisan crljenom i zelenom bojom.

Strkali se i ukućani i susjedi, da se nagledu čuda i aveti, kake dosad još nisu vidjeli... Toma bijesan kao ris obilazio psujući oko vranca, te se i sam umeljao, pa izgledao kao licitarska lutka.

— Šarca imate, sad još tražite Kraljevića Marka! naruga se jedan susjed.

— Postao vranac prije đeneral nego Toma kapral, naruga se drugi, misleć na zelenocrljenu boju đeneralske uniforme.

Zalud Toma uzeo prati i ribati vranca, uljena boja slijepila i dlaku i kožu, pa ne ide podnipošto. Banderij ošao i bez Tome i sva njegova sreća, da je svako mislio na glavara zemlje i na doček, inače bi selo operušalo i Tomu, i vranca, i Krčeliće, kao jastrijeb pile...

Uto i poglavica doletio u selo; zavirio u crkvu, u školu, u općinski ured, — a kad mu rekoše, da je sve dobro i u redu, da su svi zadovoljni i da nema nikakovih pritužba, — odjuri on opet dalje... I tako prođe sva ta slava, kao kratak i sladak san. Poslije odlaska, kad je svima pao kamen sa srca, nasta tek pravi žamor i žubor po selu; od jedne glava-

rove riječi napraviše tisuću, svako se znao pohvaliti ma čimgod, svako mislio, da bez njega ne bi bilo ništa, da je poglavica samo zato bio tako zadovoljan, jer je njega vidio...

Cijelo selo treptalo u jednom veselju i zadovoljstvu, samo Toma nije imao čim da se podiči, samo Toma ostao osramoćen, kao što niko još bio nije... Koja žalost — juče prvi, danas zadnji; mjesto da oholo jaši po selu, jedva se pod mrak usudio iz dvorišta izaći. Nije mogao ostati kod kuće, te žalostan pođe pod Ankin prozor; Anka, konjanici, nabojadisani vranac, izgubljena slava — sve to bučalo i miješalo se po njegovoj glavi, da nije znao, na što da prije pomisli, jedno ga peklo teže od drugoga. Kad dođe pod Ankin prozor, nađe tamo već brata Marka.

— A otkle ti kurja?! istisnu gnjevno na brata.

— Eto! dojašio na zelenom vrancu! odvrati mu Marko.

Sad je pala iskra u slamu. Riječ po riječ, te što bi deset izbrojio, skočiše braća jedan na drugoga. Potukli bi se i uništili u onom gnjevu, da ih ljudi ne razvadiše i umiriše...

Kad Krčelići začuše za tu svađu, kao da ih zmija ujede za srce; sve tri žene skočiše kao mahnite.

— To je sve ta mirna paunica, ta lijepa djevojka kriva! Niko drugi već ta vještica nanijela nesreću na našu kuću: ona je domamila u pol sela kurjaka, da nam svinje pokolje, ona je noćas s vješticama nakaradila našeg konja, ona je nečistog nadahnila, da zavadi rođenu braću, da se na ulici potuku — niko drugi već ona!... Htjela ona dvojoj braći biti žena, — al ne raduj se, nećeš u Krčelićevu kuću, pa da si još takova ljepota. — — —

— — — — — — — — — — — — — —

Dva dana iza toga otputi se gazda Mato ravno Karićevoj kući.

— Prijo, ti znaš, zašto sam ja došao! pozdravi on Ankinu mater.

— A otkle bih ja to znala?

— E, pa kazaću ti, kad ne znaš; ti si starija pa si i pametnija od svoje kćeri, pa zato joj kao mati ulij u glavu, da se kani Krčelićevih momaka, jer ti znaš, da ona u našu kuću ne može doći.

— To ti, brajne Mato, kaži tvojim sinovima; ne dolazi moja kći pod vaš krov, već tvoji sinovi obijaju oko moje kuće.

— Dobro, prijo, nećemo se dugo natezati, već reci ti meni, zašto ti već ne udaješ tvoju kćer, doba bi bilo, kako ja mislim.

— Dakako da bi bilo doba, al znaš ti, gazda, dobro, što za svatove treba, — a mi bome nismo Krčelići, već Karići, koji jedva smažemo, da porez platimo, a na svatove ni misliti, dok ne dođu bolje godine.

— Kad je tako, prijo, a ti hodi amo, da ti kažem, što mislim.

I kao trgovci, kad se uzmu dogovarati o nečistu poslu, takovim pridušenim glasom uze Mato šaptati i predlagati Ankinoj materi. Na njenom licu čitalo se isprvice začuđenje, koje je sve po malo prelazilo u zadovoljstvo, te je naposljetku samo kimala glavom i odobravala Mati.

— Indi, prijo, ostaje kako rekosmo; ti se sad požuri, da bude što prije, a od moje strane ne fali...

— Ni od moje sigurno neće faliti; zbogom, brajne Mato, i ne pokajao se!

Nato se rastadoše, on smrknut i zamišljen kao uvijek, a ona vedra i vesela, kao što skoro nije bila...

*
* *

Na dan »Svih svetih« je u selu veliki jesenski sajam; sva se okolica taj dan opskrbi sa svačim za svu zimu. Ujutro, tek vašardžije pootvarali šatore, pade gazda Mato sa Ankom Karićevom na sajam, pa obreda s njome šator do šatora; obiđoše i krznare, i opančare, i čizmare, i ispod nijednog šatora ne izađe Anka praznoruka, jedva vukla ona i mlađi brat joj, što joj je Mato pokupovao.

Puče selom glas: uda se Anka u Krčelićevu kuću, eno joj gazda Mato pokupova sav vašar! Viđ ti te uboge gnjide, gdje se to uvuče u Krčelićevu kuću; za kojeg li će samo — za Marka ili za Tomu! Kako li je to, da ni jednog od njih ne ima na sajmu, već sama ona sa gazdom Matom...

I sva Krčelićeva kuća prepade se i uzbuni na taj glas, da vidi na svoje oči, je li istina što se govori.

Kad je Mato pokupovao, što je djevojka htjela, ode ravno u crkvu na veliku misu, a

ko ga je bolje promotrio, ne bi mu se otelo, da je Mato nekako spokojniji nego obično...

Ni u crkvi se nije nemir naroda slegao; sad upirali oči u Matu, sad tražili Marka i Tomu, sad se obazirali za Ankom, ne bi li kakogod saznali, što se je to iznenada zbilo u Krčelićevoj kući. Šaptalo se, pogovaralo i izmišljalo sve moguće, — al istine ne pogodi niko, jer kad župnik sa oltara pročita, da se navješćuje Anka Karićeva sa — Stankom Matijevićem, tad se svom crkvom pronese začuđeni: a-a-a!..

Dugo još narod gonetao i nagađao, dok nije ušao u trag Matinoj mudrosti, kojom je on tako previjano uklonio nesreću od svoje kuće. Krčelićevima pao kamen sa srca, kad su razabrali, kako je Mato dobro udesio, a kad bilo o pol ručka, diže se Mato, pa će reći sinovima:

— Ti, Toma, idi pa izvadi dvojku vina, a ti, Marko, uhvati prase od pol godine, pa smjesta odvezite Karićevoj kući za svatove; nek zna snaša, da su joj Krčelićevi momci ašikovali.

Ne pisnuv ni riječi, već kao poslušni vojnici, odoše sinovi, da ovrše što im je strogi otac zapovjedio. Natovariv i jedno i drugo, sjedoše oba brata u kola i potjeraše Karićevoj kući;

otkako su se posvadili pod Ankinim prozorom, nisu riječi jedan s drugim prozborili. Sjedeć sad jedan do drugoga i znajuć, da Anka nije ni ovoga ni onoga, nabujalo im srce dragošću, gdjeno i jedan i drugi nosi milošte svojoj nesuđenoj, kao uspomenu na prošlu ljubav. Ako su i mučali kao nijemi, oni su ipak ćutjeli, da je sad nestalo onoga jala, s kojeg su oni jedan na drugog ruku digli; oni su vidjeli jedan na drugomu, da im je riječ na jeziku, al nijedan nije znao, kako da počme.

— Kaži mi, brate, pravo, otkle ti onaj kurjak? započe Marko.

— Od Deitelbauma, — napravio mi ga za pet forinta i da mu o Josipovu dadem par turopoljskih prasaca.

— A da, to nećeš — —

— Bome ni neću, briga me!... A otkle tebi ona crveno-zelena boja?

— Napravio mi Deitelbaum za pet forinta i da mu dovezem jedanput robu sa željeznice.

— Na mojima konjima nećeš...

— Bome ni neću, valjda sam poludio...

— — — — — — — — — — —

Kad su se braća kući povratila i javila ocu, da su sve učinili po njegovoj volji i zapovijedi, reče otac Tomi:

— Ti pripravi za sutra kola, pa ćemo u B., da ti isprosim Martu Dabićevu; ona je doduše malo razroka, al zato se Dabićeva kuća ne stidi naše, a znadeš valjda i to, da njezin otac ima dvoje ždrebadi od iste matere, od koje je i tvoj vranac... Jesi li me razumio!... A ti, Marko, odlazi na stan, pa da mi nisi dolazio kući, dok ne nadomiriš onoliko svinja, koliko ti se je pognjavilo...

*

* *

Kad su za koji dan iza toga prolazili Ankini svatovi kraj Krčelićeve kuće, ponudi svatovođa (čauš) Matu s čuturom vina.

— Ded, gazda Mato, dobro je vino!

I Mato se napio, al nekako kiselo mu bilo njegovo rođeno vino... A kad ga mlada snaša poljubila u ruku, a on vidio na njoj sve ono, što joj je na sajmu pokupovao, stislo mu se oko srca, da je jedva prozborio: U ime Božje — sretno vam bilo!

A kad su svatovi odmakli ijujučuć i pjevajuć, onda ta pjesma ovako odjekivala u Matinom srcu:

— Pogušene svinje: 300 f.; vranac: 300 f.; svatovi i djevojka: 100 f. To je upravo sedam stotina forinta! To mi je za sedam nedjelja odnijela ta djevojka... Dok sam ja živ, neće u Krčelićevu kuću ući ljepota!...

NAKLADA KNJIŽARE ST. KUGLI, ZAGREB, ILICA 30

JOSIP KOZARAC: „SABRANA DJELA"

U 8 SVEZAKA (u štampi)

Ilustrovano na finom papiru štampano, u cijelo platno vezano

SVEZAK I.
Život i djela Josipa Kozarca sa slikom piščevom — Autobiografija piščeva — Pjesme — Dramski radovi — Priče djede Nike (br. 2466) D —.—

SVEZAK II.
Biser-Kata — Proletarci — Naš Pilip — Kapetan Gašo — Slavonska šuma — Krčelići neće ljepote (br. 2468) D —.—

SVEZAK III.
Mrtvi kapitali (br. 2470) D 44.—

SVEZAK IV.
Među svijetlom i tminom (br. 2418) D 50.—

SVEZAK V.
Tena — Dona Ines — Ljudi, koji svašta trebaju — Moj djed — Tri ljubavi (br. 2472) D 50.—

SVEZAK VI.
Mira Kodolićeva — Moje susjedice — Tri dana kod sina — Emilijan Lazarević — Rodu u pohodu (br. 2473) D 48.—

SVEZAK VII.
Živi kapitali — San savjetnika Orlića — Zagonetka — Dvije sestre — Oprava (br. 2475) D —.—

SVEZAK VIII.
Moj stric — Agica — Bartolov zločin — Braća — Svaka ptica — Udovica Kata — Odlomci (br. 2477) D —.—

Kartonirano, jeftino pučko izdanje, sa naslovnim slikama u bojama

SVEZAK I.
Život i djela Josipa Kozarca sa slikom piščevom — Autobiografija piščeva — Pjesme — Dramski radovi — Priče djede Nike (br. 2467) D —.—

SVEZAK II.
Biser-Kata — Proletarci — Naš Pilip — Kapetan Gašo — Slavonska šuma — Krčelići neće ljepote (br. 2469) D —.—

SVEZAK III.
Mrtvi kapitali (br. 2471) D 34.—

SVEZAK IV.
Među svijetlom i tminom (br. 2422) D 38.—

SVEZAK V.
Tena — Dona Ines — Ljudi, koji svašta trebaju — Moj djed — Tri ljubavi (br. 2450) D 38.—

SVEZAK VI.
Mira Kodolićeva — Moje susjedice — Tri dana kod sina — Emilijan Lazarević — Rodu u pohodu (br. 2474) D 36.—

SVEZAK VII.
Živi kapitali — San savjetnika Orlića — Zagonetka — Dvije sestre — Oprava (br. 2476) D —.—

SVEZAK VIII.
Moj stric — Agica — Bartolov zločin — Braća — Svaka ptica — Udovica Kata — Odlomci (br. 2478) D —.—

NAKLADA KNJIŽARE ST. KUGLI, ZAGREB, ILICA 30

EUGEN TOMIĆ: „SABRANA DJELA"

U 12 SVEZAKA

Ilustrovano na finom papiru štampano, u cijelo platno vezano

SVEZAK I.
Emin-Agina ljuba (br. 2073) D 32.—

SVEZAK II.
Kapetanova kći (br. 2479) D 50.—

SVEZAK III.
Zastavnik Trenk (br. 2481) D —.—

SVEZAK IV.
Zmaj od Bosne (br. 2482) D 60.—

SVEZAK V.
Melita, I. knj. (br. 2483) D 60.—
Melita, II. knj. (br. 2528) D 56.—

SVEZAK VI.
Baron Franjo Trenk igrokaz (br. 2485) D —.—

SVEZAK VII.
Pastorak, igrokaz (br. 2486) D —.—

SVEZAK VIII.
Komedije i igrokazi (br. 2487) D —.—

SVEZAK IX.
Pošurice, I. i II. dio komplet (br. 2392) D 60.—

SVEZAK X.
Udovica (br. 2488) D —.—

SVEZAK XI.
Za Kralja — Za dom komplet (br. 2494) D —.—

SVEZAK XII.
Veronika Desinička (br. 2496) D —.—

Kartonirano jeftino pučko izdanje, sa naslovnim slikama u bojama

Emin-Agina ljuba (br. 2065) D 24.—

Kapetanova kći (br. 2480) D 40.—

Zastavnik Trenk (br. 216) D —.—

Zmaj od Bosne (br. 217) D 44.—

Melita, I. knj. (br. 2484) D 46.—

Melita, II. knj. (br. 2529) D 42.—

Baron Franjo Trenk igrokaz (br. 338) D —.—

Pastorak, igrokaz (br. 340) D —.—

Komedije i igrokazi (br. 339) D —.—

Pošurice, I. dio (br. 2393) D 20.—

Pošurice, II. dio (br. 2394) D 20.—

Udovica (br. 2489) D —.—

Za Kralja — Za dom I. dio (br. 2492) D —.—

Za Kralja — Za dom II. dio (br. 2493) D —.—

Veronika Desinička (br. 341) D —.—